

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ
EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ECO) ÜLKELERİNİN
BÜYÜMESİNE ETKİSİ: BİR PANEL VERİ ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Alican DOVLETOV

Eskişehir 2023

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK İŞ
BİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ECO) ÜLKELERİNİN BÜYÜMESİNE ETKİSİ:
BİR PANEL VERİ ANALİZİ**

ALİCAN DOVLETOV

**DOKTORA TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos 2023**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Alican DOVLETOV'un “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik İş Birliği Örgütü (Eco) Ülkelerinin Büyümesine Etkisi: Bir Panel Veri Analizi” başlıklı tezi/...../2023 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat** Anabilim dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK
Üye :	Prof. Dr. Selim YILDIRIM
Üye :	Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR
Üye :	Doç. Dr. Nazım ÇATALBAŞ
Üye :	Dr.Öğr.Üy. Fela ÖZBEY

.....
Enstitü Müdürü

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK İŞ
BİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ECO) ÜLKELERİNİN BÜYÜMESİNE ETKİSİ:

BİR PANEL VERİ ANALİZİ

ALİCAN DOVLETOV

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2023

Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şirket kârlarının arttırılmasında ve ülkelerin büyümelerinde doğrudan yabancı yatırımların (DYY) önemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Çok uluslu şirketler buldukları ülkelerden çok daha büyük pazarlara ulaşmakta, böylece bu şirketlerin büyüme ve kârlılıkları artmaktadır. Diğer yandan DYY yoluyla ülkelere hem fon transferi hem de teknoloji ve beşeri sermaye akışı olmaktadır. Bu sayede ev sahibi ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirebilmektedirler. Bu nedenle DYY, bir ülkenin ekonomisinin büyük bir bölümünü etkilemekte ve dönüştürmektedir.

Bu çalışmada, 1990'ların başından beri hızlanma trendine giren bölgesel bir işbirliği girişimi olarak, içinde Türkiye, İran ve Pakistan gibi önemli bölgesel aktörlerin bulunduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) özellikleri, hedefleri ve potansiyel işbirliği alanları incelenmiştir. Çalışmanın amacı ECO'ya üye ülkelerde ekonomik büyüme ile DYY arasındaki ilişki panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda bu ülkelerde DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Özbekistan gibi dışa açıklığı sınırlı olan ülkelerde bu etkinin çok düşük olduğu görülmüştür. Bu nedenle ECO üyesi ülkelerde sermayenin serbestleştirilmesine katkı yapacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve DYY'nin yasal çerçevede teşvik edilmesi bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarına çok daha fazla katkısı olacağı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan yabancı sermaye, Ekonomik İşbirliği Örgütü

ABSTRACT

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT CAPITAL INVESTMENTS ON THE GROWTH OF ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (ECO) COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

Alican DOVLETOV

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, August 2023

Supervisor: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

Since the second half of the 20th century, the importance of foreign direct investments (FDI) has started to emerge in increasing company profits and in the growth of countries. Multinational companies reach much larger markets than the origin countries, thus increasing the growth and profitability of these companies. On the other hand, there are both fund transfers and technology and human capital flows to countries through FDI. In this way, host countries can realize their economic growth. Therefore, FDI affects and transforms a large part of a country's economy.

In this study examined the characteristics, targets and potential cooperation areas of the Economic Cooperation Organization (ECO) . ECO is a regional cooperation initiative that has been in an accelerating trend since the beginning of the 1990s, which includes important regional actors such as Turkey, Iran and Pakistan. The aim of the study is to analyze the relationship between economic growth and FDI in ECO member countries with panel data method. As a result of this study, it was observed that there is a positive relationship between FDI and economic growth in these countries. However, it has been observed that this effect is very low in countries with limited openness such as Uzbekistan. For this reason, it has been seen that the implementation of regulations that will contribute to the liberalization of capital in ECO member countries and the promotion of FDI in the legal framework will contribute much more to the economic development of these countries.

Keywords: Foreign direkt investment, Economic Cooperation Organization

ÖNSÖZ

Bölgemizde bulunan ülkelerin içinde Ekonomik İşbirliği Örgütü üzerinde çok fazla sayıda bilimsel çalışma bulunmadığını gördüm. Bölgemizi etkileme potansiyeli bulunan bu örgüt üzerinde çalışmayı bu yüzden tercih ettim. Amacım bölgenin kalkınmasına az da olsa bilimsel düzeyde katkıda bulunmaktır.

Bu tezin hazırlanma sürecinde akademik bilgi birikimini paylaşmayı esirgemeyen ve her konuda bana en büyük desteği veren danışman hocam Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK'a derin şükranlarımı sunarım. Tez çalışmamın özellikle uygulama aşamasında yaptığı değerli katkılarıyla bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Selim YILDIRIM'a ayrıca teşekkür ederim. Ayrıca tezin tamamlanması ve savunmaya hazır hale getirilmesi sürecinde bana yol gösteren çok değerli hocalarım Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR'a, Doç. Dr. Nazım ÇATALBAŞ'a, Dr.Öğr.Üy. Fela ÖZBEY'ye teşekkürü borç bilirim.

31/08/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....
(İmza)

Alican DOVLETOV

(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL ÇERÇEVESİ.....	3
1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Tanımı ve Kapsamı.....	3
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	4
1.2.1. Yatırım amaçlarına göre doğrudan yabancı yatırım türleri	5
1.2.1.1. Doğal kaynak arayan doğrudan yabancı yatırımlar	5
1.2.1.2. Pazar arayan doğrudan yabancı yatırımlar	5
1.2.1.3. Etkinlik arayan doğrudan yabancı yatırımlar	6
1.2.1.4. Stratejik varlık arayan doğrudan yabancı yatırımlar	6
1.2.1.5. Teknoloji arayan doğrudan yabancı yatırımlar	7
1.2.1.6. Çeşitlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar	7
1.2.2. Piyasaya giriş yöntemine göre doğrudan yabancı yatırım türleri.....	8
1.2.2.1. Şirket birleşmeleri	8
1.2.2.2. Stratejik birleşmeler	9
1.2.2.3. Ortak girişim	9
1.2.2.4. Özelleştirme yoluyla gerçekleşen yatırımlar	10
1.2.2.5. Yeşil alan yatırımları.....	10
1.2.2.6. Kahverengi alan yatırımları	11

1.2.3. Yapılan yatırımın üretim zincirindeki yerine göre gerçekleşen yatırımlar	11
1.2.3.1. Yatay yatırımlar	12
1.2.3.2. Dikey yatırımlar	12
1.2.4. Özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları	13
1.2.4.1. Montaj sanayi	13
1.2.4.2. Yap – işlet – devret modeli	13
1.2.4.3. Serbest bölgeler	14
1.2.4.4. Proje finansmanı	15
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri	15
1.3.1. Politik belirleyiciler	16
1.3.1.1. Politik istikrar	17
1.3.1.2. Kamulaştırma riski	18
1.3.1.3. Özelleştirme politikası	18
1.3.1.4. Ticaret politikaları ve dışa açıklık	19
1.3.1.5. Vergi politikası	19
1.3.1.6. Bürokratik işlemler	20
1.3.1.7. Entegrasyonlara üyelik	20
1.3.2. Ekonomik belirleyiciler	21
1.3.2.1 Pazar büyüklüğü	21
1.3.2.2. Doğal kaynaklar	22
1.3.2.3. İşgücü maliyetleri	23
1.3.2.4. Döviz kuru	23
1.3.2.5. Altyapı	24
1.3.3. Yatırım ortamına ilişkin belirleyiciler	25
1.3.3.1. Teşvikler	25
1.3.3.2. Ekonomik özgürlük	26
1.3.3.3. Yolsuzluk ve kurumsal yozlaşma	27
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülkeye Etkileri	28
1.4.1. Ekonomik büyümeye etkisi	29
1.4.2. Sermaye girişine etkisi	31
1.4.3. İstihdama ve ücretlere etkisi	32
1.4.4. Ödemeler dengesine etkisi	33
1.4.5. Uluslararası ticarete etkisi	35
1.4.6. Verimliliğe etkisi	36
1.4.7. Teknolojiye, araştırma ve geliştirmeye etkisi	37

İKİNCİ BÖLÜM.....	39
2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	39
2.1. Dış Ticaret Teorilerinden Doğrudan Yabancı Yatırımlara Geçiş Süreci.....	39
2.1.1 Merkantilist yaklaşım	39
2.1.2. Klasik yaklaşım	40
2.1.2.1. <i>Mutlak üstünlükler teorisi</i>	40
2.1.2.2. <i>Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi</i>	41
2.1.3. Neo klasik yaklaşım	41
2.1.3.1. <i>Heckscher – Ohlin – Samuelson teorisi</i>	42
2.1.3.2. <i>Heckscher – Ohlin – Samuelson – Mundell teorisi</i>	42
2.1.4. Keynesyen yaklaşım.....	43
2.1.5. Marksist yaklaşım.....	43
2.2. Tam Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar	44
2.2.1. Sermayenin farklı getiri oranları teorisi.....	44
2.2.2. Markowitz’in portföy teorisi.....	45
2.2.3. Üretim düzeyi ve Pazar büyüklüğü teorisi	46
2.3. Eksik Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde Doğrudan Yabancı Yatırımları	47
2.3.1. Hymer ve Kindleberger’in teknelci avantaj teorisi	48
2.3.2. Ürün yaşam döngüsü teorisi	49
2.3.3. Oligopolistik tepki hipotezi	52
2.3.4. Lokasyon teorisi	53
2.3.5. İçselleştirme teorisi	54
2.3.6. Dunning’in eklektik paradigması.....	55
2.4. Diğer doğrudan yabancı yatırım teorileri.....	55
2.4.1. İkame edici yaklaşım	56
2.4.2. Kojima’nın makroekonomik yaklaşımı	56
2.4.3. Likidite hipotezi	57
2.4.4. Aliber’in para alanları yaklaşımı	58
2.4.5. Caves ekonomileri.....	58
2.4.6. Risk çeşitlendirme hipotezi	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	61
3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYESİ ÜLKELERİN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ.....	61

3.1. Genel Olarak Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	61
3.1.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün vizyonu ve amaçları	62
3.1.2. Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün organizasyon yapısı.....	63
3.1.2.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü Zirvesi.....	64
3.1.2.2. Bakanlar Konseyi.....	64
3.1.2.3. Daimi Temsilciler Konseyi.....	64
3.1.2.4. Bölgesel Planlama Konseyi	65
3.1.2.5. Sekreteryaya	65
3.1.2.6. Ekonomik İşbirliği Örgütü iştirakleri ve bağlı kuruluşları.....	65
3.1.3. Ekonomik İşbirliği Örgütü Faaliyetleri ve Hedefleri	68
3.2. ECO Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Görünümü	72
3.2.1. Nüfus ve Jeopolitik.....	74
3.2.2. Yeraltı Kaynaklar	75
3.2.1. Ekonomik Göstergeler.....	77
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	82
4. ECO ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK ÇALIŞMA.....	82
4.1. Araştırmanın Problemi.....	82
4.2. Araştırmanın Amacı	83
4.3. Araştırmanın Önemi.....	83
4.4. Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları	83
4.5. Literatür Taraması	84
4.6. Metodoloji	87
4.6.1. Genel Olarak Panel Veri	87
4.6.2. İnteraktif Sabit Etkili Panel Veri Modelleri.....	89
4.6.2.1. Tahmin	90
4.6.2.2. TVIFE tahmin prosedürü.....	91
4.7. Uygulama	92
4.7.1. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Modeller	93
4.7.2. Çalışmanın Genel Değerlendirmesi.....	97
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	99
KAYNAKÇA.....	100
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Yatay ve dikey yatırımlar arasındaki farklar	13
Tablo 1.2. Varlık özelliklerinin analizi	15
Tablo 3.1. ECO Üyesi Ülkelerin 2021 İtibariyle Doğalgaz ve Petrol Rezervi	76
Tablo 4.1. Değişkenlerin açıklamaları ve kullanılan kaynaklar	93
Tablo 4.2. Model-1 Tahmin Sonuçları	94
Tablo 4.3. Model-2 Tahmin Sonuçları	95
Tablo 4.4. Model-3 Tahmin Sonuçları	96
Tablo 4.5. Uygulanan modellerin karşılaştırmalı sonuçları	97

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Ürün Devreleri grafiği	51
Şekil 3.1. ECO Haritası	73
Şekil 3.2. ECO Bölgesinin Toplam Nüfus Gelişimi	75
Şekil 3.3. ECO Bölgesi Yıllıklandırılmış Toplam GSYİH (milyon dolar)	77
Şekil 3.4. ECO Bölgesi Üklere Bazında Yıllık GSYİH (milyon dolar)	78
Şekil 3.5. ECO Bölgesi Büyüme Oranı (%)	78
Şekil 3.6. ECO Bölgesi Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)	79
Şekil 3.7. ECO Bölgesi Yıllara Göre Enflasyon Oranları (%)	80
Şekil 3.8. ECO Bölgesi Yıllara Göre DYY (milyon dolar)	80
Şekil 4.1. Model-1 Grafikselsel Gösterimi	95
Şekil 4.2. Model-2 Grafikselsel Gösterimi	96
Şekil 4.3. Model-3 Grafikselsel Gösterimi	97

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AB: Avrupa Birliği

Ar-Ge: Araştırma – geliştirme

COM: Bakanlar Konseyi

CPR: Daimi Temsilciler Konseyi

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

ECI: Giriş yoğunlaşma endeksi

ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü

ECOTA: ECO Trade Agreement (ECO Ticaret Anlaşması)

ECOTTA: ECO Transit Trade Agreement (ECO Transit Ticaret Anlaşması)

ECOTTFA: ECO Transit Transport Framework Agreement (ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması)

GSYİH: Gayri safi yurt içi hasıla

H-O-S: Heckscher–Ohlin–Samuelson

KBGSYİH: Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve

İş birliği Örgütü)

RCD: Regional Cooperation for Development (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği)

RPC: Bölgesel Planlama Konseyi

TVIFE: Time-Varying Interactive Fixed Effects (Zamanla Değişen Etkileşimli Sabit Etkiler)

UNCTAD: United Nation Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

YİD: Yap-İşlet-Devret

GİRİŞ

Günümüzde dünya küresel bir köy haline gelmişken bölgesel güç merkezleri ortaya çıkmakta ve kendi aralarında etkileşimler giderek artmaktadır. Son yıllarda üye ülkelerin ekonomik faaliyetleri için çok boyutlu fırsatların yanı sıra sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak için ekonomik bölgeselleşme ve buna paralel olarak bölge içi etkileşimler tercih edilme eğilimine girmiştir. Artık ulus devletlerin yerine bölgesel bloklar arasındaki ilişkiler ve anlaşmaları temel alan küresel bir yönetim sistemine doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Yani dünya tek merkezli bir yönetim anlayışından, çok taraflı bölgesinde güçlü örgütlerin söz sahibi olduğu bir anlayışa geçmektedir. Bölgesel işbirlikleri bölgedeki ülkelerin kaynaklarının birleşmesine ve yapılmak istenen projeleri daha kolay gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bölgesel örgütler bölgelerinde ortak söz sahibi olabildikleri için diğer çıkar merkezlerine karşı daha güçlü masaya oturabilmektedirler böylece bölge ülkelerin kendi başlarına elde edemeyecekleri kazanımları bu yolla elde edebilmektedirler.

Bu çalışmada, bulunduğumuz coğrafyanın en önemli devletlerini bünyesinde barındıran bölgesel ekonomik işbirliği örneği olan Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) incelenmesine karar verilmiştir. Avrupa Birliği üyeliği sürecinde yaşanan olumsuzluklar özellikle Türkiye için alternatif bölgesel işbirliklerinin önemini artırmaktadır. Benzer bir durum, uluslararası toplum tarafından yalnızlığa itilmeye çalışılan ECO'nun ikinci önemli ülkesi İran için de geçerlidir. Nitekim İran'ın, ECO Sekreterliği'ne ev sahipliği yaparak örgütün geliştirilmesi için büyük çaba göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, ECO ile ilgili ekonomik çerçevede akademik çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu çalışmanın temel hipotezi, bölgemizin önemli bir örgütü olarak ECO'nun ekonomik gelişimini sağlayabilecek, doğal kaynaklar, ticaret yolları, doğrudan yabancı yatırımlar, coğrafi konum ve ortak kültür gibi araçlara sahip olduğudur. Diğer yandan örgütün kurucu üyeleri olan Türkiye'nin AB, ABD ve Rusya ile yoğun ticari ve politik ilişkileri, Pakistan'ın Çin ile yoğun politik ilişkileri ve İran'ın Çin ve Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkiler doğru kullanılabilirse ECO'nun bölgesel entegrasyonu ivme kazanabilir.

Günümüzde doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ekonomik entegrasyonun devamında da politik yaklaşmanın temel faktörleri olarak kabul edilmektedir. Bazı olumsuz etkilerinin yanı sıra doğru politika çerçevesi ile doğrudan yabancı yatırımlar

finansal istikrarın sağlanmasına ve ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayabileceği birçok akademik çalışmayla tespit edilmiştir. Bu gerçeklerden yola çıkarak bu çalışmada DYY'nin ECO yesi olan ülkelerin ekonomik büyümelerine olan katkısı incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde DYY olgusuna kavramsal bazda açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda DYY'nin tarihsel gelişiminden bahsedildikten sonra, DYY'nin belirleyicileri, DYY'nin ev sahibi ülkeye etkileri, DYY'nin türleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde DYY'nin kuramsal erevesi ekollere ayrılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Öncelikle dış ticaret teorilerinden DYY'ye geçiş süreci, tam rekabet varsayımına dayanan teorilerde DYY, eksik rekabet varsayımına dayanan teorilerde DYY ve son olarak bu sınıflandırmaların dışında kalan diğer DYY teorileri anlatılmıştır.

Çalışmanın cnc bölümünde Ekonomik işbirliği rgt tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu erevede ECO'nun tarihçesi, ECO'nun organizasyon yapısı ve ECO'nun gelecek planları ve vizyonundan bahsedilmiş daha sonra da ECO bölgesinin sosyo-ekonomik görünümü ekonomik göstergelerle ortaya konulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ise ECO'nun büyüme performansı ile DYY arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için panel veri analiz tekniğinden yararlanılmış ve sonuçların geeriliği birçok ekonometrik testlerle sınılanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL ÇERÇEVESİ

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Tanımı ve Kapsamı

Endüstri (Sanayi) Devrimiyle birlikte kapitalizmin gelişimi ve sermaye oluşumu sonrasında ülkeler kalkınmalarını sürdürebilmek için yüksek oranda sermayeye ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler ise açıklarını yabancı sermayeyi çekerek kapatmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte sermaye sahipleri de en fazla gelir sağlayacakları ülkelere sermayelerini aktarmaya başlamışlar ve böylece endüstriyel işletmeler bir evrim sürecine girmiştir. Başlangıçta işletmeler ulusal ölçekte faaliyette bulunurken, sonrasında uluslararası, çok uluslu ve ulus ötesi işletmelerin ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Globalleşmeyle (küreselleşme) beraber büyük boyutlara ulaşan bir uluslararası yabancı sermaye trafiğinin günümüz ekonomik gelişmeler ve dönüşümleri etkilediğini ve bunlara yön verdiğini söylemek mümkündür.

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) birçok tanımı bulunmakla birlikte anlam karmaşasına meydan vermemek ve doğru analizin yolunu açmak için doğrudan (dolaysız) ve özel yatırımlar ile dolaylı ve resmi yatırımları birbirinden ayırmakta fayda vardır. Bu anlamda doğrudan ve özel sermaye yatırımları kaynak ülkenin devletine değil vatandaşlarına aittir. Diğer yandan ise bu yatırımlar doğrudan satın alma, mevcut bir yatırımı genişletme, farklı şirket birleşmeleri ve işbirlikleri, yeni şirket kurma, teknoloji ve know-how transferleri şeklinde gerçekleşmektedir (Karluk, 1983, s. 13).

Uluslararası Para Fonu'na (IMF, 1993, s. 86) göre, DYY bir ekonomide yerleşik gerçek veya tüzel kişinin bir başka ekonomide yerleşik işletmenin hisse senetlerini, işletmenin yönetimi üzerinde kalıcı ilgisi bulunacak şekilde uzun vadeli olarak elde etmesidir. Kalıcı ilgi, doğrudan yabancı yatırımcı ile işletme arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını ve yatırımcının işletmenin yönetimi üzerinde önemli derecede etkisinin olduğunu ifade eder.

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) (2008) tanımına göre ise doğrudan yabancı yatırımları, bir ekonomide yerleşik gerçek veya tüzel kişinin, başka bir ekonomide yerleşik bir kuruluşa

“kalıcı ilgili” olarak gerçekleştirdiği sınır ötesi yatırım türüdür (OECD, 2008, s. 17). Doğrudan yatırımcının motivasyonu, yatırım yapılan şirketin yönetiminde uzun vadeli etkili olmaktır. Kalıcı ilgiden kasıt, doğrudan yatırım yapılan şirketin %10 veya daha fazla oy hakkına sahip olunmasıdır.

Diğer yandan dolaylı yatırımlar ise bir ülkenin ihraç etmiş olduğu finansal araçların (hisse senedi, tahvil) uluslararası piyasalardan belli bir oranın altında veya geçici olarak yabancı ülkelerin veya kişilerin satın alması şeklinde gerçekleşmektedir. Portföy yatırımlarında, yatırımcıların genellikle yönetimi etkilemek gibi uzun vadeli bir amaçları yoktur (OECD, 2008, s. 17).

Dolaysız (doğrudan) yabancı yatırımlarla dolaylı yabancı yatırımlar arasındaki en önemli farklardan birisi, doğrudan yatırım yapanın karar alma, girişimin riskini üstlenme, kâr transferi, üretim ve yatırım sürecini doğrudan kontrol etme ve yönetme gibi yetki ve sorumluluklarına karşın dolaylı yabancı yatırımcının yatırım ve üretim üzerinde doğrudan bir etkisinin olmamasıdır. Diğer bir fark ise dolaylı yatırımda getiri genelde sabit ve önceden belirlenebilirken, doğrudan yatırımlarda getiri ülkenin ekonomik ve siyasi koşullarına göre değişmektedir (Türkiye İş Bankası, 1985, s. 5).

Moosa (2002) bu tanımların temel noktasının, kontrol edilen hisse payı olduğunu ve bunun aynı zamanda DYY ile portföy yatırımları arasındaki farkı açıkladığını ifade etmiştir (Moosa, 2002, s. 1). Başka bir ifadeyle, yabancı yatırımcı yerel bir firmanın en az %10 sermaye payına sahip olması durumunda yönetim kararları üzerinde önemli etkiye sahip olacağı için bunun DYY olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Yukarıda çok uluslu şirketleri doğrudan yabancı sermaye yatırımına yönlendiren sebepleri teorik çerçevede inceledik. Bu başlıkta ise bir firma yabancı bir ülkede yatırım yapmaya karar verdikten sonra yapılacak olan yatırımın ne tür bir yatırım olacağıyla ilgili soruya yanıt aranacaktır. Firmaların hangi tür yatırım yapacağı konusunda önlerinde çok seçenekler bulunmaktadır. Burada söz konusu seçenekler farklı kriterlere göre incelenmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Yatırım amaçlarına göre doğrudan yabancı yatırım türleri

Firmalar altı temel nedenden dolayı doğrudan yabancı yatırım yaparlar. Firmalar doğrudan yabancı yatırım yaparken burada sayacağımız tek amaca bağlı olarak yatırım yapabilecekleri gibi aynı anda birden çok amaçla da yatırım kararı verebilirler.

1.2.1.1. Doğal kaynak arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Bazen firmanın bulunduğu ülkede ihtiyaç duydukları doğal kaynaklar bulunmayabilir, bulunsa bile doğal kaynağa ulaşım maliyetleri yüksek olabilir. Bu durumda, çok uluslu şirketler doğal kaynaklara daha kolay erişerek onları ana şirkete satabilmek ya da bulunduğu ülkede işlemek için doğal kaynakların olduğu ülkede yatırım yaparlar. (Kinoshita, 2002, s. 4).

Üç tür kaynak arayan firma vardır. Bunların birincisi fiziksel doğal kaynak arayanlardır. Bu firmalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere maliyeti minimize etmek ve tedarik kaynaklarını güvenceye almak amacıyla maden üreten ve imalatında maden kullanan işletmelerdir. İkinci grup ise bol miktarda ucuz ve iyi motive edilmiş vasıfsız veya yarı vasıflı iş gücü arayanlardan oluşmaktadır. Bu tür doğrudan yabancı yatırımlar emek-yoğun ara mal veya nihai mal tedarik ederek ihraç etmek için genellikle işgücü maliyetleri yüksek olan ülkelerdeki imalat ve hizmet çok uluslu işletmeler tarafından işgücü maliyeti daha düşük olan ülkelere üstlenilir. Üçüncü tip kaynak arayan firmalar ise teknolojik yetenek, yönetim veya pazarlama uzmanlığı ve organizasyon becerileri edinme ihtiyacı duyan firmalardır (Dunning, 2008, s. 68- 69).

1.2.1.2. Pazar arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Pazar odaklı DYY belirli bir ülkeye, bölgeye veya komşu ülkelerdeki pazarlara mal veya hizmet tedarik etmek için yapılan yatırımlardır. Firma burada tarifeler ve diğer engeller nedeniyle daha önce ihracat yaptığı ülkeye üretimi taşımak durumunda kalmaktadır. Burada yatırımcının motivasyonu, yerel üretimle yerel pazara daha iyi hizmet vermek olduğundan yatırımcının beklentisi ev sahibi ekonominin pazarının büyük olması ya da pazarın büyüme eğiliminde olmasıdır. (Kinoshita, 2002, s. 4).

Pazar arama yatırımı mevcut pazarları sürdürmek, korumak veya yeni pazarlara yönelmek şeklinde yapılabilir. Pazar büyüklüğü ve Pazar büyümesi beklentileri dışında firmaları Pazar arama yatırımına girmeye yönlendirebilecek dört ana neden vardır. Birinci nedeni ana tedarikçilerinin veya müşterilerinin yabancı ülkede üretim tesisleri kurmuş olmaları ve çok uluslu şirketin işlerini sürdürmek için onları yurtdışında takip etmeleri gereksinimidir. İkinci nedeni ürünlerin yerel zevklere veya ihtiyaçlara, kültürel geleneklere, yerel kaynaklara ve yeteneklere göre sıklıkla uyarlanması gerekliliğidir. Üçüncü nedeni üretim ve işlem maliyetlerini yakındaki tesisten tedarik etmenin uzaktan tedarik etmekten daha düşük olmasıdır. Çok uluslu bir şirketin küresel üretim ve pazarlama stratejisinin bir parçası olarak rakiplerinin bulunduğu pazarlarda fiziksel bir varlığa sahip olmayı gerekli görmesi Pazar arayışındaki yatırımın ana nedenlerinin dördüncüsüdür (Dunning, 2008, s. 70- 71).

1.2.1.3. Etkinlik arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Ölçek ekonomi koşullarında etkinlik arayan firma coğrafi olarak dağılık faaliyetlerin ortak yönetiminden kazanç sağlamayı amaçlamaktadır. Etkinlik arayan çok uluslu firmalar genellikle standart ürünler üreten ve uluslararası arenada kabul görmüş üretim süreçlerine katılan deneyimli, geniş coğrafya ve faaliyet alanına dağılmış firmalardır. İşte bu firmaların amacı birden fazla pazara tedarik sağlamak için üretimi bazı yerlerde yoğunlaştırarak farklı faktör donanımlarından, kültürlerden, kurumsal düzenlemelerden, talep kalıplarından, ekonomik politikalardan ve piyasa yapılarından yararlanmaktır. Etkinlik arayan firmaları ikiye ayırabiliriz. Bunlardan ilki farklı ülkelerdeki faktör donanımlarının mevcudiyeti ve göreceli (nispi) maliyetindeki farklılıklardan yararlanmak isteyenlerdir. İkincisi ise geniş ölçüde benzer ekonomik yapılara ve gelir seviyelerine sahip ülkelerde yer alan ve ölçek ekonomilerinden, tüketici zevklerindeki ve tedarik yeteneklerindeki farklılıklardan yararlanmak isteyenlerdir (Dunning, 2008, s. 72).

1.2.1.4. Stratejik varlık arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Bu gruba giren şirketler uzun vadeli stratejik hedeflerini, özellikle küresel rekabet güçlerini sürdürmek veya ilerletmek için genellikle yabancı şirketlerin varlıklarını satın alarak doğrudan yabancı yatırımlara girişenlerdir. Bu yatırımlar, yatırımcı şirketin

mevcut sahipliğini kullanmak yerine yabancı bir şirketle ortaklık anlaşması yapma veya yeni varlıklar elde ederek bu avantajı koruma ya da artırma amacı gütmektedir. Çinli çok uluslu şirketlerin rekabetçi zayıflıklarını telafi etmek için olgun çok uluslu şirketlerden kritik varlıkları agresif bir şekilde satın alarak geç kalmışlık dezavantajlarını kapatmaya çalışmaları buna örnek gösterilebilir (Deng, 2013, s. 517).

1.2.1.5. Teknoloji arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Gelişmekte olan ülkelerin çok uluslu şirketleri gelişmiş teknolojilere ulaşmak için gelişmiş ülkelere yatırım yapmakta ve böylece rekabet dezavantajlarını telafi etmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda Çin'in ABD ve diğer ülkelerdeki bazı yatırımları da modern teknolojiyi edinme arzusundan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Çinli Hanzhou TV fabrikası 10 milyon dolar yatırım yaparak renkli TV tüpleri üretmek ve üretim bilgisi elde etmek için 1990'da Güney Kore'de bir ortak girişim kurmuştur. Böylece, Çinliler yeni bir operasyon başlatmak yerine mevcut bir yabancı firmayı satın alarak özel bir teknolojiye daha kolay ulaşmış olmuşturlardır (Deng, 2004, s. 11).

Wong ve diğerleri (2022) yaptıkları çalışma sonucunda teknoloji arayışındaki doğrudan yabancı yatırımların, negatif şoklar dikkate alınmadığında, firmanın üretkenlik artışını iyileştirdiğini göstermiştir. Genel olarak, negatif dış şoklar, teknoloji arayışındaki doğrudan yabancı yatırımların firma verimliliği üzerindeki etkisini engellemektedir. Teknoloji arayan doğrudan yabancı yatırımlar, bir bütün olarak Ar-Ge süreçlerini iyileştirmekte ve özellikle toplam faktör üretkenliğini artırmaktadır.

1.2.1.6. Çeşitlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar

Çeşitlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar, daha çok belirli konularda ticari faaliyetlerde tekele sahip ve devlete ait şirketler tarafından yapılmaktadır. Bu şirketler uluslararası piyasalarda göreceli olarak rekabetçi olmanın yanında bazıları sektörlerinde dünyanın en büyük şirketleri arasında yer almaktadır. Ancak, çeşitli nedenlerle bu imtiyazlarını kaybettiklerinde batma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Bu duruma çözüm olarak da faaliyetlerini çeşitlendirme yoluna giderler. Buna Çin ulusal kimyasal ithalat ve ihracat şirketi Sinochem örnek gösterilebilir. Bu şirket devlet tarafından işletilen en büyük yabancı ticaret şirketlerinden biridir. Belirli bir döneme kadar petrol, kimyasal gübre ve

plastik film için gerekli olan ham maddelerin ithalatında ve ihracatında tekel olmuştur. Bu şirket tekel olma avantajını 1987 yılında yapılan dış ticaret reformu sonucunda birçok şirketin ihracat ve ithalat yetkisi kazanması ile kaybetmeye başlamış ve yeni faaliyet alanları arayışına girmiştir. Firmanın dışarıda yatırım yaparak dış ticaret yeteneğinden ve dış bağlantılarından yararlanmaktan başka çaresi kalmamıştır. Sonuç olarak, şirket faaliyetleri danışmanlık, turizm, finans, yatırım, kimyasallar ve petrol alanlarında çeşitlendirilmiş ve şirket kısa sürede dünya çapında çok uluslu şirketlerden birine dönüştürmüştür (Deng, 2004, s. 12).

1.2.2. Piyasaya giriş yöntemine göre doğrudan yabancı yatırım türleri

Bir şirketin doğrudan yabancı yatırım yapmaya karar verdikten sonra yatırım yapacağı ülke piyasasına nasıl gireceğini de belirlemesi gerekir. Bu başlıkta doğrudan yabancı sermayenin bir ülkeye giriş yapabileceği farklı yapısal seçenekler incelenecektir.

1.2.2.1. Şirket birleşmeleri

Uluslararası piyasalarda artan rekabet koşullarında pazardaki yerini koruyabilmek veya pazardaki yerini geliştirebilmek amacıyla şirketler zaman içerisinde stratejik ortaklıklar kurma yollarıyla güç birliği yapmaktadırlar. Türk Ticaret Kanunu'na göre şirket birleşmeleri iki şekilde gerçekleşebilir:

1. Bir şirketin diğerini devralması, yani “devralma şeklinde birleşme”
2. Yeni bir şirket içinde bir araya gelmeleri, yani “yeni kuruluş şeklinde birleşme”, yoluyla birleşme

Birleşme, işletmeyi özel bir meta olarak gören dış piyasa ticareti yoluyla firmaların iç organizasyonunu genişleten bir yatırım modelidir. İlk başta satın alan firmalar genellikle satın alınan firmanın varlıkları için fazla ödeme yapar ve başlangıçta bu satın alma ev sahibi ülkenin üretim kapasitesini artırmaz. Bu nokta, ev sahibi ülkenin endüstri pazarının yapısı ve rekabeti hakkında endişelenmesine yol açabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu yatırım şekli ev sahibi ülkenin ekonomik egemenliğine bir tehdit algısı oluşturabilmektedir (Wang, 2009, s. 240).

1.2.2.2. Stratejik birleşmeler

Stratejik birleşme, bir birleşme veya tam ortaklıkta başarısız olan şirketlerin birlikte iş yapmak için yaptıkları bir anlaşmadır. Bu ittifaklar resmi olmayan “el sıkışma” anlaşmalarından tarafların öz sermaye alışverişinde bulunabilecekleri veya bir ortak girişim şirketi kurmak için sermayelerine katkıda bulunabilecekleri sözleşmeleri içeren resmi anlaşmalara kadar uzanır. Stratejik birleşmeler karşılıklı yarar sağlayan stratejik olarak önemli hedeflere ulaşmak için birlikte çalışan iki veya daha fazla şirketin ortaklıklarıdır. Stratejik ittifaklar yeni bir pazara girmek için yeni teknolojileri hızlı bir şekilde yaymanın, hükümet kısıtlamalarını hızla aşmanın ve belirli bir alanda önde gelen firmalardan hızlı bir şekilde öğrenmenin etkili yolu olabilir (Elmuti ve Kathawala, 2001, s. 205).

1.2.2.3. Ortak girişim

Bir iş için örgütlenme biçimi olarak ortak girişimin (joint venture) kökleri geçmişe dayanmaktadır. Ancak, ortak girişimin yasal ilkeleri nispeten yeni bir gelişmedir. Kurumlar Vergisi Kanununun 2. Maddesinin yedinci fıkrasında iş ortaklıkları; “kurumların kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle belli bir işin yapılmasını ortaklaşa yüklenmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan bu şekilde mükellefiyet tesis edilmesini talep edenler” olarak tanımlanmıştır. İş ortaklıkları kazanç paylaşımı amacıyla kurulan ortaklıklar olup ortaklar belli bir işin birlikte yapılmasını yüklenmektedirler. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerdeki yerel şirketler ile yabancı şirketler arasındaki ortak girişimler her iki yönetimin de hedeflerini gerçekleştirmesi için popüler bir araç hâline gelmiştir. Bu uygulama prensipte her bir ortağa diğerinin karşılaştırmalı avantajlarından önemli ölçüde yararlanma fırsatı sunmaktadır. Yerel ortaklar ülke bürokrasisinin, yönetmeliklerinin ve yerel işgücü piyasalarının anlaşılması gibi iç Pazar hakkındaki bilgisini ve belki de üretim tesislerini çok uluslu şirketlere sunmaktadırlar. Diğer yandan, yabancı ortaklar yerli ortaklarına gelişmiş süreç ve ürün teknolojileri, yönetim bilgisi ve ihracat pazarlarına erişim imkânı sunmaktadır. Her iki taraf için de ortak girişimde bulunmak tek başına bir işi yapmaya göre daha az sermaye gereksinimi duymasını sağlamaktadır (Miller vd., 1997, s. 26).

Yabancı yatırımcılar bazen de tam mülkiyete dayalı (sole venture) yatırım yapmaya da karar verebilirler. Böylece, birden çok yabancı şirket ortaklaşa yerel bir şirketin tamamını satın alabilirler. Çok uluslu şirket dünya genelindeki çıkarlarını gözeterek karar alırken yerel ortağın yalnızca kendi ülkesinin menfaatleriyle ilgilenmesi sonucu yabancı firmanın kararlarına olumsuz yanıt vermesi bunun en önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca, çok uluslu şirket teknik ve yönetim bilgisinin yerel ortak tarafından öğrenilmesinin önüne geçmek için de bu yolu seçebilir.

1.2.2.4. Özelleştirme yoluyla gerçekleşen yatırımlar

Özelleştirme, devlet hizmetlerinin veya varlıklarının özel sektöre devridir. Bu yolla devlete ait varlıkların özel mülk sahiplerine satılması veya özel ve kamuya ait işletmeler arasındaki rekabet üzerindeki yasal kısıtlamaların kaldırılması ya da daha önce devlet tarafından sağlanan hizmetlerin ihale edilmesidir. Burada amaç genellikle hükümetin verimliliğini artırmaktır. Özelleştirme sonucunda kamu gelirleri olumlu veya olumsuz yönde etkilenebilmektedir (http-1).

Literatür yerel ekonomik koşulların hükümetin özelleştirme kararını ve özelleştirmeyi yapılandırma şeklini etkilediğini göstermiştir. Örneğin, bütçe açıkları veya mali krizlerle karşı karşıya kalan hükümetler daha fazla özelleştirme yapma eğilimindedirler. Gelişmekte olan ülkeler siyasi, mali, sosyal ve diğer sebeplerin yanında yabancı sermayeyi çekmek amacıyla özelleştirme uygulamalarına başvurumaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme uygulamaları DYY çekmek açısından önemli bir araç olarak kullanılmakta ve bu alanda başarılı sonuçlar alınmaktadır (Boubakri vd., 2009).

1.2.2.5. Yeşil alan yatırımları

Ekonomide yeşil alan yatırımı (greenfield investments) bir şirketin yabancı bir ülkede faaliyet gösterdiği bir tür doğrudan yabancı yatırımı ifade eder. Bir şirketin yabancı bir ülkede bulunan bir şirkette doğrudan veya bir iştiraki aracılığıyla en az %10'luk bir oy hakkı elde etmesine devralma ya da satın alma denir. Bir kuruluşun veya iştirakinin yabancı bir ülkede oy oranının %10'una veya daha fazlasına sahip olacak şekilde yeni bir tüzel kişilik kurmasına kuruluş denir. Bir ana şirketin iştirakinin

faaliyetlerini yeni bir tesisi içerecek şekilde genişletmesine genişleme denir. Kısacası, yeşil alan yatırımı, kuruluş ve genişlemeyi kapsamaktadır (BEA, 2021).

Yeşil alan yatırımı çok uluslu şirket uluslararası faaliyetleri üzerinde en yüksek derecede kontrol sağlamayı hedeflediğinde yaygın olarak kullanılan bir pazara giriş şeklidir. Portföy yatırımları veya yabancı bir şirkette çoğunluk hisseye sahip olunan yatırımlar ana şirketin günlük iş operasyonları üzerinde çok az veya hiç kontrol sahibi olamadığı yatırımlardır. Sıfırdan bir yatırımın kurulmasında olası vergi indirimleri veya sübvansiyonların yanı sıra yeşil alan (greenfield) yatırımın asıl hedefi ticari faaliyetler üzerinde ileri seviyede kontrol sağlamak ve aracı maliyetlerden kaçınmaktır (CFI, 2020).

1.2.2.6. Kahverengi alan yatırımları

Kahverengi alan yatırımı (brownfield investments), bir şirketin yabancı ülkede faaliyetlerine başlamak için mevcut bir tesisi kiralayarak veya satın alarak yatırım yaptığı bir tür doğrudan yabancı yatırımdır. Bir şirket yeni bir ülkede yatırım yapmak istediğinde yüksek kuruluş maliyetlerine katlanmak istemediğinde genellikle kahverengi alan yatırımı yapılır. Burada mevcut bir şirket satın alındıktan sonra faaliyetleri ve operasyonları satın alan şirket tarafından yeniden organize edilerek kontrol altına alınır (CFI, 2020).

1.2.3. Yapılan yatırımın üretim zincirindeki yerine göre gerçekleşen yatırımlar

Bir pazara giriş modu seçimi bir firmanın yabancı yatırım stratejisinin önemli bir parçasıdır. Bir veya başka bir giriş modunun seçilmesi firma için çok büyük stratejik sonuçlar doğurabilir. Firmalar sadece hangi yabancı pazarlara girileceği ve bu pazarlarda hangi faaliyetlerin gerçekleştirileceği ile değil aynı zamanda bu pazara nasıl girileceği ile de ilgilenirler (Chang ve Rosenzweig, 2001, s. 747). Pazara giriş şekline karar verirken, ihracat mı yapacağını yoksa doğrudan yabancı yatırım mı yapacağına karar vermelidir (ELIA vd., 2011, s. 3). Firma DYY yapmaya karar kılmışsa, üretimini nasıl planlayacağına da karar vermelidir. Bu başlıkta üretimin planlanmasına göre yatırım türleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.3.1. Yatay yatırımlar

Yatay yatırım (horizontal investments) yapan çok uluslu şirketler farklı ülkelerdeki birden fazla tesiste aynı mal veya hizmetleri üreten firmalardır. Pozitif ticaret maliyetlerinin ve firma düzeyinde ölçek ekonomilerinin varlığında yatay DYY ortaya çıkar. Yatay DYY'nin temel motivasyonu nakliye maliyetlerinden kaçınmak veya yalnızca yerel olarak hizmet verilebilecek bir dış pazara erişim sağlamaktır. İhracatla piyasaya hizmet etmek yerine yabancı bir ülkede üretim yapmak yeni bir ülkeyle uğraşmanın ek maliyetleri anlamına gelmektedir. Dahası fabrika düzeyinde ölçek ekonomileri yabancı fabrika kurma maliyetlerini artıracaktır. Öte yandan, ihracattan yerli üretime geçilerek maliyet tasarrufu sağlanmaktadır. En belirgin tasarruf nakliye maliyetleri ve tarifelerdir. Teslimatın daha kısa sürede olması ve pazara daha hızlı yanıt verme kolay hale geldiğinden pazara yakınlıktan ek faydalar ortaya çıkmaktadır (Protsenko, 2003, s. 16).

1.2.3.2. Dikey yatırımlar

Dikey yatırımlar (vertical investments) çok uluslu işletmenin üretimini coğrafi olarak aşamalara ayırması durumunda gerçekleşir. Göreceli (nispi) faktör maliyetlerindeki farklılıklardan yararlanmak için üretim bölgelere dağıtılır. Farklı ülkelerdeki üretim aşamaları birbiri ardına dizildiği için dikey yatırım gerçekleşmiş olur. Girdi fiyatları ülkeler arasında farklılık gösterdiğinden, işgücü maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde emek yoğun üretim gerçekleştirerek üretimi bölmek kârlı hale gelmektedir. Bu tür yatırım yalnızca bölgelere dağıtma maliyetleri maliyet tasarruflarından daha düşük olduğu sürece kârlıdır. Üretim süreçlerini bölgelere bölmek maliyetleri nakliye maliyetleri, yeni bir ülkede faaliyet göstermenin ek maliyetleri veya üretim modelinin dağılımı şeklinde ortaya çıkmaktadır (Protsenko, 2003, s. 19-20).

Bir şirket yurt dışına yatırım yapmaya karar verdiğinde, öncelikle ya ev sahibi ülke pazarı ya da ev sahibi ülke kaynakları tarafından bazen de her ikisi tarafından da motive edilir. Ancak, bir şirketin bir ev sahibi ülkede hem dikey hem de yatay yatırımını görmek mümkündür. Bu yatırımlar daha sonra ya iki ayrı şirket olarak ya da bir şirket içinde iki ayrı departman olarak işlev görür.

Tablo 1.1. Yatay ve dikey yatırımlar arasındaki farklar (Sass, 2011, s. 1599)

	Dikey yatırımlar	Yatay yatırımlar
Yatırımın motivasyonu	Ev sahibi ülkenin pazarı	Ev sahibi ülkenin kaynakları
Kayıplar	Ölçek ekonomileri	Entegrasyon ekonomileri
Lokasyon tercihi	Yüksek gelirli nüfusa sahip ülkeler	Daha düşük faktör maliyetli ülkeler
Sektörler ve alt sektörler	Nihai mallar, yüksek nakliye veya hizmet maliyetlere sahip olduğundan bu endüstriyle yakın temas gerekir	Ticaret ve diğer işlemlerin yapıldığı endüstrilerle ilişki kurmak gerekir

1.2.4. Özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları

Bu başlıkta buraya kadar yaptığımız sınıflandırmaların dışında özel koşullarda ortaya çıkan doğrudan yabancı yatırım türleri ele alınacaktır.

1.2.4.1. Montaj sanayi

Montaj sanayi, doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde sayılabilecek özel bir yatırım biçimidir. Montaj sanayi yatırımları dışarıdaki ana firmadan sağlanan ara malları (nihai malın parçalarını) basit parçalarla birleştirmek koşuluyla nihai mamul hâline getiren ve ana merkezin dışında gerçekleşen yatırımlardır. Gelişmekte olan ülkeler montaj sanayisi yolu ile gelen doğrudan yabancı yatırımları ülkedeki belli bir endüstrinin gelişmesinde ilk ve önemli adım olarak görürler. Bu yatırımlar özellikle ithalatı ikame etmeye yönelik olan yatırımlardır (Seyidoğlu, 2009, s. 613). Gelişmekte olan ekonomilerin imalat sanayiine yatırım yapan DYY'lerin önemli bir kısmı montaj sanayiye yatırım yapmaktadır. Bu durum yabancı yatırımcıların bu ülkelerde yatırım yapma motivasyonlarını işgücü ve ulaşım maliyetlerini büyük oranda azaltarak büyük pazarlara ihracat yapmak üzerine oluşturdukları görülmektedir (Doğanay ve Değer, 2017, s. 139).

1.2.4.2. Yap – işlet – devret modeli

Yap-İşlet-Devret (YİD) Modeli, ileri teknoloji veya yüksek kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modelidir. Yatırım bedelinin ve yatırım gelirinin şirketin işletme süresi içerisinde ürettiği mal veya hizmetin idare veya hizmetten yararlananlarca satın alınması suretiyle, sermaye şirketine ödenmesini ifade etmektedir (3996 sayılı Kanun, md. 3). YİD modeli kamu hizmetlerinin kurulması ve işletilmesi yönünde yapılmış yüksek maliyetli projelerin

uygulanmasında devletin mali imkânlarının yeterli olmaması ya da devletin kendi kaynakları dışında finansman kullanmak istemesi nedeniyle ortaya çıkan özel hukuk sözleşmesidir (Fırat Kalkınma Ajansı, 2010, s. 8). YİD modelinin amacı, altyapı veya bayındırlık işlerinin yerel veya yabancı özel sektör sermayesi tarafından yaptırılması, işletilmesi ve sözleşme süresi (en fazla 49 yıllık) sonunda bedelsiz olarak tesisin kamu kurum ve kuruluşuna devredilmesidir (Fırat Kalkınma Ajansı, 2010, s. 8).

YİD sözleşmelerinde, taraflardan biri kamu kurum veya kuruluşu iken diğer taraf ulusal veya uluslararası sermaye şirketi olmaktadır. YİD ihalesini alan çok uluslu şirket veya konsorsiyum yatırımın tüm maliyetlerini ve yatırım tamamlandıktan sonra işletme giderlerini üstlenmektedir. Bu modelde, yatırımın çıktısı olan mal veya hizmet baştan anlaşmalı bir bedel karşılığında devlet tarafından satın alınması garanti edilmektedir. Devlet bu uygulama ile finansal kaynak kullanmadan yeni yatırımların hayata geçmesini ve ülkeye büyük miktarda döviz girişini sağlamaktadır. Yatırımı yapan şirket ise gelir garantisi almaktadır. Burada önemli olan yabancı veya yerel yatırımcının kuruluş ve yıllara sâri işletme giderlerini iyi hesaplaması gerekir.

1.2.4.3. Serbest bölgeler

T.C. Ticaret Bakanlığına göre, serbest bölgeler; ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerlerdir. Serbest bölgelerin kuruluş amacı, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmektir. Serbest bölgeler genellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracatın artırılması, yabancı yatırımların özendirilmesi, teknoloji ve bilgi transferi ile yerli işgücüne istihdam olanakları sağlama gibi çeşitli amaçlarla oluşturulmaktadır.

Serbest Ticaret Bölgesi olarak tanımlanan serbest bölgeler 1959 yılında İrlanda'daki Shanonn Serbest Bölgesi'nin kurulmasına kadar genellikle uluslararası mal ticaretinin serbestçe yapıldığı bölgeler olarak bilinmektedir. Ancak, bu tarihten itibaren bu tür bölgeler ihracata yönelik çeşitli üretim süreçlerini barındırmaya başlamış ve DYY türü olarak literatüre girmeye başlamıştır (Öztürk, 2004, s. 111 – 112).

1.2.4.4. Proje finansmanı

Proje finansmanı, bir veya daha fazla sponsor firmanın öz sermayesine yatırım yapmak amacıyla geri dönüşü olmayan borçlarla finanse edilen yasal olarak bağımsız bir proje şirketinin oluşturulması olarak tanımlanabilir. Özellikle altyapı projeleri önemli miktarda sermaye gerektirmektedir. Bu finansman tekniği bu altyapı projelerinin hayata geçirilmesinde tüm dünyada sıkça kullanılmaktadır. Önde gelen bankalar ilk aşamada proje sponsorlarıyla birlikte çalışarak projeye müdahil olurlar ve diğer bankaları küresel bir kredi sendikasyonuna dâhil ederek finansmanı tamamlamaya çalışırlar (Kleimeiera ve Versteeg, 2009, s. 9).

Tablo 1.2. Varlık özelliklerinin analizi (Sawant, 2010, s. 1039)

		Varlık riski: Nakit akışlarının standart sapması	
		Yüksek	Düşük
Büyüme seçeneklerini yönetmek için gerekli yönetim becerileri	Yüksek	Tamamen sahip olunan yan kuruluşlar aracılığıyla DYY: örneğin, biyoteknoloji firmaları	Tamamen sahip olunan yan kuruluşlar aracılığıyla DYY: örneğin maddi olmayan duran varlık firmaları, hizmet işletmeleri,
	Düşük	Proje finansmanı veya tamamen sahip olunan yan kuruluşlar aracılığıyla DYY: örneğin, yeni teknoloji (iridyum), ticari güç üreticileri,	Proje finansmanı aracılığıyla DYY: örneğin, rafineriler, madencilik gibi maddi varlık açısından zengin endüstriler

Doğrudan yabancı yatırım satın alma yoluyla bir sektöre veya piyasaya girebileceği gibi finansman projesi yoluyla da bir piyasaya girebilir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, risk analizi yapılarak yatırımın niteliğine göre nasıl bir yol izleneceğine karar verilmelidir. Eğer yapılacak yatırım yüksek varlık riski taşıyorsa ve bu yatırım yüksek yönetim becerisi gerektiriyorsa, tamamen sahip olunan kuruluş şeklinde DYY yapılması daha doğru olacaktır. Eğer yapılacak yatırımın varlık riski düşük ve bu yatırım yüksek yönetim becerisi gerektirmiyorsa, proje finansmanı aracılığıyla doğrudan yabancı yatırım yolu tercih edilebilir.

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development- UNCTAD) (1988), Dünya Yatırım Raporu’nda Dunning’den

(1993) alıntılanarak, aynı anda üç grup belirleyici faktörün bulunması hâlinde doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştiğini ileri sürmüştür (UNCTAD, 1998, s. 89). Buna göre DYY'yi belirleyen üç temel grup şu şekilde sıralanmıştır:

- Ulus ötesi bir şirkette mülkiyete özgü rekabet avantajlarının bulunması: Bu avantaj yabancı bir ortamda üretim tesisleri kurmanın ek maliyetlerini karşılayabilir ve yabancı firmanın yerel firmalara göre dezavantajlarını kapatabilir.
- Ev sahibi ülkede konumsal avantajların bulunması; Firmanın mülkiyete özgü avantajları, ev sahibi ülkelerin büyük pazarlar, daha düşük kaynak maliyetleri veya üstün altyapı gibi konum avantajlarıyla harmanlanmalıdır.
- İşlemlerin içselleştirilmesinden kaynaklanan üstün ticari faydaların bulunması: Firma, içselleştirme yoluyla hem mülkiyete özgü avantajlardan hem de yerel avantajlardan daha büyük faydalar sağlar. Varlıklar veya üretim girdilerinin (teknoloji, bilgi veya yönetim) piyasaları kusurlu olabilir ve önemli işlem maliyetlerine veya gecikmelere neden olabilir. Firma içselleştirme yoluyla bu maliyetlerden kurtulabilir.

Doğrudan yabancı yatırımlar yazınından anlaşıldığı gibi, her bir hipotez DYY'leri harekete geçiren birçok motivasyon olduğunu ortaya koymuştur. Literatürde, DYY'nin belirleyicileri üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. DYY'yi etkileyen faktörlere ilişkin literatürü özetleyen UNCTAD (1998, s. 91), 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, DYY'yi etkileyen faktörleri ekonomik, politik ve yatırım ortamına bağlı faktörler olarak üç temel başlıkta toplamıştır. Chakrabarti (2001) ise bu faktörleri başlık kapsamını genişleterek piyasa hacmi, işgücü maliyeti, ticaret engelleri, büyüme oranı, dışa açıklık, ticaret açığı, döviz kuru ve vergi şeklinde sınıflandırmıştır (Chakrabarti, 2001, s. 91-92). Bu çalışmada, UNCTAD raporundaki sınıflandırma dikkate alınarak DYY'lerin belirleyicileri anlatılacaktır.

1.3.1. Politik belirleyiciler

Bir ülkenin DYY politikaları, yabancı yatırımcıların faaliyet gösterdikleri girişimleri, onlara uygulanan muamele (işlem) standartlarını ve faaliyet gösterdikleri piyasaların işleyişini takip eden kural ve düzenlemelerden oluşmaktadır. Bu politikalar,

DYY girişinin tamamen yasaklanmasından, yabancı ve yerli firmalara karşı pozitif ayrımcılık yapılmamasına kadar geniş yelpazeye sahiptir (UNCTAD, 1998, s. 92). Ayrıca, yatırım yapılacak ülkenin politik risk durumu da DYY için çok önemli bir belirleyicidir. Bu yüzden çok uluslu şirketler yatırım yapacakları ülkenin politik istikrarına ve yasal alt yapısına da dikkat ederler.

1.3.1.1. Politik istikrar

Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ'lerin) DYY kararı önemli ölçüde yatırım yapacakları ülkeye ilişkin güven ortamından etkilenmektedir. Bu anlamda, yatırım yapılacak ülkenin politik istikrarı ve ülke riski önem arz etmektedir. DYY'nin temel belirleyici faktörlerinden olan politik istikrar ülke riski, egemenlik riski ve siyasi risk olmak üzere üç risk kapsamında ele alınacaktır. Ülke riski, ülkeler arası işlemlerde, bir dereceye kadar hükümetlerin kontrolü altında olan olaylardan dolayı zarara maruz kalma olarak tanımlanabilir. Egemenlik riski ise herhangi bir egemen ülkenin hükümetiyle yapılan işlemlerde zarara uğrama riskidir. Ülke riski, politik, ekonomik veya finansal risk faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Bu riskler; savaş, işgal, isyanlar, düzensizlik, ev sahibi ülkedeki tüketicilerin tutumu, ev sahibi hükümetin tutumu, DYY'yi yöneten kural ve düzenlemelerdeki değişiklikler, fon transferlerinin engellenmesi, para biriminin konvertibl olmaması ve bürokrasi olarak açıklanabilir (Moosa, 2002, s. 131-132).

Bir ülkedeki politik istikrarsızlığın doğrudan yabancı yatırım akışını caydırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, DYY ile politik istikrar arasında negatif korelasyon olması beklenebilir. Ancak, yapılan ampirik çalışmaların sonucu bu ilişkinin karışık olduğunu göstermiştir. Çalışmaların çoğunluğu, bir ülkenin siyasi istikrarsızlığının doğrudan yabancı yatırım akışı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varırken, bazı çalışmalar da bu hipoteze karşı çıkmıştır. Bu çalışmaların sonuçları arasındaki çelişkinin nedeni, farklı türde veriler ve analitik yöntemler kullanmasının yanında, siyasi istikrarsızlığın tanımıdır. Siyasi istikrarsızlık, örneğin siyasi gücün aşırı solcu bir hükümetten daha demokratik bir hükümete ve hatta bir diktatörlüğe kayması durumunda, doğrudan yabancı yatırım için siyasi riski artırmaz. Ayrıca, bir ülkedeki siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan siyasi risk derecesinin, farklı sektörlerden DYY için farklılık göstermesi muhtemeldir (Agarwal, 1980, s.760-761).

1.3.1.2. Kamulaştırma riski

Kamulaştırma, yatırımcının isteği dışında ve bedelini ödenerek, mülkiyetindeki bir varlığa ev sahibi ülke tarafından el konmasını ifade etmektedir. Şirket paylarının devlete satılması için yatırımcının zorlanması, faaliyet için gerekli lisans ve izinleri iptal eden ya da bu izinleri engelleyen idari kararların alınması ve belli bir sektöre aşırı vergi uygulanması en sık rastlanan kamulaştırma türleridir. Kamulaştırma riski kuşkusuz, yatırımcılar tarafından en çok korkulan risk türüdür. Kamulaştırmayla birlikte yatırımcı yatırım üzerindeki haklarını kullanamaz duruma gelmektedir.

UNCTAD'ın (2015) Sürdürülebilir Kalkınma için Yatırım Politikası Çerçevesi kapsamında kamulaştırma durumlarında yatırımcıları korumak üzere seksen iki yasal düzenleme bulunmaktadır. Bu yasaların çoğu yasal bir kamulaştırmanın koşullarını tanımlar ve tazminat miktarına ilişkin yönergeler gösterir. Bir kamulaştırmanın hangi durumlarda hukuka uygun olduğu, kamulaştırmada kamu yararının olup olmadığı, tazminatın kanuni usule uygun olup olmadığı baştan sona kadar standartlaştırılmıştır (UNCTAD, 2017, s. 108).

1.3.1.3. Özelleştirme politikası

Özelleştirme kamuya ait işletmelerin bir kısmının veya tamamının çok uluslu şirketlere satılması şeklinde gerçekleşmektedir. Özelleştirme geçiş ekonomilerine özgü kurumsal bir faktördür ve özelleştirmenin geçiş ekonomileri arasındaki DYY dağılımını açıkladığı kabul edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımcılar, firmaların yeniden yapılandırılmasına aktif olarak katılmaktadır. Gerçekten de geçiş ekonomilerindeki doğrudan yabancı yatırımcıların özelleştirme sonrasındaki firmaların performansını iyileştirmede yerli yatırımcılardan daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mateev (2009) yaptığı çalışma sonucunda, özelleştirmelerin doğrudan yabancı yatırım akışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna dair güçlü bir kanıt bulamamıştır (Mateev, 2009, s.7). Diğer yandan, geçiş ekonomilerindeki özelleştirmeler, finansal akışların serbestleşmesinin ilk aşamalarında, DYY girişleri yabancı sermaye akışlarının ana kanalı olarak görülmüştür. Kersan-skabic'in (2013) yaptığı araştırma büyük ölçekli özelleştirmelerin yabancı sermaye akışlarına pozitif ve önemli bir etkisinin olduğunu

gösterirken, küçük ölçekli özelleştirmelerin doğrudan yabancı sermaye akışı üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir (Kersan-skabic, 2013, s. 225).

1.3.1.4. Ticaret politikaları ve dışa açıklık

Ülkelerin dışa açıklığı, uluslararası ticaret anlaşmalarına katılımı ve doğrudan yabancı yatırıma yönelik koruyucu ve destekleyici düzenlemelere sahip olması yatırımların o ülkelere yönelmesinde etkili olan unsurlardır. Bazı çok uluslu şirketler sigortaya ve korumaya odaklanırken, bazıları da daha geniş düzenlemelerle ilgilenir. Örneğin, Latin Amerika ülkeleri DYY'yi çekmek ve ithal ikameci kalkınma stratejilerine katkılarını en üst düzeye çıkarmak için imalatta DYY'ye izin veren politikalarla birlikte korumacı ticaret politikalarının bir karışımını yürürlüğe koymuşlardır. Buna karşılık Asya ülkeleri ithalata vergi muafiyeti getirerek çok uluslu şirketleri ihracata yönelik ekonomik stratejilerine katkıda bulunmaya teşvik etmek için hem DYY hem de ticaret politikalarını kullanmışlardır. Öte yandan, Kore, Tayvan ve Japonya gibi ekonomiler, yenilikçiliği ve ihracat kapasitelerini artırmaya yardımcı olmak için çok uluslu şirketleri yerel firmalarla ilişki kurmaya yönlendiren ve teşvik eden bir dizi DYY düzenlemelerini sanayi politikasına dâhil etmiştir (UNCTAD, 1998, s. 92).

1.3.1.5. Vergi politikası

DYY'nin ekonomik yararlarını bilen politika yapıcılar vergi kurallarını doğrudan yabancı yatırımlar için cazip hâle getirmek amacıyla sürekli olarak gözden geçirirler. Hükümetler aynı zamanda, DYY için rekabetçi bir vergi ortamı sunmak isterken, çok uluslu şirketlerden uygun bir vergi payının da tahsil edilmesini sağlamak isterler. Ancak vergiler, nereye yatırım yapılacağına ilişkin alınacak kararlarda önemli bir faktör olarak kabul edilse de yatırım kararlarında ana belirleyici faktör değildir. Politika yapıcılar bu noktada birçok karmaşık sorun ve soruyla karşı karşıya kalırlar. Örneğin, DYY vergilere ne kadar duyarlı? Gelen yatırımın ve giden yatırımın vergilendirilmesine rehberlik eden ana politika hususları nelerdir? Diğer ülkeler DYY üzerindeki vergilerin düşürülmesi baskısına karşı nasıl tepki verdiler? (OECD, 2008, s. 1)

Sermaye akışlarını inceleyen araştırmalar, DYY üzerindeki vergi oranında %1 puanlık artışın DYY'yi ortalama %3,7 puan azalttığını göstermiştir. Hatta bazı

araştırmalara göre bu oran %5 puana kadar düşmüştür. Bu fark incelenen endüstrilerden ve ülkeler arasındaki farklılıklardan veya incelenen zaman diliminden kaynaklanmaktadır (OECD, 2008, s. 3).

1.3.1.6. Bürokratik işlemler

İdari işlemler doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere çekilmesinde önemli rol oynamaktadır. Yabancı yatırımlar için caydırıcı sayılabilecek faktörler arasında bürokratik işlemlerin uzun sürmesi, ekonomik faaliyetleri engellemesi ya da yavaşlatması gösterilebilir (Candemir, 2009, s. 668).

Yatırımcıların kayıtlı ekonomiye erişmeye çalışırken giriş engelleriyle karşılaşmaları olasıdır. Kuralların aşırı derecede külfetli (maliyetli) olduğu durumlarda kaynakları kısıtlı girişimciler fikirlerini eşit şartlar altında bir içe dönüştürme fırsatına sahip olmayabilirler. İş kurmayı zorlaştırmak özel sektörün resmi işlemlerden sağladığı faydaları engelleyebilir. Bir çok araştırmacı işletmeye giriş düzenlemeleri ile sosyal ve ekonomik sonuçlar arasındaki bağlantıları araştırmaktadır. Kanıtlar kayıtlı bir iş kurmayı kolaylaştıran düzenleyici reformların yeni kayıtlı firmaların sayısındaki artışlar, yüksek istihdam ve üretkenlik seviyeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Dünya Bankası belli aralıklarla her ülkenin en büyük şehrinde yeni şirketlerin resmi olarak faaliyet göstermesi için prosedürlerin sayısını, zamanını, maliyetini ve denmiş asgari sermaye gereksinimini ölçmektedir (Dünya Bankası, 2022).

1.3.1.7. Entegrasyonlara yelik

Serbest ticaret alanlarından tam ekonomik entegrasyona kadar uzanan bölgesel entegrasyon çerçevelerinin DYY belirleyicileri üzerindeki etkisi birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin ilki ve en önemlisi politika uyumlaştırmasının kapsamını belirleyen ve bölgesel entegrasyon çerçeveleri tarafından öngörülen entegrasyonun kapsamı ve derinliğidir. Üyeler arasında tarife indirimlerinden ve ye olmayanlara ek tarife uygulamasından fazlasını kapsamayan sığ bir bölgesel entegrasyon çerçevesi ticarete, rakiplere ve büyümeye yönelik stratejik tepkiler yoluyla DYY belirleyicileri üzerinde bir etkiye sahip olabilir. Sermaye hareketine de izin veren daha derin bir bölgesel entegrasyon çerçevesinin çok uluslu şirketlerin yatırımlarının belirleyicileri üzerinde,

ticaretin serbestleştirilmesi veya büyümenin neden olduğu etkilerin ötesinde etkileri olması beklenir. Diğer bir ifadeyle, bir bölge, bölgesel entegrasyonlar sonucunda daha entegre hâle geldikçe, bölgesel entegrasyon çerçevelerinin DYY belirleyicileri üzerindeki etkisi daha kapsamlı olabilir (UNCTAD, 1998, s. 118).

Bölgesel entegrasyon çerçevelerinin hükümlerinin fiilen uygulanma derecesini gösteren bölgesel entegrasyon çerçevelerinin güvenilirliği, DYY belirleyicileri üzerindeki etkisini belirleyen başka bir faktördür. Bölgesel entegrasyon çerçevelerinin hükümleri ne kadar az uygulanırsa o nispette DYY üzerindeki belirleyici etkisi azalacaktır. NAFTA, MERCOSUR ve Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon çerçevelerinin, öncekilerden daha sıkı bir şekilde uygulandıkları için, DYY belirleyicileri üzerinde daha fazla etkisi olmuştur (UNCTAD, 1998, s. 118).

Mordechai ve diğerleri (2008), bölgesel entegrasyonun DYY akışları üzerindeki etkisini değerlendirmek için yerçekimi regresyon denklemlerini kullanmışlardır. Çalışmada AB, NAFTA, MERCOSUR ve ASEAN – DYY’nin belirleyicilerini içeren bir regresyon denklemine dahil edilmiş ve bölgesel entegrasyonun, DYY üzerinde olumlu ve önemli bir etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır.

1.3.2. Ekonomik belirleyiciler

Ülkelerin içinde buldukları ekonomik koşullar doğrudan yabancı yatırımların girişinde belirleyici olan çok önemli bir unsurdur. Bir ülkenin Pazar büyüklüğü, doğal kaynakları ve kaynak kullanımının etkinlik düzeyi gibi temel ekonomik belirleyiciler yabancı yatırımın yapılacağı yerin seçilmesinde etkili olmaktadır.

1.3.2.1 Pazar büyüklüğü

Çok uluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülke içinde veya dışında yeni pazarlara erişim kazanarak ve/veya mevcut Pazar paylarını artırarak büyüme ve/veya rekabetçi kalma ihtiyacını karşılama potansiyeli DYY’nin geleneksel ekonomik belirleyicilerinden biridir. Pazar arayan DYY pazarın mutlak anlamda büyüklüğüyle ilgilendiği kadar ülke nüfusunun büyüklüğüne ve gelirine de bakmaktadır. Büyük pazarlar hem yerli hem de

yabancı daha fazla firmayı barındırabilir ve firmaların ölçek ve kapsam ekonomilerine ulaşmalarına yardımcı olabilir.

Pazar büyüklüğü, DYY akışlarının belirleyicisi olarak en yaygın kabul gören tek faktör olmuştur. Pazar büyüklüğü hipotezi, kaynakların verimli kullanımı ve ölçek ekonomilerinin sömürülmesi için büyük bir pazarın gerekli olduğunu desteklemektedir. Pazar büyüklüğü belli bir kritik değere ulaştıkça, DYY bu aşamadan sonra daha da artmaya başlayacaktır. Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla (KBGSYİH), DYY'nin belirleyicileri üzerine yapılan çoğu ampirik çalışmada Pazar büyüklüğü için temel veri olarak hizmet etmiştir. Bugüne kadar kişi başına KBGSYİH'nin DYY üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğu kabul edilmiş olsa da bazı çalışmalarda alternatif yaklaşım olarak mutlak gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) kullanılmıştır. Mutlak GSYİH gelirden ziyade nüfusun büyüklüğünü temsil ettiğinden özellikle gelişmekte olan birçok ekonomide yabancı yatırımcılar için nispeten zayıf bir gösterge olarak kabul edilmiştir (Chakrabarti, 2001, s. 96).

1.3.2.2. Doğal kaynaklar

Tarih boyunca DYY'nin en önemli ev sahibi ülke belirleyicisi doğal kaynakların mevcudiyeti olmuştur. Çok uluslu şirketler, kendi ülkelerinde elde edilebileceklerinden daha düşük bir maliyetle daha yüksek kalitede kaynak elde etmek için yurt dışına yatırım yaparlar. Kaynak arayan şirketlerin iştiraklerinin çıktılarının çoğu esas olarak gelişmiş sanayileşmiş ülkelere ihraç edilme eğilimindedir. 19. Yüzyılda Avrupa, ABD ve Japon firmalarca gerçekleştirilen DYY'lerin çoğunu harekete geçiren unsur Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşen ülkeleri için birincil ürünler olan güvenilir bir maden kaynağı ihtiyacıdır (Dunning, 2008, s. 68- 69).

Doğal kaynaklar DYY için önemli bir belirleyici olmakla birlikte, tek başına DYY'nin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Doğal kaynaklardaki karşılaştırmalı üstünlük doğrudan yabancı yatırımdan ziyade ticareti artırmıştır. Kaynakları bol ülkelerde ya kaynak çıkarmak için gereken büyük miktarda sermaye bulunmadığından ya da hammadde çıkarıp satmak için gereken teknik beceriye sahip olmadıklarından doğrudan yatırım yapılmıştır. Ayrıca, hammaddelerin ev sahibi ülkeden çıkarılması ve nihai varış noktasına götürülmesi için ev sahibi ülkenin altyapı tesislerine sahip olması veya altyapı

tesislerinin oluşturulması gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşına kadar dünya DYY stokunun yaklaşık %60'ı doğal kaynaklara yapılırken, 1970'lerden itibaren doğal kaynakların bir ev sahibi ülkenin DYY belirleyicisi olarak görelî önemi azalmıştır. DYY belirleyicisi olarak doğal kaynakların önemindeki düşüşün nedeni, gelişmekte olan birçok ülkede ham veya işlenmiş ürünlerin üretimi ve dağıtımını için yeterli sermaye ve teknik becerilere sahip, genellikle devlete ait olan büyük yerli işletmelerin ortaya çıkmaya başlamasıdır (UNCTAD, 1998, s. 106-107).

1.3.2.3. İşgücü maliyetleri

Çok uluslu firmaların yatırım yeri kararlarının belirleyicilerinin tartışılmasında büyük ölçüde hareketsiz olan düşük maliyetli vasıfsız işgücü maliyetleri temel ekonomik değişkenler arasında kabul edilmektedir. Bu durum, daha çok emek yoğun nihai ürünler üretmede daha fazla verimlilik arayan çok uluslu şirketler için geçerlidir. Burada yalnızca emeğin bolluğu değil, aynı zamanda üretkenliğe göre düşük maliyetleri olması da gerekmektedir. Ev sahibi hükümetlerin asgari ücret yasaları veya yüksek sosyal güvenlik vergileri yoluyla fiyatı artırmaya yönelik müdahaleleri olmadıkça veya mesafe (uzaklık) ve zayıf altyapı nedeniyle işgücüne erişilemez hâle getirilmedikçe, düşük ücret emek bolluğunun doğal bir sonucudur (UNCTAD, 1998, s. 108).

DYY kararını doğru bir şekilde değerlendirmek için, bir dizi faktörün dikkate alınması gerekir. Ücret DYY'nin temel belirleyicileri arasında en tartışmalı olanıdır. Teorik olarak, ucuz emeğin çok uluslu şirketleri cezbetmedeki önemi modernleşme hipotezinin yanı sıra bağımlılık hipotezinin savunucuları tarafından da kabul edilmektedir. Bununla birlikte, DYY'yi etkilemede ücretin rolünü araştıran az sayıda çalışma arasında bile bir fikir birliği yoktur. Araştırma sonuçları, işgücü maliyetinin DYY'yi yüksek seviyede etkilemesinden tutun etkisinin olmadığına hatta DYY'yi caydırmasına kadar uzanmaktadır (Chakrabarti, 2001, s. 99).

1.3.2.4. Döviz kuru

DYY gerçekleştiren firmalar yatırım yapacakları ülkeleri seçerken, çeşitli riskleri üstlenmekte olduklarından, bu çerçevede yatırım ve sonrasında karşılaşılabilecekleri belirsizlikleri dikkate almaktadırlar. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını

gerçekleştiren çok uluslu şirketler, birçok ülkede faaliyet gösterdikleri için farklı para birimleri ile çalışmak durumundadırlar. Döviz kurları ülkelerin para birimlerinin birbirine karşılık gelen değerini ifade ettiğinden döviz kurlarındaki hareketlilik, söz konusu şirketlerin kârlılığını ve üretim yeri tercihlerini etkilemesi muhtemeldir.

Dalgalı döviz kuru sistemini benimseyen ülke sayısı arttıkça döviz kurunun etkilerine ve doğrudan yabancı yatırım gibi uluslararası sermaye akımları üzerindeki oynaklığına olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Döviz kuru ve DYY arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi DYY politikalarının formüle edilmesi için çok önemlidir. Çünkü, DYY hem yatırım yapan ülkelere hem de ev sahibi ülkelere çeşitli faydalar sağlamaktadır (Kiyota, 2004, s. 1).

Günümüze kadar birçok teorik ve ampirik çalışma, DYY ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Döviz kuru oynaklığının DYY üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular karışıktır. Alba Joseph Dennis A., Park Donghyun ve Wang Peiming (2009) Asya Kalkınma Bankası için yaptıkları bir çalışmada DYY'nin zaman içindeki karşılıklı bağımlılığı ve DYY için elverişli olan endüstrilerdeki döviz kuru ile DYY girişlerinin oranı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Khandare (2016) yaptığı ampirik çalışma sonucunda Hindistan'daki döviz kuru ile doğrudan yabancı yatırım arasında yüksek düzeyde anlamlı ilişki tespit etmişken Çin'de döviz kuru değişkeninin DYY üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varmıştır.

1.3.2.5. Altyapı

Sınır geçişlerini hızlandırmaya yardımcı olan gümrükleme prosedürlerinin kaldırılmasına ek olarak, özellikle ulaşım ve iletişimde iyi bir fiziksel altyapı, bölgesel pazarlara erişimi kolaylaştırır. Bu nedenle, bir DYY belirleyicisi olarak altyapının önemi hem Pazar arayan hem de verimlilik arayan çok uluslu şirketler için önemli ölçüde artar (UNCTAD, 1998, s. 122). DYY ile ilgili geniş literatürde çok az araştırmacı DYY'nin belirleyici olarak altyapının, yani ulaşım ve iletişimin önemi üzerinde durmuştur. Bununla birlikte altyapı üretkenliği, maliyetleri ve ticareti teşvik ederek ekonomik kalkınma için özel olarak hayati bir role sahiptir. Abu Nakar ve diğerleri Malezya üzerine yaptıkları araştırmada 1970 – 2010 yıllarında veriler ışığında altyapının DYY üzerinde

olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. (Abu Nakar ve diğerleri, 2012, s. 206). Koyuncu ve Ünver 2016’da altyapının yedi göstergesi olan sabit telefon, sabit geniş bant, mobil hat, demiryolları, demiryolu ağları, hava taşımacılığı ve lineer kargo bağlantısının DYY üzerindeki etkisini ölçmek üzere bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada 187 ülkenin 1990 – 2014 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu altyapı düzeyi yüksek olan ülkelerin daha yüksek düzeyde doğrudan yabancı yatırım çektiğini göstermiştir.

1.3.3. Yatırım ortamına ilişkin belirleyiciler

Buraya kadar tartışılan DYY politikaları her şeyden önce tüm yabancı yatırımcılar için eşit bir oyun alanı oluşturan bir çerçeve yaratmayı amaçlamaktadır. Bu çerçeve yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkede üstlendiği işleri kolaylaştırmayı amaçlayan proaktif önlemleri kapsamaktadır. Bu başlıkta ise politik ve ekonomik çerçevenin dışında DYY’nin yönünü belirleyen yatırım ortamının optimizasyonuna ilişkin önlemlerden bahsedilecektir. Çünkü yatırım ortamının kalitesini etkileyen unsurlar doğrudan yatırımların yönünü belirlemede giderek daha önemli ölçüde etkili olmaktadır.

1.3.3.1. Teşvikler

Teşvikler belirli bir şekilde davranmaya yöneltmek için belirli işletmelere veya işletme gruplarına bir hükümet tarafından sağlanan herhangi bir ölçülebilir ekonomik avantajdır. Bu avantajlar ya belirli bir DYY girişiminin getiri oranını artırmak ya da maliyetlerini ve risklerini azaltmak gibi spesifik önlemleri içerir. Ancak, teşvikler DYY’nin bölge seçiminde belirleyici unsur olan fiziksel ve ticari altyapıları, DYY için yasal rejimleri, ticari faaliyetler için düzenleyici mali rejimleri ve kârların serbest hareketi ile ilgili daha kapsayıcı politikaları içermez. Kullanılan başlıca teşvik türleri, mali teşvikler (standart kurumlar gelir vergisi oranının düşürülmesi, ithalat vergilerinden muafiyetler vb), finansal destekler (sübvansiyonlu krediler) ve Pazar ayarlamalarıdır (tekel haklarının verilmesi daha fazla giriş için pazarın kapatılması) (UNCTAD, 1998, s. 102).

Reuber ve diğerleri (1973) tarafından yapılan çalışmada gelişmekte olan ülkeler tarafından verilen teşviklerin genellikle bu ülkelerin DYY akışlarını etkin bir şekilde

artırmadığı hatta sadece ülkelerin yatırım maliyetlerini arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Teşvik programlarının hedefleri ve sonuçları arasındaki bu farklılığın temel nedeni gelişmekte olan ülkeler tarafından sağlanan teşviklere genellikle mülkiyet, büyüklük, lokasyon, temettüler, telif hakları, ücretler, piyasaya giriş üzerindeki kısıtlamalar gibi bir dizi caydırıcı unsur eşlik etmesidir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin teşvik politikaları genellikle oldukça kısıtlayıcıdır. Yatırımcılar teşviklere hak kazanabilmek için birtakım koşulları yerine getirmek zorundadır ve bu koşullar çok kısıtlayıcı ise bunların DYY akışını olumsuz etkilemesi de mümkündür (Agarwal, 1980, s. 762).

Teşviklerin tek başına DYY akışını belirleyen faktörler içerisinde önemli bir unsur olmadığına dair çok fazla kanıt vardır. Bununla birlikte belirli bir bölgede veya belirli bir ülkede doğrudan yabancı yatırım yapılmasına karar verildiğinde, teşviklerin bölge veya ülke içindeki kesin yer seçiminin belirlenmesi üzerinde etkisi olabilir. Herhangi bir bölgedeki bir ülke veya bir ülkedeki yerel yönetim teşvik sunarken diğeri sunmuyorsa, diğer koşullar eşit olduğunda, teşvikler dengeyi teşvik sağlayıcının lehine çevirerek bu ülkeler ve yerler arasındaki bölgesel kararları etkileyebilir (UNCTAD, 1998, s. 104-105).

1.3.3.2. Ekonomik özgürlük

Ekonomik özgürlüğün temel bileşenleri bireysel seçim, isteğe bağlı değişim, rekabet özgürlüğü, kişinin ve mülkün korunmasıdır. Kurumların ve politikaların gönüllü mübadele için sağladıkları altyapı bireylerin mülklerini şiddet ve dolandırıcılık yoluyla ele geçirmek isteyen saldırganlardan koruduklarında ekonomik özgürlükle uyum sağlayacaktır. Hükümetler maliklerin mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmeleri tarafsız bir şekilde uygulayan yasal bir yapı ve uygulama sistemi sağladıklarında ekonomik özgürlüğü teşvik ederler. Hükümetlerin kişisel tercihe, gönüllü mübadeleye, işgücü ve ürün piyasalarına girme ve rekabet etme özgürlüğüne müdahale eden eylemlerden kaçınmaları durumunda ekonomik özgürlük sağlanacaktır. Ekonomik özgürlüğü geciktiren nedenlerden biri de mesleklere ve ticari faaliyetlere girişi sınırlayan kısıtlamalardır (Gwartney ve Lavson, 2003, s. 406-407).

Ekonomik özgürlük ekonomik büyüme üzerinde doğrudan teşvik edici bir etkisi olduğu gibi DYY girişi üzerindeki olumlu etkisiyle de dolaylı bir etkiye sahiptir. Ev sahibi ülkelerdeki düşük ekonomik özgürlük düzeyleri ve zayıf kurumlar çok uluslu

şirketler için ek maliyet oluşturarak DYY girişinde düşürlere yol açacaktır. Ghazalian ve Amponsem (2019) yaptıkları çalışmada, ekonomik özgürlüğün DYY girişi üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelemişler ve ekonomik özgürlük alt bileşenlerinin DYY girişleri üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Sonuçlar, ekonomik özgürlüğün doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde olumlu etkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, ekonomik özgürlüğün alt bileşenleri olan mülkiyet haklarının güvenliğinin, serbest uluslararası ticaretin ve daha az kısıtlayıcı iş düzenlemelerinin DYY'yi teşvik eden başlıca kurumsal faktörler olarak öne çıktığı görülmüştür.

1.3.3.3. Yolsuzluk ve kurumsal yozlaşma

Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadeleye yönelik yeni stratejisi özel yatırımcılar için riskleri azaltmak, hukukun üstünlüğünü sağlamak ve yolsuzlukla mücadele ederek etkin özel yatırımları teşvik etmek tavsiyelerini içermektedir. Ekonomistlere göre, serbestçe işleyen piyasalar ekonomik büyümeyi kolaylaştırmaktadır. Yolsuzluk ise işlem maliyetlerini artırarak ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Yolsuzluk işlemlerin sonucundaki belirsizlikleri arttırdığı için doğrudan yabancı yatırımın cesaretinin kırılmasına yol açarak gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir (Foreman, 2007, s. 143).

Dilaveroğlu ve Ersin (2021) E-7 ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile kamu yönetim etkinliği ve yolsuzluğun kontrolü arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışma sonucunda gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetim etkinliğinin ve yolsuzluğun DYY çekmede önemli değişkenler olduğu görülmüştür. Buna göre gelişmekte olan ülkeler DYY çekmek için vatandaşların siyasi baskılara karşı bağımsızlık düzeyleri ve kamu hizmet kalitesi endeksleri önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Yolsuzluğun DYY üzerindeki etkisini değerlendiren ampirik çalışmalar yolsuzluğun DYY'yi engellediği veya artırdığı konusunda kesin bir sonuç ortaya koymamaktadır. Yolsuzluk DYY girişleri için ya bir "gaspçı el" ya da bir "yardım eli" gibi hareket edebilir. Gaspçı el konumundaki yolsuzluk yatırımları kârsız hale getirme noktasına kadar işlem maliyetini artırabilir ve bu da doğrudan yabancı yatırımı azaltır. Bu anlamda yolsuzluk ekonomide işlem maliyetlerini artıran rant peşinde koşan bir faaliyet konumuna gelir. Diğer yandan, yolsuzluk doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik eden

bir ‘‘yardım eli’’ olarak da hareket edebilir. Eğer yolsuzluk ¼lkedeki k¼t¼ y¼netiřini ikame ederse, ekonomik genişlemeye yol açabilir. Yolsuzluk ekonomik faaliyetin işlemesini sağlayarak b¼rokrasinin yarattığı engellerin ¼stesinden gelebilir. Çalışmaların çoğu yolsuzluğun DYY ¼zerinde olumsuz etkilerini tespit etmesine karşın olumlu etkisinin olduğunu g¼steren çalışmalar da mevcuttur (Eman Moustafa, 2021, s. 100- 101).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi ¼lkeye Etkileri

D¼nya ekonomisindeki liberalleşmeyle beraber dış ticaretin artması ve sermaye akımların serbestleşmesinin etkisiyle ¼lkeler arasındaki bağlar da hızla artmıştır. Uluslararası mal ve sermaye akışlarındaki b¼y¼me, ekonomik faaliyet sınırların ¼tesine yayıldıķa, k¼resel ekonominin coğrafi olarak uzak b¼l¼mlerini giderek daha fazla birbirine bağlı h¼le getirmiştir. Çok uluslu şirketlerin, k¼rl¼kları arttırma ya da ¼lkeler arasındaki ¼retim maliyeti farklılıklarından yararlanma motivasyonları yirminci y¼zyılın sonlarından itibaren doğrudan yabancı yatırımların artışına yol açmıştır. 1980’de toplam DYY stoku d¼nya GSMH’sinin yalnızca %6,6’sına eşitken, 2022’de bu pay %44’e y¼kselmiřtir ([http-2](http://2)).

DYY’nin bir ¼lkeyi tercih etmesinde belirleyici unsurların neler olduğuna ¼nceki b¼l¼mde dikkat emiştik. Ev sahibi bir ¼lke DYY belirleyicilerini ne kadar etkin kullanabilirse, aynı ¼lde DYY ekmede başarılı olacaktır. G¼n¼m¼z d¼nyasında sermaye sınırsız olmadığından ¼lkeler DYY çekebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. DYY ekme konusunda başarılı olan ¼lkeler ekonomik koşullarını daha hızlı iyileştirebileceklerdir. Tabi ki, bu s¼recin iyi y¼netilmesi de gerekmektedir. Eğer ev sahibi ¼lke kendi ekonomisinin aksayan y¼nlerini doğru tespit eder ve ona g¼re DYY politikası benimserse, arzuladığı kalkınmışlık (gelişmişlik) d¼zeyine daha sağlıklı bir şekilde ulaşabilecektir.

DYY’nin ev sahibi ¼lkede ekonomik, politik ve sosyal olmak ¼zere ¼ temel etkisinin olduğu s¼ylenebilir. Neoklasik iktisada g¼re, koruma, tekelleşme ve dışsalılıklar tarafından optimum koşullar ¼nemli ¼lde bozulmadıkça, doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ¼lkede geliri ve sosyal refahı arttırdığı varsayılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin d¼nya çapında k¼rlarını maksimize edecek şekilde çalıştıkları ve bu s¼rete kaynakları getirilerin y¼ksek olduğu alanlara kaydırdukları bilinmektedir. Y¼zeyssel olarak

bakıldığında, bu durum dünya refahında bir artışa yol açması gerekmektedir. Ancak, çok uluslu şirketler aslında piyasa aksaklıklarından doğarlar ve faaliyet gösterirler. Bu durum da doğrudan yabancı yatırımların refahta bir artışa yol açtığı varsayımının geçerliliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Tüm piyasalar mükemmel olmadıkça bir sektördeki büyüme faydalı olmayabilir. Doğrudan ürün piyasası rekabeti refah kayıplarını daha olası hâle getirir. Çünkü, çok uluslu şirketler yerli firmaların Pazar paylarını alırlar. Bu açıklamalardan yola çıkarak DYY'nin kesin bir şekilde refahı iyileştirdiği ya da kötüleştirdiği görüşlerin geçerli olmadığı söylenebilir (Moosa, 2002, s. 69).

Ev sahibi ülkenin üretim, istihdam, gelir, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi, ekonomik gelişme ve refah düzeyi gibi ekonomik göstergeleri üzerinde DYY'nin önemli etkileri vardır. Bu etkilerin bir kısmının ülke ekonomisine olumlu katkısı olurken bir kısmı da olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde, DYY'nin bazı etkileri yatırımın yapıldığı dönemde ortaya çıktığı gibi bazı etkileri de nesiller sonra ortaya çıkmaktadır. Ülkeler olumlu etkilerinden yararlanmak için DYY konusunda birbirleriyle yarışmaktadırlar. DYY çekmek isteyen ülkelerin beklentilerinin başında ekonomik büyüme, ülkenin teknolojik açıdan gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi, istihdamın artırılması, ödemeler dengesinde iyileşmenin sağlanması gelmektedir (Karluk, 2009, s. 691).

1.4.1. Ekonomik büyümeye etkisi

İktisadi büyüme ve kalkınma kuramları kişi başına reel gelirdeki artışa odaklanır ve bu artışı sermaye birikimi, nüfus artışı, teknolojik ilerleme ve yeni doğal kaynakların keşfi gibi belli başlı faktörlerle ilişkilendirir. Genel olarak bu teorilerde sermaye birikimi daha hızlı büyümenin arkasındaki itici güç olarak görülmektedir. O hâlde, DYY'nin sermaye birikimini etkileyerek ekonomik gelişmeyi etkileyebilmesi gerektiği açıktır. DYY'den beklenen en önemli etkilerin başında ise ekonomik çıktı üzerindeki etkisi ve dolayısıyla ev sahibi ülkenin büyümesine etkisi gelmektedir. Bu etki, DYY'nin ekonomik kalkınmayı artıran bir yol olarak görüldüğü gelişmekte olan ülkeler için daha önemlidir. DYY'nin ekonomik çıktıyı arttırabilmesi için gerekli koşul, yatırım sonucunda ev sahibi ülkenin sermaye stokunun artması veya şirket devralınmasında mevcut kaynakların daha verimli kullanılmasıdır. Eğer DYY yeni şirket kurma şeklinde gerçekleşmişse, yapılan yatırım sonucu toplam sermaye stoku artacağı için ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Ancak, DYY var olan bir şirketin devralınması şeklinde gerçekleşmişse, ülkenin toplam

sermaye stokunda bir artış oluşturmadığı için ekonomik büyümeye doğrudan katkısı sınırlı olur. Bu durumda da şirketin yeni yönetiminin bilgi, donanım ve bağlantıları aracılığıyla şirkette verimlilik artışı gerçekleştirmesi yoluyla ülkenin büyümesine katkı sağlanabilir (Moosa, 2002, s. 73).

Üretim yaptığı için DYY'nin ev sahibi ülkenin milli gelirine doğrudan etkisi olduğu söylenebilir. Burada yabancı sermayenin üretimde kullandığı tüm girdileri kendisinin üretilmediği dikkat edilmesi gerekir. Eğer üretim girdilerin bir kısmı ülke dışından getiriliyorsa, dışarıdan ithal edilen tutar ev sahibi ülkenin GSMH'sinden düşülmelidir. Diğer yandan, eğer yabancı yatırımcı yeni yatırımlar yapmak ve büyümek yerine kârını ülke dışına taşıyorsa, kaynak transferine bağlı olarak ev sahibi ülkenin büyümesine etkisi sınırlı olabilir. Ayrıca, ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine DYY'nin net katkısı hesaplanırken kullanılan yerli girdilerin fırsat maliyetlerinin de düşülmesi gerekir. Eğer bu girdiler üretime dâhil edilmeden önce atıl durumdaysa, fırsat maliyetleri sıfır olup yabancı yatırımcının ev sahibi ülke ekonomisine katkısı büyük olacaktır (Karluk, 2009, s. 691-692).

Dunning (2008) DYY'nin ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında birkaç farklı sonuca ulaşmıştır (Dunning, 2008, s. 317- 318). DYY girişi verimliliği artırır, uygun makro-örgütsel politikalar uygulanırsa ve kurumsal yapı DYY'yi çekmeye elverişli durumdaysa, daha yüksek ekonomik büyümeye yol açacaktır. Çok uluslu şirket içi veya dışı bilgi transferlerinin, örgütsel yapıların ve uygulamaların, girişimciliğin veya yeni pazarlara erişimin sonucu verimlilik artışları söz konusu olabilir. DYY'nin sağladığı kazançlar öğrenme ve uygulama etkileri tersine mühendislik veya çok uluslu şirketin bağlı kuruluşlarından yerel firmalara insan alımı gibi personel hareketi yoluyla diğer yerel firmalara yayılma şeklinde dolaylı da olabilir. Diğer yandan, DYY kaynaklı büyümeyi deneyimlemek için ev sahibi ülkenin DYY akışlarını çekmede başarılı olması gerekir. Yapılan çalışmada, yabancı yatırımcıların bir ülkenin kurumsal altyapısından giderek daha fazla etkilendiği görülmüştür. Kurumsal altyapı mülkiyet haklarını uygulayan, rekabeti, yenilikçiliği, girişimciliği teşvik eden, verimli sermaye piyasalarını kolaylaştıran, resmi kurumları ve toplumun sosyal sermayesini oluşturan, güveni ve işbirlikçi davranışı teşvik eden gelenekleri, normları ve değerleri kapsamaktadır.

Ev sahibi ülkelerin gelen yabancı yatırımlardan kaynaklanan verimlilik yayılmalarından fayda elde etmelerini sağlamak için kritik faktörler arasında özümseme kapasitesi yer almaktadır. Araştırma bulgularındaki belirsizliğin nedenlerinden biri, ev sahibi ülkelerin özümseme kapasiteleridir. Bir firmanın bilgi stoku Araştırma-Geliştirme'ye (Ar-Ge) yapılan dâhili yatırımla veya harici sözleşmeye dayalı veya işbirliğine dayalı ilişkilerle geliştirilebileceği gibi bir ülkenin beşeri sermayesi stoku da eğitim ve öğretime yaptığı kendi yatırımı veya harici kaynaklar aracılığıyla geliştirilebilir. Eğer yerli firmalar yabancı yatırımların getirdiği bu teknolojiyi yönetim becerisini ve eğitilmiş beşerî sermayeyi özümseme yeteneğine sahiplerse, üretkenliklerini artırabilirler (Mody, 2004, s. 1206).

1.4.2. Sermaye girişine etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin yatırım ihtiyaçlarını karşılamak için tasarruflarını artırma ve ihracat kazançları yoluyla ithalatı finanse etme sorunu kalkınma ekonomisinde sıklıkla karşılaşılan iki gedikli modeldir. Birinci sorun tasarruf açısından (yatırım ve tasarruf farkı), ikinci sorun ise döviz açısından (ithalat ve ihracat farkı) kaynaklanmaktadır. Çok uluslu şirketlerin finansal piyasalara daha iyi erişimi olduğu için yapılan DYY diğer çok uluslu şirketleri aynı projeye katılmaya teşvik edecektir. Bu durum, yapılan yatırımın kaynak ülkeden resmi kalkınma yardımı akışını teşvik edecektir, bu da yerel halka yatırım fırsatları sunarak yurtiçi tasarrufları harekete geçirecektir. Böylece, DYY bu iki boşluğu doldurmaya katkıda bulunmuş olacaktır. Bu nedenlerle DYY'nin gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışlarının miktarı üzerindeki net etkisinin yatırım için mevcut finansal kaynakların girişinde bir artışa yol açması nedeniyle genellikle olumlu olduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan DYY, diğer finansal akışlardan daha istikrarlı olduğu için, DYY girişleri ev sahibi ülkeye uzun vadeli bir bağlılığı temsil etmektedir. Diğer yandan, elde edilen kârlar ev sahibi ekonominin performansı ile bağlantılı ve ticari kredilerden daha avantajlı olduğu için diğer dış finansman kaynaklarına göre belirli avantajlar sunmaktadır (Moosa, 2002, s. 71-72).

DYY ev sahibi ülkede borçlanarak finanse edilmiş olabileceği için çok uluslu şirketler tarafından sağlanan fiili sermaye girişi çok büyük miktarda olmayabilir. Çok uluslu şirketler ucuz fonlar toplayarak ev sahibi ülkede arzu edilen diğer yatırımlara finansman kaynağını azalttığı için dışlama etkisi yapabilir. Yapılan DYY'nin bir kısmı

fiziki sermaye girişi şeklinde olurken, önemli bir kısmı da organizasyon becerisi ve know-how gibi maddi olmayan katkılardan oluşabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Lall ve Streeten (1977), DYY'nin sermaye sağlama işlevini yerine getirmede yetersiz kalabileceğini öne sürmüşlerdir (Lall ve Streeten 1977, s. 16-46).

1.4.3. İstihdama ve ücretlere etkisi

Çok uluslu şirketlerin veya iştiraklerinin neredeyse tüm eylemlerinin işgücünün düzeyini, kalitesini, büyümesini, istikrarını ve motivasyonunu doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği söylenebilir. Modern küresel ekonomide ülkelerin rekabet gücü gelir yaratan varlıklarını hem yükseltme hem de daha etkin bir şekilde kullanma istek ve yeteneklerine bağlıdır. Fiziki sermayenin destekleyici altyapıları olarak tanımladığımız bu tür varlıklar bilim adamları, mühendisler, nitelikli zanaatkarlar, yöneticiler ve satış elemanları gibi beşerî sermayeyi kapsamaktadır. Tarih boyunca bu varlıkları iyileştirmeye ve vatandaşlarını daha fazla servet üretmeye motive eden ülkelerin daha hızlı ekonomik büyüme oranları kaydettikleri görülmüştür (Dunning, 2008, s. 414).

Çok uluslu şirketler faaliyet gösterdikleri ülkelerde istihdamın düzeyini, standartlarını ve koşullarını etkileyerek istihdamı başlıca iki şekilde etkilemektedirler. Çok uluslu şirket çalışanları, aldıkları eğitimi iş değişimleri sonucunda yerel bir firmaya aktardığında veya yerel firmalar çok uluslu şirketin davranışlarını gözlemleyerek üretim yöntemlerini ve ürünlerinin kalitesini geliştirdiğinde, çok uluslu şirketler yerel firmalardaki istihdam seviyesini ve kalitesini dolaylı yoldan etkilemiş olurlar (Dunning, 2008, s. 415)

DYY'nin istihdam üzerindeki etkileri konusunda ekonomistler arasında dikkate değer görüş ayrılıkları bulunmaktadır. DYY'nin yerli yatırımı ne ölçüde ikame ettiği, DYY'nin ara malları ve sermaye malları ihracatındaki artışları ne ölçüde teşvik ettiği ve DYY'nin yeni tesislerin inşasını mı yoksa sadece mevcut tesislerin satın alınmasını mı kapsadığı DYY'nin istihdam üzerindeki etkisini belirlemektedir. Yapılan araştırmalara göre, DYY'nin istihdama etkileri şu şekilde özetlenebilir (Moosa, 2002, s. 77):

- DYY, yeni tesisler kurarak doğrudan veya dağıtımda istihdamı teşvik ederek dolaylı olarak istihdamı artırma yeteneğine sahiptir.

- DYY, zor durumdaki firmaları satın alarak ve yeniden yapılandırarak istihdamı koruyabilir.
- DYY, elden çıkarma ve üretim tesislerinin kapatılması yoluyla istihdamı olumsuz etkileyebilir.

Diğer yandan araştırma sonuçları yabancı yatırımların ücretler üzerindeki etkisi konusunda da net bir sonuç vermemektedir. Çoğu çalışma yabancı yatırımın ücretler üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu gösterirken, bir dizi çalışma ise olumsuz etkilere işaret etmektedir. Araştırmalar arasında tahmini ücret primlerindeki bu farklılıkların nedenleri ev sahibi ülkenin özellikleri veya DYY'nin doğasındaki farklılıklar ve metodolojideki farklılıklardan kaynaklanabilir (Arnal ve Hijzen, 2008, s. 12-13).

Ev sahibi ülkelerin DYY'den yararlanabilmesinin somut yollarından biri çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkedeki yerli firmalardan daha iyi ücret ve çalışma koşulları sunarak yüksek kaliteli iş alanların yaratılmasıdır. Çok uluslu şirketler yerli firmaları istihdam koşullarını iyileştirmeye teşvik ederek dolaylı olarak istihdamı etkileyebilirler. Genel olarak kanıtlar çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde daha yüksek ücretleri teşvik etme eğiliminde olduğunu gösterirken, çok uluslu şirketler tarafından kurulan tedarik zincirlerine katılan yerli firmalardaki ücretler üzerinde de küçük bir olumlu etkinin olduğu görülmektedir. Bu etkiler gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha fazladır (Arnal ve Hijzen, 2008, s. 25).

1.4.4. Ödemeler dengesine etkisi

Çoğu ülkenin hükümetleri dış ticaret ve ödemeler dengesi pozisyonlarını iki nedenden dolayı sürekli izlerler. Birinci neden bir ülkenin dünyanın geri kalanıyla ticaret yaptığı koşulları etkileyebilecek döviz kuru ve diğer makroekonomik değişkenlerin ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşmasıyla uyumlu olduğundan emin olmaktır. Diğer neden ise vatandaşlarının ve firmalarının sınır ötesi işlemlerinin yapısının hükümetlerin teşvik etmek istediği kaynak ve yeteneklerin tahsisi ile tutarlı olmasını sağlamaktır. Her ne kadar dünya ekonomisinde küreselleşme arttıkça tek taraflı ticaret ve ödemeler dengesi ayarlama politikaları için ulusal hükümetlerin hareket alanı daralmış olsa da belli bir dereceye kadar ülkelere özgü çözüm olanakları mümkündür (Dunning, 2008, s. 463).

DYY genellikle ödemeler dengesi etkisinden sorumlu tutulmaktadır. DYY gerçekleştiğinde kaynak ülke bir kerelik bir açıkla karşı karşıya kalırken, ev sahibi ülke kâr geri dönüşü sonucunda sürekli bir açıkla karşı karşıya kalır. DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkisini doğrudan ve dolaylı etkiler olarak ayırmak gerekir. Üretim sürecinde ev sahibi ülkenin faktör girdisinin emilimi, ev sahibi ülkede ve yurt dışında satılan ürünlerin oranları, çıktının değerinden ev sahibi ülkenin faktör girdilerinin aldığı pay ve ev sahibi ülkenin vergileri (aldığı pay) DYY'nin ödemeler bilançosu üzerindeki dolaylı etkilerini kapsamaktadır. DYY'nin ödemeler dengesine yansıyan doğrudan etkileri ise yatırımla ilişkili fon akışlarından kaynaklanmaktadır. Fon girişleri ihracatı, sermaye girişlerini ve yurtdışından sağlanan kredileri kapsar. Fon çıkışları ise ithal edilen sermaye mallarının değerini, ithal edilen hammadde ve ara malların değerini, vergi sonrası yurtdışında ödenen maddi olmayan hak bedellerini, teknik ücretleri ve yurtdışında tahakkuk eden net vergi sonrası kârları ve faizleri kapsamaktadır. DYY'nin doğrudan etkileri ödemeler bilançosuna etkisini iki önemli açıdan tam gösteremez. Eğer DYY olmasaydı, ödemeler bilançosu dengesinin ne olacağının bilinmesi imkânsızdır. Diğer yandan DYY'nin yurtiçi satışları ve yerel kaynakların kullanımı yoluyla ödemeler dengesi üzerindeki etkisi hakkında bir fikir vermemektedir. Bunun için DYY'nin dolaylı etkileri de analize dâhil edilmelidir (Moosa, 2002, s. 82-83).

Uzun dönemde, DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi GSMH ile birlikte dikkate alınırsa anlamlı olacaktır:

$$X - M = \text{GSMH} - (C + I_d + G) \quad (1)$$

Denklemden (X) ihracatı, (M) ithalatı, (GSMH) gayrisafi ulusal hasılayı, (C) iç tüketim harcamalarını (I_d) iç yatırım harcamalarını, (G) kamu harcamalarını göstermektedir. Buna göre, ihracatın ithalattan fazla olması durumunda, GSMH dâhili mal ve hizmet harcamalarından büyük olacaktır. Tam tersine, ithalatın ihracattan fazla olması durumunda, GSMH dâhili mal ve hizmet harcamalarından küçük olacaktır. Kısa dönemde, doğrudan yatırımlar ödemeler bilançosunda dengesizliğe yol açabilir. Bunun sebebi, ev sahibi ülkedeki üretim faktörlerinin yeteri kadar mobil olmamasıdır. Ekonomi ihracat fazlası sağlayabilmek amacıyla iç Pazar için üretimden ihracat üretimine veya ithal ikamesine hemen kayamaz. Kısa dönemde, çok uluslu şirketleri iştiraklerinin faaliyetleri sebebiyle mal ve hizmet ithalatında net bir artış meydana gelebilir. Bu da ödemeler dengesini sürekli olumsuz etkileyecektir. Bu durum, ev sahibi ülke

ekonomisinin yapısal olarak yeterince esnek olmamasından kaynaklanır ve neticede bu durum ödemeler dengesini bozucu etki yaratabilir. Diğer bir deyişle, çok uluslu şirketlerin kısa dönemde iç tüketimde meydana getirdiği artış, GSMH'ye olan katkısından daha fazla olabilir. Uzun dönemde ise iç harcamalar GSMH'deki artışa uyum sağlaması muhtemel olduğundan DYY'nin ödemeler dengesine katkısı sıfır olacaktır (Karluk, 2009, s. 693).

1.4.5. Uluslararası ticarete etkisi

Uluslararası ticaret ve DYY arasındaki etkileşim küreselleşmenin temel bir sonucudur. Çok uluslu şirketler veya iştirakleri ticaret konusunda şirketin bütün uluslararası iletişim ve dağıtım ağını kullanabilecekleri için yerel bir firmaya göre daha avantajlı pozisyonadlardır. Ayrıca, çok uluslu şirketlerin ölçek ekonomisine sahip olmaları nedeniyle daha yüksek maliyetlere katlanarak bu imkâna sahip olmaları ve bu imkânı sürdürmeleri küçük ölçekli yerel firmalara göre daha kolaydır. Bununla birlikte ekonomi, sektörler ve firmalar düzeyinde ilişkinin dinamik doğası ve kapsamlı veri eksikliği sonucu bu alandaki ampirik çalışmalar teknik olarak karmaşık ve elde edilen sonuçlar tatmin edici değildir.

Fontagné (1999/03, s. 5-6) çalışmasından elde edilen önemli bulguları şöyledir:

- Küreselleşmenin temel özelliklerinden biri olan ticaret ve doğrudan yatırım arasındaki ilişki karmaşıktır ve salt teorik bir analizden çıkarım yapılamaz.
- Ampirik çalışmalar, 1980'lerin ortalarına kadar uluslararası ticaretin doğrudan yatırım yarattığını göstermektedir. Bu dönemden sonra doğrudan yatırımın ticareti büyük ölçüde etkilemesiyle neden-sonuç ilişkisi tersine dönmüştür.
- Kanıtlar yurtdışındaki yabancı yatırımın yatırım yapan ülkelerden yapılan ihracatın büyümesini teşvik ettiğini ve sonuç olarak bu yatırımın ticareti tamamlayıcı olduğunu göstermektedir.
- Ev sahibi ülkelerde yabancı yatırımlar kısa vadede genellikle ithalatı artırma eğilimindeyken, ihracattaki artış yalnızca uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Ancak, kısa vadede ev sahibi ülkeler doğrudan yabancı yatırımdan teknoloji transferleri, iş yaratma, sermaye girişi gibi birçok fayda sağlamaktadır.
- Ampirik sonuçlar ilişkinin (tamamlayıcılık veya ikame) doğasının ve kapsamının bir ülkeden diğerine farklılık gösterebileceğini göstermektedir. Örneğin, Amerikan dış yatırımı Fransa ve İngiltere gibi Batı Avrupa ülkelerinden yapılan

dış yatırımdan daha belirgin bir tamamlayıcı etkiye sahiptir. Gelen DYY'nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ihracatı ve ithalatı üzerindeki etkisi Fransa'ya gelen DYY'den daha azdır. Bu durum iç pazarların büyüklüğündeki farklılıkla açıklanabilmektedir.

- Diğer çoğu ülkedeki durumun aksine İngiltere'deki içe dönük yatırımın ticaret üzerinde tamamlayıcı bir etkisi vardır. Ancak bazı istatistiksel sonuçların zayıflığı göz önüne alındığında bu ilişkinin daha ayrıntılı verilerle doğrulanması gerekmektedir.

DYY ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki mikro ekonomik veya firma seviyesi, makroekonomik veya ekonomi çapında seviye ve sektörel veya endüstri seviyesi olmak üzere üç farklı yaklaşımla analiz edilebilir. Her analiz seviyesinin güçlü ve zayıf yönleri vardır ve bunlar ticaret ile yatırım arasındaki ilişkiye dair farklı anlayışlar sağlamaktadır. Üç bakış açısının da uçtan uca bir yaklaşımla birleştirilmesiyle ilişkinin dinamikleri daha iyi anlaşılabilir (Fontagné, 1999/03, s. 13).

Ticaret ve yatırım arasındaki ilişkinin durağan olmadığı, çeşitli koşullardan etkilendiği ve zaman içinde geliştiği görülmektedir. Bu ilişki yatırımın tek tek ülkeler üzerindeki etkileri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak, bu etkileri anlayabilmek için potansiyel olarak bireysel firmaların ve endüstrilerin sınırlarının çok ötesine geçen yabancı yatırımlarla ilişkili rekabet gücünü artıran yayılma etkileri dikkate alınmalıdır. Firma düzeyinde verilerin mevcudiyeti önemli sorunlar doğurmasına rağmen mevcut çalışmalar yatırımın doğasına, ülkelerin özelliklerine ve çerçeve koşullarına bağlı olarak doğrudan yabancı yatırımların ticaret üzerindeki etkilerinde dikkate değer farklılıklara işaret etmektedir. Makroekonomik düzeyde ise bugüne kadar yapılan çalışmalar ticaret ve DYY arasında tamamlayıcı bir ilişki önerme eğilimindedir (Fontagné,1999/03, s. 13).

1.4.6. Verimliliğe etkisi

DYY yaygın olarak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için bir katalizör olarak kabul edilmektedir. Literatüre göre, içe doğru DYY'nin büyümeyi arttırıcı teknoloji transferinden ve üretkenlik (verimlilik) yayılma etkilerinden azami derecede faydalanmak, gelişmekte olan ülkelerin özümseme kapasitelerine bağlı olduğunu

göstermektedir. Li ve Tanna (2018) 1984–2010 dönemlerini kapsayan, 51 gelişmekte olan ülke için ülkeler arası verileri kullanarak, DYY ile toplam faktör verimliliği artışı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, DYY'nin toplam faktör verimliliği büyümesi üzerinde zayıf bir doğrudan etkisi olduğunu sonucuna varmışlardır (Li ve Tanna, 2018, s.453). Ancak, DYY ile toplam faktör üretkenliği büyüme ilişkisinde beşeri sermayenin ve kurumların rollerini hesaba kattıktan sonra emme kapasitelerine bağlı olarak DYY'nin güçlü bir üretkenlik artışına yol açtığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin DYY'den verimlilik kazanımları elde etmeleri için kurumların iyileştirilmesinin beşerî sermayenin geliştirilmesinden nispeten daha önemli olduğu sonucuna da ulaşmışlardır.

Diğer yandan DYY ihracatı teşvik ediyorsa, iştiraklerin ürünleri dünya pazarlarına yönelikse ve temel koşullar ve politikalar tam ölçek ekonomilerine ulaşmak için tasarlanmış tesislerin kurulmasına izin veriyorsa, üretkenliğin artması ve birim maliyetin düşmesi mümkün olabilecektir. Öte yandan, DYY ithal ikameci ise ve pazarın büyüklüğü optimum tesis boyutunun kurulmasına izin vermeyecek kadar küçükse, DYY'nin verimliliğe katkısı olmayabilecektir (Moosa, 2002, s. 86).

1.4.7. Teknolojiye, araştırma ve geliştirmeye etkisi

Literatür hem içeri hem de dışarı DYY'nin bir ülkenin teknolojik kapasitesinin yapısına ve büyümesine önemli katkı sağlayan bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Dünyanın en hızlı büyüyen Hong Kong, Singapur ve Güney Kore gibi bazı ekonomileri dünya pazarlarında, imalatta ve hizmetlerde rekabet edebilmek için tamamen teknolojik yetenekleri elde etme veya üretme yeteneklerine güvenmektedirler. Teknolojik kapasiteyi yaratma, edinme, kullanmayı öğrenme ve etkin bir şekilde uygulama yeteneğinin hemen hemen tüm toplumlarda ekonomik başarının temel bileşenlerinden biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Kurumsal reformla birlikte ürün, üretim, bilgi ve organizasyon teknolojisindeki ilerlemelerin geçtiğimiz yüzyılda ulusların ekonomik büyümesinin önemli bir kısmını oluşturduğu da kabul edilmektedir (Dunning, 2008, s. 340).

Teknolojinin, özellikle gelişmekte olan ülkeler için öneminden dolayı OECD çok uluslu şirketler için aşağıdaki konularda teşvik eden yönergeler yayınlamıştır (Moosa, 2002, s. 87):

- Faaliyetlerinin ev sahibi ülkelerin teknoloji planlarıyla uyumlu olmasını sağlamak;
- Teknolojinin transferine ve hızlı yayılmasına izin veren uygulamaları benimsemek;
- Teknolojiyle ilgili bir uygulamada yerel Pazar ihtiyaçlarını ele almak;
- Makul koşullarla teknolojiyi lisanslamak;
- Yerel üniversiteler ve araştırma enstitüleri ile bağları geliştirmek.

Ekonomik büyüme üretim kaynaklarının kullanımına, nüfus artış hızına, tasarruf oranına, ekonomik faaliyetin örgütlenme biçimine, teknolojik bilgi birikimine ve buna benzer birçok etkene bağlıdır. Uluslararası mal ve hizmet ticaretinin, doğrudan yabancı yatırımın ve uluslararası bilgi alışverişinin ve bilginin yayılmasının olduğu bir dünyada bir ülkenin verimliliği kendi Ar-Ge'sine ve ticaret ortaklarının Ar-Ge çabalarına bağlıdır.

Bir ülkenin kendi Ar-Ge'si, mevcut kaynakların daha etkin kullanımını sağlayan ve böylece bir ülkenin verimlilik seviyesini yükselten ticarete konu olan ve olmayan mal ve hizmetlerini üretmenin yanında yabancı ülkelerin teknolojik gelişmelerinden sağladığı yararları da artırır. Bir ülke dünyanın teknolojik gelişmelerinden ne kadar iyi yararlanırsa, o kadar üretken olur. Yabancı Ar-Ge'nin faydaları doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan faydalar yeni teknolojiler ve malzemeler, üretim süreçleri veya örgütsel yöntemler hakkında bilgi edinmekten oluşur. Dolaylı faydalar ise ticaret ortakları tarafından geliştirilen mal ve hizmetlerin ithalatından kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da yabancı Ar-Ge bir ülkenin verimliliğini etkilemektedir (Coe ve Helpman, 1995, s. 860).

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Dış Ticaret Teorilerinden Doğrudan Yabancı Yatırımlara Geçiş Süreci

Doğrudan yabancı yatırımları günümüzde en çok tartışılan önemli konular arasında yer almaktadır. Buna rağmen eski iktisatçıların doğrudan yabancı yatırımları dış ticaret teorisi kapsamında ele almaları ve bu konuya gerekli önemi vermemeleri nedeniyle yeterli teorik olgunluğa henüz ulaşamamıştır. Bu soruna değinen Seyidoğlu (2007) klasik ve neo klasik iktisatçılar ile Keynesyen iktisatçıların bu konuya yeterince ilgi göstermediklerini ayrıca uluslararası (dış) ticaret teorilerinde ciddi anlamda doğrudan yabancı yatırımlarına yer verilmediğini ve konunun günümüz iktisatçılarına kaldığını belirtmiştir (Seyidoğlu, 2007, s. 605). Bu çalışmada, saydığımız kısıtlamalar da göz önünde bulundurularak doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda geliştirilen farklı teoriler incelenip açıklanacaktır.

2.1.1 Merkantilist yaklaşım

Merkantilizm, 15 ile 18. Yüzyıl arasında Avrupa'da uygulanan ekonomik sistemin adıdır. Merkantilist felsefe yaklaşımının temeli değerli madenlere sahip olmanın zenginlik sağlayacağı inancına dayanmaktadır. Bu dönemde, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden üretilmekte olan madeni para reel değeriyle işlem görmektedir. Altın ve gümüş rezervlerinin sınırlı olması bu metallere bir değer katarken bu madenlerin herkes tarafından değişim aracı olarak kabul edilmesi bunlardan metal para yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu dönemde, sömürgelerden elde edilen kıymetli madenler sömürgeci ülkenin zenginliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Merkantilist yaklaşıma göre ithalat, ülkeden altın ya da gümüş, çıkışına dolayısıyla ülkenin fakirleşmesine yol açarken, ihracat bunun tam tersine ülkeye değerli maden girişine yol açarak denge sağlamaktadır. Dolayısıyla Merkantilizme göre, ulusal bazda zenginliğin gerçekleşebilmesi dış ticaret fazlası verilmesine bağlıdır (Eğilmez, 2012). Candemir (2005), merkantilistlerin ulusal zenginliğe, yerli üretim ile ulaşmanın mümkün olduğuna inandıklarını bu yüzden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına olumsuz baktıklarını belirtmektedir (Candemir, 2005, s. 28). Başka bir ifadeyle, merkantilistlere göre, uluslararası bir işletme ülke dışında yürütmekte olduğu faaliyetlerinde de gerekli olan

donanımları yerleşik bulunduğu ülkenin ekonomik gücünden sağlamaktadır. Bu yaklaşımla, Avrupa devletleri yüksek gümrük duvarlarıyla ithalatı kısıtlamanın yanında çeşitli teşviklerle ihracatı özendirmeye ve dolayısıyla dış ticaret fazlası elde etmeye çalışmaktadır.

Sömürgeler sömürgeci ülkenin ihtiyacı olan birçok hammaddeyi temin etmiş ve böylece hem hammadde kaynağı hem de sömürgeci ülkenin pazarı konumuna gelmiştir. Bu nedenle ana ülkeler, diğer ülkelerle olan ticareti tekellerine almanın yanında üretim faaliyetlerini kendi ülkelerinde tutmaya çalışmışlardır (Koparal, 2004, s. 20). Merkantilist yaklaşıma göre, çok uluslu işletmelerin dünya ekonomisi içindeki önemi ve doğrudan yabancı yatırımların artmasına bağlı olarak ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıkları azalacaktır (Dunning vd., 1986, s. 20–21). Bu nedenlerden yola çıkarak merkantilizmin doğrudan yabancı yatırımlarına karşı olduğu ileri sürülebilir.

2.1.2. Klasik yaklaşım

Klasik yaklaşımın yabancı yatırımları üzerine doğrudan bir çalışması bulunmamaktadır. Yaklaşımda genel olarak dış ticaret teorileri üzerinde durulmuştur. Dış ticaret teorileri ülkeler arasındaki ticaretin nedenlerini ve bu ticaretin ülke ekonomilerine etkilerini açıklar. Ancak, aşağıda açıklayacağımız klasik dış ticaret teorileri genel olarak birçok varsayımın yanında tüm piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olduğuna ve özellikle üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında farklılıklar göstermediğine (özdeşlik) dayandırılmıştır. Burada malların uluslararası dolaşımında hiçbir sınırlama olmadığı varsayılırken, üretim faktörlerinin hareketsiz olduğu kabul edilmiştir. Malların uluslararası ticareti gerçekleşirken ticaret engellerinin olmadığı, üretim faktörleri miktarının da sabit olduğu varsayılmıştır (Karlık, 2009, s. 20-21).

2.1.2.1. Mutlak üstünlükler teorisi

Klasik iktisat teorisinin kurucusu olan Adam Smith, ülkelerin dışa açık olmaları durumunda dışa kapalılığa göre daha avantajlı oldukları için dış ticaret yaptıklarını belirtmiştir. Eğer bir ülke herhangi bir malın üretiminde diğer ülkelere göre mutlak üstünlüğe (diğer ülkelerden daha verimli üretim) sahipse, bu malın üretimine devam etmeli ve üretimde uzmanlaşarak ihraç etmelidir. Ancak, mutlak üstünlüğe sahip olmadığı

malların da üretiminden vazgeçerek bu malları ithal etmelidir (Karluk, 2009, s. 22). Tamamen dış ticareti açıklamaya yönelik olan mutlak üstünlükler teorisinde DYY ile ilgili bir model yoktur ve bu konuda hiçbir açıklamaya yer verilmemiştir.

2.1.2.2. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Ricardo, “Eğer bir ülke bütün malların üretiminde mutlak olarak üstünlüğe sahipse, bu durumda dış ticaret nasıl gerçekleştirilecektir?” sorusuna cevap aramış ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Teoriye göre, bir ülke diğer malların üretimlerini karşılaştırarak üstün olduğu malı üretecek ve bu alanda uzmanlaşacaktır. Ancak, daha dezavantajlı olduğu malların üretiminden vazgeçerek bu malları ithal edecektir. Diğer yandan, bir ülke herhangi bir malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olmasa bile daha az dezavantajlı olan malı üretip ihraç ederse, bu malın üretim ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olurken daha fazla mutlak dezavantajlı olduğu malın üretimini durdurup bu malı ithal edecektir (Karluk, 2009, s. 24).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin DYY açısından önemi ise yatırımcı ülkelerin yabancı ülkelerdeki yatırım alanlarının belirlenmesinde kendini göstermektedir. Bu açıdan ele aldığımızda, Amerikan tipi yatırımlar dış ticareti engelleyici ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin işleyişine ters yatırımlardır. Bu tip yatırımlarda DYY, kaynak ülkenin karşılaştırmalı olarak avantajlı olduğu endüstride doğmaktadır (Rugman, 1981, s. 47). Japon işletmeleri ise DYY yapacakları ev sahibi ülkedeki karşılaştırmalı üstünlüklerinin olmadığı alanlara yatırım yapmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, DYY, kaynak ülkenin karşılaştırmalı olarak dezavantajlı olduğu endüstride doğmaktadır, bu da karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin işleyişine uygundur (Clegg, 1987, s. 29).

2.1.3. Neo klasik yaklaşım

Neo klasik yazınına baktığımızda, girdi olarak sadece emek ve sermaye dikkate alınır ve teknoloji ülkeler arasında homojen bir şekilde yayılmıştır. Doğal olarak fakir ülkelerde emeğin getirisi ucuz ve sermayenin getirisi yüksektir. Bu yüzden bu ülkeler yüksek oranda doğrudan yabancı yatırım çekebilmeyi hedeflemelidir. Ancak, yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını göstermektedir. Eğer bu doğru olsaydı, fakir ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının GSMH oranının en yüksek seviyede olması

gerekirdi. Ancak teknolojinin homojen olmadığı varsayımıyla araştırmalara bakıldığında daha doğru sonuçlar alındığı görölmektedir (Zebregs, 1998, s. 14, 23). Kısacası; yapılan ampirik çalışmalarda neo klasik iktisadın ifade ettiği sermayenin marjinal getirisi, gözlemlenen uluslararası DYY hareketlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

2.1.3.1. Heckscher – Ohlin – Samuelson teorisi

Heckscher–Ohlin–Samuelson (H-O-S faktör donatımı) yaklaşımında sadece uluslararası mal hareketinden bahsedilmiş, uluslararası faktör hareketinin olmadığı savunulmuş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yer verilmemiştir. Bu yaklaşıma göre, ölkeler arasında mal veya faktör fiyatlarındaki herhangi bir dengesizlik uluslararası mal hareketleri tarafından derhal düzeltilecektir.

Bu modelde, üretim faktörleri ölkede içinde hareketli ancak ölkeler arasında hareketsizdir. Bu teoriye göre, her ölkede sahip olduğu faktör yoğunluğuna göre üretim yaparak bu malın üretiminde uzmanlaşacaktır. Yani, emek faktörü bakımından zengin olan ölkede düşük ücret seviyesinin avantajını kullanarak emek yoğun malı üretecek ve fazla üretimini ihraç edecek; sermaye bakımından zengin olan ölkede ise düşük faizden yararlanarak sermaye yoğun malı üretilip ihraç ederek karşılaştırılabilir üstünlük elde edebilmeyi hedefleyecektir (Seyidoğlu, 2007, s. 80). Doğal olarak bu model bir malın sadece tek bir yöntemle üretilebileceği varsayımından hareket ettiği için eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca, bu teori, benzer faktör donatımına sahip ölkeler arasındaki mal hareketlerinin açıklanmasında da yetersiz kalmıştır.

2.1.3.2. Heckscher – Ohlin – Samuelson – Mundell teorisi

H-O-S Teorisi uluslararası ticareti açıklamanın yanında Mundell'in de katkısıyla uluslararası faktör hareketlerini ve dolayısıyla sermaye hareketlerini ele almasıyla doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya çalışan teoriler için başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu teoriye katkı yapan Mundell'e göre, sermaye daha yüksek getiri oranlarından yararlanabilmek için sermaye bakımından zengin olan ölkeden, sermayenin kıt olduğu ölkeye doğru hareket etmelidir. Bunun için ölkelerin emeğin uluslararası hareketliliğini kısıtlarken, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları

azaltmaları gerekmektedir. Aynı şekilde, emeğin hareketliliği üzerindeki kısıtlamalar azaltıldığında da ters yönlü bir faktör akımı olacaktır (Mundell, 1957, s. 321).

Mundell'in bu öngörüsü gerçekleştiğinde, faktörler diğer ülkelerdeki gelire bağlı olarak bir ülkeden diğerine geçecektir. Başka bir ifadeyle, ülkeler arası faktör hareketi mal ticaretini ikame edecektir. Burada sermaye faktörünün uluslararası hareketi DYY anlamına gelmektedir (Açıklan, 2007, s. 60). Kısacası; üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliğinin serbestleştirilmesinin, uluslararası ticareti yavaşlatacak, ancak DYY'yi teşvik edecek bir uygulama olduğu söylenebilir.

2.1.4. Keynesyen yaklaşım

Keynesyen yaklaşım, uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak için kâr oranlarındaki farklılıklardan yararlanmıştır. Yatırımcıların en temel amacı, kâr elde etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için yatırımcılar, sermayenin marjinal etkinliğinin daha yüksek olduğu farklı ülke ya da bölgelere yatırımlarını transfer ederek, sermaye verimliliğini maksimize etmeye çalışırlar. Keynesyen yatırım fonksiyonunda girişimcilerin, yatırım kararlarını milli gelir düzeyinde belirlemediği varsayılmaktadır. Girişimciler kullandıkları sermayeye ödedikleri faiz ile yatırım sonunda elde edeceği getiriyi karşılaştırarak yatırım kararlarını vermektedirler. Buna göre, sermayenin marjinal etkinliği faiz haddinden büyük ise girişimci yatırımı kârlı bulacak, aksi durumda ise girişimci yatırım yapmaktan vazgeçecektir (Aktan, 1991, s. 3).

Görüldüğü gibi, Keynes sermaye hareketlerini faiz ve kârın bir fonksiyonu olarak genel bir çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Ancak, günümüzdeki DYY'ye bakıldığında, bunun yeterince açıklayıcı olmadığı kolaylıkla görülebilir.

2.1.5. Marksist yaklaşım

Marksist teoride sermaye, sabit sermaye ve değişken sermaye olarak ikiye ayrılmıştır. Sabit sermaye; makine, teçhizat, hammadde gibi üretim araçlarını içerirken, değişken sermaye ise emekçilere ödenen toplam ücretleri içermektedir. Bunun sonucu olarak Marks, "sermayenin organik bileşimi" (toplam sermaye birikimi içerisindeki sabit sermayenin payı) ile kâr oranı arasında negatif bir ilişki bulmuştur ve bunu "kâr haddinin

azalma meyli” olarak adlandırmıştır. Bu ilişki, klasiklerin azalan verimler yasasını akla getirmektedir. Ancak, Marks bu sonuca klasiklerden farklı olarak sermayeyi, sabit sermaye ve değişken sermaye şeklinde ayırıştırarak ulaşmıştır (Hiç, 1994, s. 33-34).

Marksist ekonomistlere göre, sermayenin daha fazla kâr elde edebileceği alanlara doğru hareket etmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerde sermayenin bolluğu ve emeğin pahalılığı nedeniyle kâr oranlarının düşme eğiliminde olmasıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde iş gücünün nispi ucuzluğunun yanında sermaye de kıt üretim faktörüdür. Bu nedenle kâr oranlarındaki nispi yükseklik DYY'nin bu ekonomilere doğru yönelmesine yol açacaktır (Batmaz, Tunca, 2005, s. 15-16). Marksist görüş açısının dönüm noktasını I. Dünya Savaşı oluşturmaktadır. Savaşın bitimine kadar gözlemlenen bu durumun Marksist görüşü tam anlamıyla desteklemesine karşın, savaş sonrasında sermaye zengin ülkelere fakir ülkelere doğru bir yön çizdiği fark edilmiştir (Arıboğan, 1998, s. 126 – 127). Görüldüğü gibi, Marksist görüş sadece gelişmiş ülkelere giden sermaye hareketliliğini açıklarken gelişmiş ülkeler arasındaki DYY akımını açıklayamamaktadır (Hiç, 1994, s. 33-42).

2.2. Tam Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Tam rekabet varsayımıyla geliştirilen teoriler faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerliliğine dayanmaktadır. Bu varsayım göre, DYY'yi açıklamaya yönelik yaklaşımlar daha çok neo klasik ekonomi içerisinde ve 1960 öncesi dönemde geliştirilmiştir (Açıklım, 2007, s. 60).

2.2.1. Sermayenin farklı getiri oranları teorisi

Sermayenin farklı getiri oranları teorisinde, bir firmanın sermayenin marjinal maliyetini marjinal gelire eşitleyerek kâr maksimizasyonunu amaçladığını varsayan geleneksel yatırım anlayışından çıkmıştır. Bu yaklaşım doğrudan yabancı yatırımın düşük getiri oranlarına sahip ülkelere yüksek getiri oranlarına sahip ülkelere sermaye hareketinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır (Lizondo, 1990, s. 2). Bu yaklaşıma göre, DYY, uluslararası sermaye yatırımlarının getirilerindeki farklılıkların bir fonksiyonudur. Başka bir ifadeyle, şirketlerin kendi ülkelerinden farklı bir ülkede doğrudan yatırım yapmalarının nedeni yabancı ülkede sermayenin getiri oranının daha yüksek olmasıdır.

Bir firma DYY kararı verirken, bu yatırımın yurtdışındaki beklenen getirisi ile yurt içinde yapılması hâlinde elde edebileceği getiriyi karşılaştırarak getirisi daha yüksek olan yatırımı seçmektedir (Akdoğan, 2007, s. 32-33).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan ampirik çalışmalarla sermayenin getiri oranlarının ülkeler arasında farklı olduğu ve bunun dış yatırımları açıklamakta anlamlı olduğu görüşü desteklenmiştir. Örneğin, 1950’li yılların sonlarında Amerikan imalat sanayiinin getiri oranının Avrupa’nın getiri oranından ortalama olarak daha düşük olduğu belirlenmiştir (Açıkalin, 2007, s. 64). Burada, daha sonraki dönemde Amerikan şirketlerinin Avrupa’da elde ettiği getiri oranlarının Amerika’daki oranlara göre azalırken, Amerikan şirketlerinin Avrupa’daki doğrudan yatırımlarının artmaya devam etmesi dikkat çeken bir husustur. Diğer yandan, bu teoriye göre, doğrudan yabancı yatırım akımları tek yönlü olmalıdır. Hâlbuki Avrupa’da veya diğer ülkelerde yatırım yapan Amerikan şirketleri kendi ülkelerinde de bu yatırımlara devam etmektedirler (Moosa, 2002, s. 25). Burada, DYY’yi gerçekleştiren şirketlerin tek amacının kâr maksimizasyonu olmadığı, bunun yanında başka stratejik ve uzun vadeli amaçlar güttükleri de söylenebilir.

2.2.2. Markowitz’in portföy teorisi

Saraç’a (2008, s. 1) göre portföy, en az iki çeşit finansal varlık ya da en az iki farklı firmaya ait menkul kıymetten oluşan bir havuzdur. 1930’lu yıllardaki uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak için geliştirilen bu yaklaşımın teorik çerçevesi, H. M. Markowitz tarafından oluşturulmuştur. Buna göre, yatırımcılar portföylerini oluştururken hem sermayenin getirisini hem de risk faktörlerini dikkate almaktadırlar. Bu nedenle riskleri azaltmak için yatırımlarını farklı ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirme eğilimi göstermektedirler (Markowitz, 1959, s. 8). Burada hedef; menkul kıymetlere yönelerek riski çeşitlendirilmiş bir portföyden maksimum getirinin sağlanmasıdır.

Portföy teorisinin bazı varsayımları şu şekildedir (Saraç, 2008, s. 4):

- Yatırımcı fayda fonksiyonunu maksimize etmeyi hedeflemektedir.
- Borsalarda işlem gören menkul kıymetlerin arzında herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

- Yatırımcılar herhangi bir maliyete katlanmadan almak istedikleri menkul kıymetin ait olduğu firma ve Pazar hakkında bilgi alabilmektedirler.
- Tüm yatırımcıların yararlanabileceği şirket bilgileri ve şirketlerle ilgili haberler anında borsaya yansımakta, böylece yatırımcılar pay senetlerini satın alma kararını verebilmektedirler.
- Yatırımcılar sabit bir faiz oranı üzerinden borçlanarak menkul kıymet satın alabilmekte ve borçlanma düzeyinde herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.
- Yatırımcı için borçlanmada asgari bir öz sermaye öngörülmemekte ve yatırımcı birden fazla kaynaktan da kredi kullanabilmektedir.
- Pay senedi alım-satım işlemlerinde aracı kuruluşlara herhangi bir ödeme gerekmemektedir. Pay senetlerinin muhafazası ve yönetimi de herhangi bir gidere neden olmamaktadır.
- Menkul kıymetlerin alınmasında, satılmasında ya da menkul kıymet gelirlerinin (kâr payı, faiz kuponu) tahsil edilmesinde herhangi bir vergi ödenmemektedir.
- Tüm yatırımcılar menkul kıymetlerin beklenen getirileri, standart sapmaları ve korelasyonuna ilişkin aynı beklentiye sahiptirler.
- Bütün yatırımcılar riski belirli olan menkul kıymetler arasından getirisi en yüksek olanını tercih ederler.

Bu teori riskin düşük olduğu ülkelerde yatırımcıların neden başka ülkelere yatırım yaptıklarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Eğer bir ülkede belli bir sektörde risk yüksek olsa bile yatırımcılar yatırımlarını aynı ülke içerisinde başka sektörler kaydırabilirler, yurt dışından portföy oluşturmalarına gerek yoktur. Ayrıca, bu teori dolaylı yabancı sermaye yatırımı denilen yurt dışından başka şirketlerin finansal araçlarını satın almak yerine DYY yapmalarını da açıklayamamaktadır (Lizondo, 1990, s. 4).

2.2.3. Üretim düzeyi ve Pazar büyüklüğü teorisi

Agarwal'a (1980) göre, bu iki teori pratikte aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Üretim düzeyi (çıktı) hipotezi mikro düzeyde bir firmanın DYY'si ile ev sahibi ülkedeki çıktısı (satışları) arasında pozitif bir ilişki olduğunu varsayarken, makro seviyede Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) ile ülkenin Pazar büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir (Agarwal, 1980, s.746). Ayrıca, yabancı yatırımcı şirketin

yatırımlarının ülke içerisinde toplam satışlardaki artışa bağlı olarak arttırması şeklinde de ifade edilebilir. Şöyle ki belli bir Pazar büyüklüğüne ulaşmış ülkede yabancı bir şirketin alanında uzmanlaşmasının sonucunda maliyet minimizasyonuna ulaşılabileceğini ve bu nedenle ülkeye yatırım yapmayı uygun bulabileceği belirtilmiştir. Burada, ülkenin Pazar büyüklüğünün yatırımı yapacak şirket açısından ölçek ekonomilerine izin verecek düzeyde olması önemlidir (Balassa, 1966, s. 121).

Yapılan ampirik çalışmalar, yabancı iştirakin yüksek seviyelerde satış yapmasının ve ev sahibi ülkenin yüksek gelire sahip olmasının daha yüksek DYY'yle ilişkili olduğu görüşünü desteklemektedir. Ancak, bu desteğin dikkatle yorumlanması gerekir. Örneğin, ev sahibi ülkenin pazarının büyüklüğü ve büyümesi, ihracat amaçlı DYY'yi teşvik etmek yerine, iç Pazar için üretim yapmak üzere gelen DYY'yi etkilemelidir. Ancak, maalesef birçok çalışmada bu ayrım dikkate alınmamıştır (Lizondo, 1990, s. 5). Ayrıca, göreceli olarak küçük gelir seviyesine sahip ülkelere yapılan DYY bu hipotezin her koşulda geçerli olmadığını göstermektedir.

2.3. Eksik Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde Doğrudan Yabancı Yatırımları

Çalışmanın bu kısmına kadar açıklanan teoriler firmaya özgü nedenlerden çok yatırım yapılan ülkelere özgü nedenler üzerinde yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllara kadar DYY sermayenin düşük getiri sağlayan bölgelerden, yüksek getiri sağlayan bölgelere doğru hareket ettiğini ve bu hareketliliğin sadece faiz oranlarına bağlı olduğunu ileri süren neo klasik sermaye hareketleri teorisi ile sınırlıdır. Diğer yandan, DYY portföy yatırımlarıyla aynı şekilde değerlendirilmiş, yatırım yapılacak ülkede firmaların tam rekabet koşullarında bulunduğu varsayılmış ve doğal olarak teorilerin çerçevesini ülkeye özgü nedenlere doğru kaydırmıştır (Jones ve Wren, 2006, s. 28).

Dünya çapında yatırım yapan firmaların genellikle monopol, duopol veya oligopol durumda olmaları, iktisatçıları firmaya özgü faktörleri ve eksik rekabet koşullarını araştırmaya yönlendirmiştir. Bu başlık altında eksik rekabet koşulları ve firmalara özgü faktörler göz önünde bulundurularak DYY'yi açıklayan teorilere yer verilecektir.

2.3.1. Hymer ve Kindleberger'in teknelci avantaj teorisi

DYY üzerine teknelci avantaj (endüstriyel organizasyon) düşününün başlangıcı Stephen Hymer tarafından 1960'ta yazılan ve 1976'da yayımlanan doktora tezine dayanmaktadır. Charles Kindleberger ise 1969'da Hymer'in görüşlerini geliştirmiş ve görüşün geniş kitlelerce duyulmasını sağlamıştır. Bu teoriye göre, bir ülkede üretim tesisi kurma ve işletmede yabancı firmaların yerel firmalara göre mutlaka bazı dezavantajları bulunmaktadır. Buna rağmen yabancı firmalar o ülkeye doğrudan yatırım yapıyorsa, mevcut veya potansiyel yerel firmalara göre bazı avantajlara sahip olmaları gerekmektedir ki büyük ihtimalle yerel rakiplerin erişimi olmayan bu avantajlar yabancı firmaların o ülkede karşılaştıkları dezavantajların maliyetlerini fazlasıyla telafi edebilsin (Agarwal, 1980, s.749).

Bundan önceki görüşlerde DYY, portföy yatırımlarıyla aynı kapsamda değerlendirilmekte ve sadece uluslararası faiz oranlarındaki farklılıklar ile getiri oranlarına bağlı olduğu kabul edilmektedir. Hymer bu eksikliği fark etmiştir. Buna göre çok uluslu firmalar, yatırım yapılan ülkedeki firmayı devralmak veya onunla birleşmek suretiyle ülkedeki endüstri içi rekabeti ortadan kaldırarak o ülkede faaliyet gösteren firmaların üzerinde birtakım avantajlara sahip olabilmek için DYY'ye yönelmektedirler. Bu yönüyle DYY portföy yatırımlarından farklılık göstermektedir (Jones ve Wren, 2006, s. 28).

Hymer ve Kindleberger teorisinde, piyasalardaki oligopolistik endüstriyel yapının uluslararası alanda yapılan doğrudan yatırımların nedeni olduğu öne sürülmektedir. Teoriye göre, yatırımın yapıldığı ülke şirketlerinin daha avantajlı oldukları düşünülmektedir. Uluslararası yatırımlara girişen şirketler, risk ve belirsizlik ile karşı karşıyadırlar. Bu nedenle yabancı piyasalarda direkt yatırımda bulunacak şirketler, ev sahibi ülke şirketler karşısında bazı avantajlara sahip oldukları takdirde bu piyasalarda başarılı olabileceklerdir. Kindleberger (1969) yabancı firmaların bu avantajlarını şu şekilde sıralamaktadır (Kindleberger, 1969, s. 14-27):

- Uluslararası şirket oligopolistik gücünü kullanarak, yani yatırım yapılan ülkedeki her türlü aksak rekabet koşullarını değerlendirerek, ürün farklılaştırması yoluna gidebilir; güdümlü fiyatlama yapabilme gibi özelliklerle bir avantaj elde edebilir.

- Teknoloji tekeline sahip olması, kredi bulmadaki ayrıcalıkları ve üstün yönetim kadrosu ile faktör piyasalarında tam rekabet piyasasının dışına çıkacaktır.
- Firma hacminin büyüklüğü sayesinde yatay ve dikey bütünleşmenin doğurduğu dışsal ekonomilerden yararlanacaktır.
- Şirketler yabancı piyasalara girişte ev sahibi ülkenin hükümet müdahalelerini minimize eden ve elde ettikleri gelirlerin (kâr ve lisans ücreti gibi) transferini kolaylaştıran politikalarından yararlanacaktır.

Endüstriyel organizasyon (tekelci avantaj) yaklaşımı, Graham ve Krugman (1989) tarafından ABD'deki doğrudan yabancı yatırımın seyrini açıklamak için kullanılmıştır (Graham ve Krugman, 1989). Araştırmaya göre, yirmi yıl önce (yaklaşık olarak 1960'lı yılların sonunda) ABD firmaları teknoloji ve yönetim becerileri açısından diğer ülkelerdeki firmalara göre önemli avantajlara sahiplerdir. ABD firmaları, yurtiçinde olduğu kadar yurtdışında da üretim konusunda yabancı rakiplerinden üstün olduğundan ABD'de çok fazla DYY bulunmamaktaydı. Ancak, ABD'nin teknolojik ve yönetsel üstünlüğünde bir düşüş başladığında, yabancı yatırımcılar ABD firmalarıyla rekabet edebilir duruma gelerek ABD'de DYY'lerini artırmaya başladılar. Yazarlar bu durumu ileri sürdükleri hipotezi destekleyen bir argüman olarak kabul etmektedirler (Lizondo, 1990, s. 6-7).

Hymer ve Kindleberger bu avantajlara sahip firmaların bunları yabancı ülkeye ihraç veya kiralama yerine neden doğrudan yatırıma yöneldiğini tam olarak açıklayamamışlardır (Öztürk, 2004, s. 117). Hymer bir firmanın bir ülkeye dolaysız yatırım yapmasının nedeninin daha fazla getiri elde etmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ancak, bu firmaların neden daha az riskli faiz getirisine veya portföy yatırımlarına yönelmediklerini açıklayamamıştır (Kindleberger, 1970, s. 166). Bu teoriyle DYY daha isabetli ve daha gerçekçi bir bakış açısı kazanarak bundan sonra geliştirilen modellere temel oluşturmuştur.

2.3.2. Ürün yaşam döngüsü teorisi

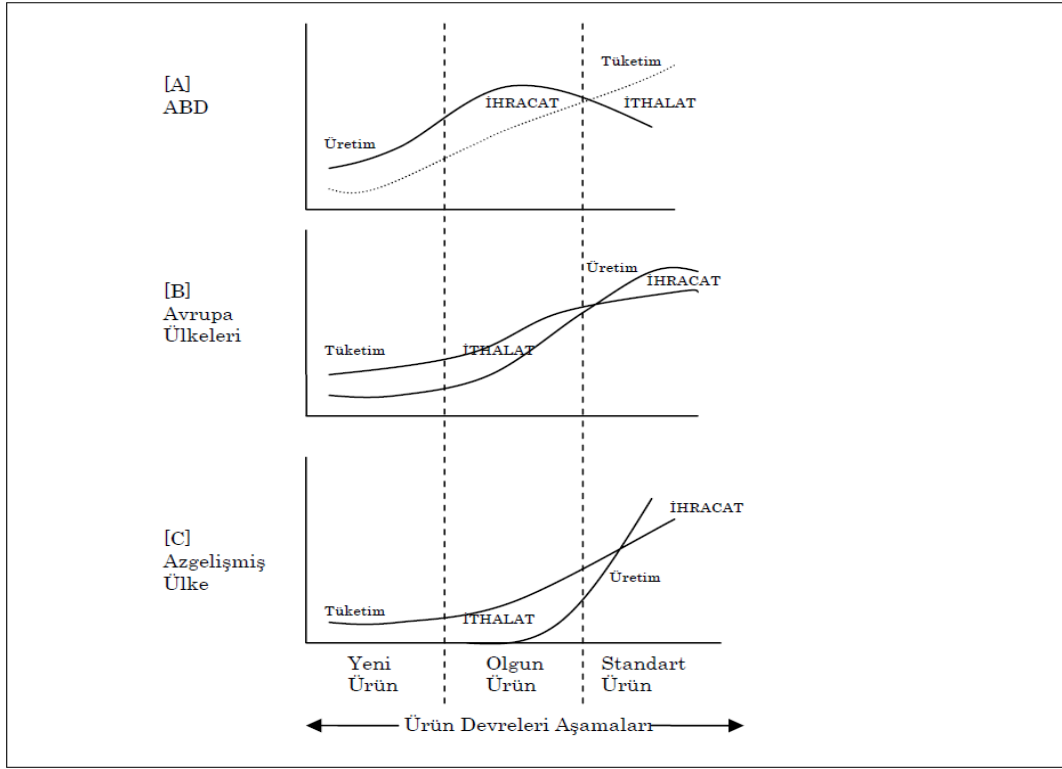
Bu teori, Vernon'un (1966) yazdığı "Uluslararası Yatırım ve Ürün Döngüsünde Uluslararası Ticaret" makalesi ile ekonomi yazınına girmiştir. Teoride, bir ürünün icat

edilmesinden dış ticareti etkilemesine ve oradan da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tetiklemesine kadar geçen süreç incelenmiştir. Vernon'a göre, herhangi bir ürünün yaşam döngüsünde; yeni ürünün lokasyonu evresi, olgunlaşma evresi ve standartlaşma evresi olmak üzere üç evre vardır (Vernon, 1966, s. 191). Bu teori, maliyeti hızla artan nitelikli emek ve yerel büyük Pazar koşullarında, emek tasarrufu sağlayan yeni teknikler geliştiren ilk ABD şirketleri oldukları gözlemine dayanmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2011, s. 55).

Yeni ürün lokasyonu evresi, yeni ürünün hem nasıl ortaya çıkacağından hem de nerede ortaya çıkacağından bahsetmektedir. Yeni ürün, yüksek gelire sahip tüketicilerin olduğu, ürünü icat edecek bilginin bulunduğu ve bu ürünü üretebilecek sermayeye sahip olan ülkede ortaya çıkacaktır. Vernon bu çalışmayı yaptığı zamanlarda bu yegâne ülke ABD olduğundan uluslararası ve çok uluslu şirketler çoğunlukla ABD'den çıkmaktaydı. Ürün ilk aşamada yüksek gelire sahip yerel tüketiciler için üretilecektir. Bu aşamada yüksek gelir düzeyine sahip denizaşırı ülkelere (Batı Avrupa) yeni ürüne gelen talep yenilikçi ülkenin ihracatı ile karşılanmaktadır. Bu aşamada yeni ürün dış ticarete konu olmaktadır. Firmaların ihracatı tercih etmelerinin temel nedeni, yeni ürünün fiyatı esnekliği ve ürünü icat eden firmanın monopolcü avantajına sahip olmasıdır (Vernon, 1966, s. 191 – 196).

Olgunlaşma evresinde ürünün gelişimi henüz tamamlanmamış, yeni özellikler veya kullanım şekilleriyle geliştirilmeye devam etmiştir ki bu da ürünün yüksek kâr potansiyelini sürdürmesini sağlamıştır. Bu evrede diğer gelişmiş ülkelerdeki firmalar tarafından da ürüne ait teknolojiye ulaşılmaya başlanmış ve buna bağlı olarak yeni ürünü ithal eden diğer gelişmiş ülkelerde de üretim artmaya başlamıştır. Hatta gelişmekte olan ülkeler de ürünü ithal etmeye başlamışlardır (Şekil 1). Ancak, üretici sayısının artmasına paralel olarak yeni ürünü icat eden firmanın monopolistik kârı azalmaya başlayacaktır. Bu aşamada, ürünü icat eden firma ürünü ihraç etmeye devam etmek ya da diğer gelişmiş ülkelerde üretim tesisi kurmak konusunu değerlendirmeye başlayacaktır. Bu evrede; nakliye maliyetleri, ABD'deki üretim işçilerinin yüksek maliyetleri, üretim tesisi kurulacak ülkedeki işçilik maliyetleri, hatta ithalatçı ülkelerin ithal ikame politikalarının maliyetleri değerlendirilerek DYY'nin fayda maliyet analizi yapılmaktadır (Vernon, 1966, s. 196 – 202).

Şekil 2.1. Ürün Devreleri grafiği (Vernon, 1966, s. 199)

Ürünün standartlaşma evresinde ise artık ürün gelişimini tamamlamış, üretim süreçleri ve üretiminde kullanılan teknoloji standart hâle gelmiş; ürün büyük piyasalara hitap etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yenilikçi firma monopolcü gücünü kaybedecektir. Kullanılan teknolojinin standartlaşması ile diğer ülkelerde de rakip firmalar artmaya başlayacak ve buna bağlı olarak işçilik maliyetleri ve pazara uzaklık maliyetleri önemli hâle gelecektir. Bu durum ürünün kâr marjlarının azalmasına yol açacaktır. Yenilikçi firma bu gelişmeler sonucunda üretim maliyetleri düşük ve Pazar payı büyük piyasaya sahip gelişmekte olan ülkelere üretim tesisi kuracaktır. Zamanla yurt dışında üretmek o kadar ucuz hâle gelecektir ki, ürünü icat eden firma üretimi tamamen yurt dışına taşıyacak ve zaman içerisinde yenilikçi ülke bu ürünü ithal etmeye başlayacaktır (Vernon, 1996, s. 202–207).

Agarwal (1980), ürün yaşam döngüsü (ürün devreleri) hipotezini destekleyen bir dizi çalışma ortaya koymuştur. Elde edilen olumlu sonuçlara rağmen uluslararası ortamdaki değişikliklerin bir sonucu olarak ürün döngüsü hipotezinin DYY'yi açıklayıcı gücü önemli ölçüde azalmıştır. Artık ABD ile diğer sanayileşmiş ülkeler arasındaki gelir ve teknolojik uçurum azaldığından, ABD firmalarının diğer gelişmiş ülkelerdeki

firmaların içinde buldukları ekonomik, teknolojik ve bilimsel koşullardan çok farklı koşullara sahip olduklarını savunmak günümüzde çok da mümkün değildir (Lizondo, 1990, s. 10).

2.3.3. Oligopolistik tepki hipotezi

Uluslararası üretimin, bir firmanın oligopolistik rakiplerinin beklenen davranışlarına verdiği stratejik tepkinin sonucu olduğunu ileri süren Oligopolistik tepki hipotezi (tekelci rekabet teorisi), Knickerbocker'in 1973'te endüstri düzeyinde ABD'nin çok uluslu şirketleri arasında yapmış olduğu çalışmaya dayanmaktadır. Knickerbocker, ABD'li imalat şirketlerinin 1948-1967 yıllarındaki davranışları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda, oligopolistik yapıdaki bir endüstride faaliyet gösteren şirketlerden birinin önemli sayılabilecek yabancı bir piyasada üretime başlaması durumunda, endüstrideki diğer şirketlerin de onu takip ederek yabancı piyasada yatırım yapmaya yöneleceklerini ileri sürmektedir (Barclay, 2000, s. 23).

Knickerbocker 1973'te 187 adet Amerikan çok uluslu şirketinin üretim DYY'sine ilişkin, Harvard School of Business Administration verilerini kullanarak, Amerikan firmalarının dış pazarlara girişlerinin yoğunluğunu gösteren bir giriş yoğunlaşma endeksi (ECI) oluşturmuştur. Bu endeks, Amerikan firmalarının dış pazarlara girişlerinin zaman içinde kümelenişini göstermektedir. Burada oligopolistik firmalar, rekabetçi dengeyi sürdürmek için ilk firmanın DYY'lerinden elde edebileceği herhangi bir avantajı kendi DYY'leriyle takip ederek dengelemeye çalışmaktadırlar. Knickerbocker daha sonra kendi oluşturduğu giriş yoğunlaşma endeksini ABD'nin endüstri yoğunlaşma endeksiyle karşılaştırarak, artan endüstriyel konsantrasyonun DYY alanında daha yüksek düzeyde artan oligopolistik reaksiyona neden olduğu sonucuna varmıştır (Agarwal, 1980, s.752). Diğer yandan, Knickerbocker tarafından yapılan bu çalışma, DYY'nin kârlılığının giriş yoğunlaşma endeksi ile pozitif ilişkili ancak ürün çeşitliliği ve Ar-ge harcamaları ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Lizondo, 1990, s. 10).

Son olarak, Yu ve Ito (1988) çok uluslu firmaların ilk DYY'lerini motive eden faktörleri incelemek için bir oligopolistik ve bir de rekabetçi endüstriyi incelemişlerdir (Yu ve Ito, 1988, s.450). Oligopolistik endüstri olarak Amerikan lastik sektörünü ele almışlardır. Çünkü, bu sektörü beş ana firma domine etmektedir. Rekabetçi endüstri

olarak da tekstil sektörünü ele almışlardır. Çünkü, tekstil endüstrisinde çok sayıda ve büyük ölçekli firma vardır. Elde edilen sonuçlara göre, oligopolistik bir endüstride doğrudan yabancı yatırımların, rakiplerin davranışlarının yanı sıra ev sahibi ülke ve firma ile ilgili faktörler tarafından motive edildiği gözlemlenirken; daha rekabetçi endüstrilerde, firmaların genellikle rakiplerinin doğrudan yabancı yatırımlarıyla eş güdüm göstermedikleri gözlemlenmiştir.

2.3.4. Lokasyon teorisi

Lokasyon (coğrafi konum) teorisi (location hypothesis) DYY'nin ülkeler arasındaki başarısını, bir ülkenin doğal kaynak donanımı, işgücünün mevcudiyeti, yerel Pazar büyüklüğü, altyapısı ve bu ulusal kaynaklara ilişkin hükümet politikası gibi ulusal zenginliğine dayalı olduğunu ileri sürmektedir. Lokasyon avantajlarını derinleştirmeye yönelik ilk girişimlerden biri Dunning'e aittir. Dunning arz odaklı konum teorisi ile talep odaklı teori arasında bir ayrım yapmıştır. Bu bağlamda, çok uluslu şirketlerin varlığı; hammadde varlığı, ucuz işgücü, korunan pazarlar ve nakliye maliyetleri olmak üzere dört konum (lokasyon) faktörü ile açıklanmıştır (Popovici ve Calin, 2014, s. 5).

Yeni yatırım yapmayı planlayan çok uluslu bir şirket, üretim faktörleri ve bunların maliyetleri açısından avantajlı olabilecek coğrafi konumuna göre yatırımın yapılabileceği ülkeler arasından bir seçim yapmaktadır. Örneğin, üretimde kullanılan hammaddeler içerisinde bakır madeni gerekli ise yatırımcı firma, bakır maden ocağının yakınlarında bir bölgeyi konum olarak seçerse özellikle ulaşım, lojistik ve hammadde gibi maliyetlerinin asgari seviyeye inmesini sağlayabilecektir (Moosa, 2002, s. 33).

Sonuç olarak, firmaların uluslararası faaliyetlerine ilişkin ilk hipotezlerde konum avantajlarından pek bahsedilmemesine rağmen, DYY teorilerinin genişleme yönünün yeni değişkenlerin lokasyona dâhil edilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca, DYY için elverişli yatırım ortamı yaratma olanağına sahip bir unsur olarak hükümetler yabancı yatırımcılar için aktif bir ortak hâline gelebileceğinden, hükümetlerin rolü de önemli hâle gelmektedir. Yatırımlar için uygun politik ortam oluşturan hükümetlerin bulunduğu ülkeler yatırım lokasyonunun tercihinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Popovici ve Calin, 2014, s. 19).

2.3.5. İçselleştirme teorisi

Buckley ve Casson (1976) piyasada eksik rekabet şartlarının varlığı durumunda içselleştirme hipotezini (internalization hypothesis) geliştirmişlerdir. Bu hipotez, firmaların piyasa işlemlerini şirket içi işlemlerle değiştirmesinin bir sonucu olarak DYY'nin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Buna göre içselleştirme, firmalar için ara mal piyasalarındaki aksaklıklardan kaçınmanın bir yolu olarak görülmüştür (Lizondo, 1990, s. 7). Modern işletmeler, rutin mal ve hizmet üretimi dışında beşerî sermaye, bilgi, pazarlama ve yönetim uzmanlığı gibi birçok faaliyet yürütmektedir. Bu temel faaliyetlerin piyasası da aksak olduğundan fiyatlandırılması zorlaşmaktadır. Bu nedenle, farklı faaliyetleri bu pazarlar aracılığıyla birbirine bağlamak, önemli zaman kayıpları ve işlem maliyetlerine neden olmaktadır. Sonuç olarak, firmalar bu nedenlerden dolayı dış pazarlar olan bu ürünleri kendi iç pazarlarıyla değiştirmeye çalışırlar. Eğer bu piyasalar ulusal sınırların dışında ise, bu piyasaların içselleştirilmesi DYY'lerine yol açar. Bu süreç daha fazla içselleştirmenin faydaları ve maliyetleri marjda eşitlenene kadar devam eder (Agarwal, 1980, s.753).

Coase (1937) çalışmasında, piyasa mekanizmalarıyla yürütülen işlemlerin, firmanın dâhili süreçleri ile organize edilmesi bu işlemlerin piyasanın organizasyonundan daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle içselleştirme teorisinin, firma teorisi ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Coase (1937) "Firmanın Doğası" adlı çalışmasında içselleştirmeyi ulusal bağlamda ele almış, Buckley ve Casson (1976) ise "Çokuluslu Şirketlerin Geleceği" adlı eserlerinde ise bu durumu uluslararası çerçevede ortaya koymuşlardır (Coase, 1937, s.386; Buckley ve Casson, 1976).

Rugman'a (1980) göre içselleştirme süreci, DYY'nin nedenlerinin çoğunu açıklamaktadır (Rugman 1980, s. 376). Literatürde yazarlar, DYY'lerinin motivasyonuna ilişkin hem faktör ve ürün piyasalarındaki bir veya daha fazla başarısızlığı tespit etmişler hem de tarifeler, vergiler ve sermaye kontrolleri gibi hükümet kaynaklı piyasa kusurlarına çok uluslu şirketin bir tepkisini fark etmişlerdir. Tüm bu piyasa başarısızlıkları farklı bir ÇUŞ'un doğmasına hizmet etmektedir. ÇUŞ'lar aslında dışsallıkları içselleştirme operasyonudur. Bu açıklamalardan yola çıkarak içselleştirmenin bir DYY teorisi ve ÇUŞ teorisi için birleştirici bir paradigma olduğu kabul edilebilir.

2.3.6. Dunning'in eklektik paradigması

Uluslararası üretimin eklektik paradigması kavramı ilk olarak 1976'da Stockholm'de Nobel Sempozyumu'ndaki bir sunumunda Dunning (1988) tarafından ortaya atılmıştır. Dunning bu paradigmayla, hem işletmelerin ilk doğrudan yabancı üretim eylemini hem de bu tür üretimin büyümesini etkileyen faktörlerin önemini belirlemenin ve değerlendirmenin mümkün olduğu bütüncül bir çerçeve sunmuştur (Dunning, 1988, s.1).

Dunning doğrudan yabancı yatırımla ilgili üç ana teoriyi bütünleştirerek eklektik bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu paradigma, Endüstriyel Organizasyon (Ownership hypothesis), Lokasyon (coğrafi konum/Location hypothesis), İçselleştirme (Internalization hypothesis) teorilerinin birleşiminden oluşmaktadır. Eklektik (derleme) paradigma doğrudan yabancı yatırımların bu üç koşulun sağlanmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur (Lizondo, 1990, s. 9).

İlk olarak firmanın diğer firmalara göre bazı mülkiyete özgü avantajlara sahip olması gerekir ki, bu avantajlar genellikle firmaya özgü maddi olmayan varlıklara sahip olmaktır. Üstün teknoloji ve yönetim bilgisinin firmanın işlem maliyetlerine rağmen dış pazarda rekabet etmesine izin verdiğinde mülkiyet avantajı ortaya çıkmaktadır. İkinci sahip olması gereken avantaj ise lokasyona özgü avantajlardır ki firmanın üretim faaliyetlerini belirli bir alana konumlandığı için sahip olduğu belirli avantajları ifade eder. DYY'nin yapıldığı ekonomi büyük pazara sahipse veya ticari serbestleşme düşük girdi maliyetleri veya iyi altyapı yoluyla bunları sağlama imkânı varsa, firmanın konum avantajları artacaktır. Son olarak da uluslararası eksik rekabet piyasa çözümleri çok maliyetli hâle geldiğinde içselleştirmeye özgü avantajlar ortaya çıkar. Böylece, işlemler piyasa koşullarından ziyade firma içinde daha ucuza organize edilip yürütülerek içselleştirilecek ve firmanın kendisi tarafından üstlenilecektir (Kurtishi-Kastrati, 2013, s. 60).

2.4. Diğer doğrudan yabancı yatırım teorileri

Çalışmanın bu kısmına kadar piyasa koşulları esas alınarak DYY teorileri incelenmiştir. Bu başlık altında ise piyasa koşulları dışındaki faktörleri dikkate alan;

ikame edici yaklaşım, makroekonomik yaklaşım, likidite hipotezi, para alanları yaklaşımı teorileri incelenecektir.

2.4.1. İkame edici yaklaşım

Mundell 1968’de, yüksek ticaret engelleri emtia hareketlerini güçleştirdiğinde, emtia ve faktör hareketleri arasındaki ilişkilerin birbirinin yerini almaya başladığını ileri sürmüştür. Bu durum, doğrudan yabancı yatırımdaki bir artışın, ana ülkeden ev sahibi ülkeye ihracatı azaltacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Mundell, üretim faktörlerinin göreceli olarak daha yüksek verimliliği veya daha düşük dönüşüm maliyetleri nedeniyle doğrudan yabancı yatırım tarafından yönlendirilen sermaye hareketlerinin ihracatın mükemmel ikamesi olduğu sonucuna varmıştır (Velichko, 2012, s. 123).

DYY ve ihracat arasındaki kesin ilişkiyi belirlemeye çalışan birçok önemli ampirik araştırma yapılmıştır. İlk çalışmalardan bazıları, DYY’nin ticaretin yerini aldığı ileri sürse de kanıtlar artık aralarında tamamlayıcı bir ilişki olduğunu da göstermektedir. Son olarak bazı araştırmalar, DYY ve ticaret akışlarının, DYY’nin aldığı forma bağlı olarak tamamlayıcı veya ikame edici olduğunu göstermiştir. Hatta bazı araştırmalar DYY çıkışlarının ihracatın hem tamamlayıcısı hem de ikamesi olarak işlev görebileceğini göstermiştir. Bir ülkeye yapılan yatırım, üretimde kullanılan ara mal ticaretinde bir artışa yol açmıştır. Çünkü, çok uluslu şirketler ürünü üçüncü ülkelere ihraç etmek için geçişe ev sahipliği yapan ülkeye yatırım yapmaktadırlar (Johnson, 2005, s. 28-32).

2.4.2. Kojima’nın makroekonomik yaklaşımı

Heckscher-Ohlin modeli, Rybczynski teoremi, Linder hipotezi ve Vernon ürün yaşam döngüsü hipotezinin bir sentezi olan makroekonomik yaklaşım (tamamlayıcı teori), Kojima tarafından 1970’lerin sonlarında geliştirilmiştir (Velichko, 2012, s. 123). Japon araştırmacılar Kojima ve Ozawa, hem uluslararası ticareti hem de doğrudan yabancı yatırımı açıklamak için bir model oluşturmaya çalışmışlardır. Robert Mundell, Heckscher-Ohlin-Samuelson ticaret teorisi çerçevesinde iki ülke için aynı üretim fonksiyonları varsayımı altında uluslararası ticaretle DYY’lerin birbirinin tam ikamesi olduğunu göstermiştir. Andrew Schmitz ve Peter Helmsberger ve özellikle Douglas D.

Purvis, iki ülkede üretim fonksiyonları farklılık gösteriyorsa, yabancı yatırımın uluslararası ticareti tamamlayıcı olarak çalışabileceğini göstermiştir (Kojima, 1975, s. 1).

Kojima'ya (1975) göre, eğer çok uluslu bir şirket sermaye, teknoloji, yönetim bilgi ve becerisi gibi faktörleri başka bir ülkenin endüstrisine taşırsa ve kendi ülkesinin endüstrisi karşılaştırmalı olarak gittiği ülkenin endüstrisine göre dezavantajlıysa; bu durum verimliliği artırarak üretimin ve ihracatın gelişmesine yol açacaktır. Kojima, bu tür şirketleri ticaret odaklı çok uluslu şirketler olarak nitelendirmiş ve çok uluslu Japon şirketlerin davranışlarını bu yaklaşımla açıklamıştır (Kojima, 1975, s. 12). Diğer yandan, eğer çok uluslu şirket karşılaştırmalı olarak daha üstün düzeydeki bir endüstriden başka bir ülkedeki daha düşük düzeydeki endüstriye yatırım yapıyorsa, etkinlik kaybı söz konusu olacaktır. Bu durumdaki şirketleri de ticaret odaklı olmayan çok uluslu şirketler olarak ifade eden Kojima, bu durumu Amerikan şirketlerinin davranışlarıyla açıklamıştır.

2.4.3. Likidite hipotezi

ABD'deki çok uluslu şirketler, başlangıçta doğrudan yabancı yatırımlarına mütevazı miktarlarda kaynak ayırarak başlamışlar ve yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kârlarla yeniden yatırım yaparak ilk yatırımlarını büyütmüşlerdir. Böylece, iç kaynaklar ile çok uluslu firmaların iştiraklerinin yatırım harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişkinin dâhili fonların maliyetinin harici fonlardan daha düşük olması nedeniyle ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Lizondo, 1990, s. 15). Fonların hareketi üzerindeki kısıtlamalar, finansal piyasaların az gelişmişliği ve verimsizliği geliştirmekte olan ülkelerdeki DYY'yi açıklamak için hipotezin önde sürdüğü temel nedenlerdir (Abbas, 2020, s. 35).

Likidite (iç finansman) hipotezi Barlow ve Wender'in (1955) kumarbazların kazançları (gamblers earnings) hipotezine dayanmaktadır. Agarwal (1980) yaptığı çalışmada, ampirik çalışmaların bir kısmının bu hipotezi desteklediğini bazı çalışmaların da bu hipotezi tam olarak desteklemediğini ortaya koymuştur (Agarwal, 1980, s. 755 -756). Bazı araştırmalar iştiraklerin genişletilmesinin yalnızca birikmiş kârlarla finanse edildiğine dair hiçbir kanıt olmadığı sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, bazı araştırmalar iştiraklerin genişletilmesi için en önemli fon kaynaklarının ülkeden

ülkeye değişmesine rağmen, yeni yatırımların payının dağıtılmamış kârlar ve amortisman ödenekleri olduğunu tespit etmişlerdir.

2.4.4. Aliber'in para alanları yaklaşımı

Aliber (Aliber, 1970, 1971), doğrudan yabancı yatırım modelinin farklı para birimlerinin gücü ile açıklanabileceğini ileri sürerek ev sahibi ve kaynak ülkedeki para birimlerinin gücündeki farklılıklardan yola çıkarak teoriyi açıklamaya çalışmıştır. Daha güçlü para birimlerine kıyasla daha zayıf para birimlerine sahip ülkelerin DYY çekme kapasitesinin daha yüksek olduğunu öne sürerek hipotezini test etmiş ve test sonucunun ABD, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Kanada'daki DYY ile tutarlı olduğunu tespit etmiştir (Marandu, 2018, s. 35).

Aliber, portföy yatırımcılarının bir firmanın dış kazançları üzerindeki döviz riskini göz ardı etme eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Sonuçta, daha güçlü para birimi alanlarında bulunan firmalar, daha düşük maliyetlerle borçlanabilmekte ve daha zayıf para birimi alanlarındaki doğrudan yabancı yatırımlarından elde ettikleri kazançlarını yerel firmalardan daha yüksek oranlarda yatırıma dönüştürebilmektedirler. Sermayenin katma değerdeki payı ve yerel para birimi üzerindeki primin boyutu ne kadar yüksek olursa, bir yabancı yatırımcının yerel firmalara göre sahip olacağı karşılaştırmalı avantaj o kadar büyük olacaktır (Agarwal 1980, s. 757).

Aliber'in para alanları (döviz bölgesi) teorisi (currency area hypothesis) eşit güçte para birimlerine sahip iki gelişmiş ülke arasındaki doğrudan yatırımlar için bir açıklama getirmemesine rağmen geniş destek bulmuştur. Ayrıca, teori daha zayıf para birimine sahip gelişmekte olan bir ülkenin çok uluslu şirketlerinin daha güçlü para birimine sahip gelişmiş ülkelerdeki doğrudan yatırımını açıklayamamaktadır (Dinkar ve Rahul, 2014, s. 12).

2.4.5. Caves ekonomileri

Caves'e (1971) göre, DYY esas olarak hem "kaynak" (borç veren) hem de "ev sahibi" (borç alan) ülkelerde belirli piyasa yapılarıyla karakterize edilen endüstrilerde gerçekleşmektedir. Endüstriyel örgütlenmenin tabiriyle, şirketlerin iç pazarda ürettikleri

malları yurt dışında da üretmek için “yatay” yatırımlar yaptıkları yerde, piyasaya ürün farklılaştırmalı oligopoller hâkim olacaktır. Yurtiçi pazarda, yurt dışında kendi üretim süreçlerine hammadde veya girdiler üretmek için “dikey” doğrudan yatırımlar üstlenen endüstrilerde oligopoller görülmektedir (Caves, 1971, s. 1).

DYY, karşılıklı piyasa bağımlılığını ulusal sınırların ötesine taşıyan ve üretimin gerçekleştiği farklı ülkelerde belirli bir endüstride (öz sermaye) getiri oranını eşitlemeye çalışan piyasa davranışı sergilemektedir ki, bu da tipik oligopolistik bir davranıştır. Şöyle ki çokuluslu şirket Pazar yapısından dolayı daha çok mal farklılaştırması uygulayarak farklı ülkelerde aynı malı üretmek ya da bir malın alt üretim süreçlerini kapsamına almak için DYY yapmaktadır. Sırasıyla, yatay ve dikey büyüme olarak adlandırılan bu strateji ortaya kitle veya ölçek ekonomilerini çıkarmaktadır. Ancak çokuluslu şirketler getiri oranlarını eşitleme davranışını uluslararası arenada tekelleşmeyi önleyici engeller ve geniş sermaye hareketlerinden dolayı belli bir ülkede farklı endüstriler arasında sergileyememektedirler (Caves, 1971, s. 1).

2.4.6. Risk çeşitlendirme hipotezi

Risk çeşitlendirme hipotezinin temelinde Markowitz’in portföy hipotezi yatmaktadır. Markowitz’e (1959) göre, yatırımcılar portföylerini oluştururken sermayenin getirisinin yanında risk faktörlerini de dikkate almaktadır. Buna göre, şirketler karşılaştıkları riskleri azaltmak için yatırımlarını farklı ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirme eğilimi göstermektedirler. Burada hedef; sadece menkul kıymetlerden oluşturulan portföyle getirin maksimum edilmesi değil riski çeşitlendirilmiş bir portföy oluşturularak maksimum getirin sağlanmasıdır (Markowitz, 1959, s. 8).

Grubel (1968) ise bu kuramı uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak üzere genişletmiştir. Portföylerin uluslararası çeşitlendirilmesi hem ticaretten elde edilen kazançlar hem de üretim faktörlerinin uluslararası hareketinden dolayı üretkenlik artışı dışında, uluslararası ekonomik ilişkilerden elde edilen yeni bir refah kazanımının kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Bunu da dünyanın 11 büyük hisse senedi piyasasında yatırımdan elde edilen getiri oranlarına dayanan ampirik verilere dayalı hesaplamalar ile göstermiştir. Ayrıca, teorik model, uluslararası sermaye hareketlerinin sadece faiz oranı farklılıklarının

değil, aynı zamanda iki ülkedeki toplam varlıklardaki büyüme oranlarının bir fonksiyonu olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, faiz oranı farklılıkları sıfır veya negatif olduğunda ülkeler arasında sermaye akışı olurken, pozitif bir faiz farkı olduğunda sermaye akışı gerçekleşmemektedir (Grubel, 1968, s. 1299).

Bununla birlikte, portföy hipotezi çokuluslu şirketlerin neden en büyük katkıyı portföy yatırımları yerine DYY'ye yaptıklarını açıklamamaktadır. Ragazzi (1973), portföy yatırımına karşı DYY tercihinin menkul kıymet piyasalarındaki verimsizliklere atfedilebileceğini savunarak hipoteze DYY'yi dahil etmiştir. Ragazzi'ye göre, az gelişmiş ülkelerin birçoğunda menkul kıymetler için organize bir piyasa yoktur, bu nedenle bu ülkelerdeki sermaye akışları yalnızca DYY şeklinde gerçekleşebilmektedir. Diğer yandan, Avrupa menkul kıymet piyasalarının bile, nispeten sığ olmaları ve yatırımcılarının riskleri endüstriyel risklerin çok üzerinde ve şirket faaliyetlerinden bağımsız geniş dalgalanmalara sahip olmaları nedeniyle DYY tercih edilmektedir (Agarwal 1980, s.745).

Özetle, Risk Çeşitlendirme Hipotezi çokuluslu şirketlerin portföy yatırımı yerine DYY yapmalarının iki temel motivasyonunun olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, çok uluslu şirketler menkul kıymet piyasalarının verimsiz, yüksek riskli olduğundan ve yatırım yapılan şirketi gerçekte kontrol edemediklerinden dolayı DYY'yi tercih etmektedirler. İkincisi ise çok uluslu şirketler, bir ülkede faaliyet gösteren yerel bir firmanın, o ülke pazarında yaşanan olumsuzluklardan kolaylıkla etkilenmesi riskinden dolayı DYY'yi tercih etmektedirler. Yerel firma her ne kadar ürün çeşitlendirmesi yaparak endüstrideki dalgalanmaların etkisini azaltmaya çalışsa da pazarın tümünde yaşanacak olumsuzluklardan etkilenmemesi kaçınılmazdır. Bu noktada, çok uluslu firmalar stratejik olarak birçok ülkede faaliyet gösterdikleri için tek bir ülke pazarında yaşanacak risklerin firmaya olan olumsuz etkilerini asgari seviyeye indirebileceklerdir. Öte yandan, riski dağıtıldığı için portföy yatırımcılarına yerel şirketlerin menkul kıymetlerine göre daha az riskli ve avantajlı bir yatırım imkânı da sunmaktadırlar. Böylece, çok uluslu şirketler daha fazla fonlanmış olacaklardır (Rugman, 1977).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYESİ ÜLKELERİN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

3.1. Genel Olarak Ekonomik İşbirliği Örgütü

1964 yılında İran İslam Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development – RCD) olarak kurulmuştur. RCD faaliyetlerini 1978 yılına kadar 1964 İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar çerçevesinde yürütmüştür. 1976'da, İzmir'de toplanan RCD zirvesinde alınan karar doğrultusunda örgütü (RCD) kuran temel belge olarak hazırlanan İzmir Anlaşması, 1977 yılında Tahran'da imzalanmış ve 1978'de yürürlüğe girmiştir (Karluk, 2007, s. 587).

RCD Yüksek Konseyi'nin 27-29 Ocak 1985 tarihlerinde Tahran'da yaptığı toplantıda, İzmir Anlaşması'nda yapılan bir değişiklikle RCD'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization – ECO) adı altında yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) dağılması sonrasında 1992 tarihinde İslamabad'da yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi toplantısında Afganistan İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin üyeliğe kabul edilmesiyle ortaklık yapısını genişletilerek bugünkü yapısına ulaşmıştır (Karluk, 2007, s. 588).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (2012), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (2014), Uluslararası Enerji Şartı (2017) ECO'nun gözlemci üyeleridir. ECO, Birleşmiş Milletler ve İslam Konferansı Örgütüne gözlemci üyesidir. Ekonomik İşbirliği Örgütü ESCAP, UNICEF, UNIDO, UNFPA, UNCDP, ASEAN, UNESCO ve FAO ile işbirliği içindedir. Örgütün temel amacı, üye ülkelerin ortak refahını amaçlayarak, bölgede sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın teşviki için uygun ve elverişli koşullar yaratmaktır. Ortak kültürel ve tarihi yakınlıkları göz önünde bulunduran ECO üye devletleri, ekonomik ve diplomatik olarak birbirlerini her zaman tamamlamaya ve anlayışla desteklemektedirler (<http-3>).

3.1.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün vizyonu ve amaçları

Bölgesel ve küresel düzeyde meydana gelen hızlı sosyo-ekonomik, politik ve bilimsel gelişmeler ışığında, örgütün önündeki fırsatlar ve zorluklar dikkate alınarak, "ECO'nun entegre ve küresel bir coğrafyaya giden yolu açacağı öngörülmektedir. Örgütün vizyonu, proje bazlı ekonomik faaliyetleri genişletmek, ECO kurumlarını geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla örgütün temel ilkelerini ilerletmeye ve amaçlarının gerçekleştirilmesinde ve uygulanmasında proaktif bir rol oynamalarına olanak sağlamaktır (ECO Vision 2025, s.1).

ECO'nun işbirliği alanları (ECO Vision 2025, s.2 -9):

- *Ticaret:* Bölge içi ticareti ikiye katlamak için küresel ticarete ve özellikle ihracatta ECO payını artırmak ve ekonomik büyüme için bölgesel ticaret potansiyelinden yararlanmak.
- *Ulaşım ve Bağlantı:* Başlıca ECO ulaşım koridorlarını ticari olarak uygun ve çalışır hale getirerek bağlanabilirliği, hareketliliği ve erişilebilirliği en üst düzeye çıkarmak ve bölgedeki bilgi toplumu hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmak.
- *Enerji:* ECO bölgesi ve ötesinde daha geniş enerji erişimi ve ticareti yoluyla enerji güvenliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak.
- *Turizm:* Bölgede farklı ürün ve kaliteli hizmetlerle huzurlu ve yeşil bir turizm destinasyonu oluşturmak.
- *Ekonomik Büyüme ve Verimlilik:* Araştırma ve geliştirme, girişimcilik, özel sektör katılımı ve KOBİ'lerin artan katkısı ile uzun vadeli üst düzey büyüme, bilgi ve bilgiye dayalı üretim elde etmek.
- *Sosyal Refah ve Çevre:* Bölgede sosyal koruma ve çevre koruma politikaları benimseyerek insanların yaşam standardını, yaşam kalitesini ve ekonomik refahını artırmak.

ECO'nun amaçları (http -4):

- Sürdürülebilir ekonomik kalkınma için koşulları teşvik etmek ve bu temelde, bölgenin ekonomik ve sosyal potansiyellerini seferber ederek üye devletlerde yaşam standardı ve yaşam kalitesini yükseltmek.
- Diğer bölgelerdeki deneyimleri ve küresel ekonomik eğilimleri göz önünde bulundurarak, ECO bölgesindeki ticaret engellerinin kademeli olarak

kaldırılmasına ve bölge içi ve bölgelerarası ticaretin genişletilmesine yönelik önlemler almak.

- Üye devletlerin istekleri doğrultusunda, ECO bölgesinin dünya ticaretinin büyümesinde daha fazla rol ve katkısını güvence altına almak için artan ekonomik işbirliğini sürdürmek ve özellikle üye devletler için olumsuz ticaret koşullarına neden olan haksız ticaret politikalarının kaldırılmasını sağlamak.
- Küreselleşme sürecine tam katılımlarını sağlamak için üye devletlerin ekonomilerinin dünya ekonomisi ile kademeli ve sorunsuz entegrasyonunu sağlamak.
- Ekonomik, sosyal, kültürel, teknik ve bilimsel alanlarda aktif bölgesel işbirliğini ve karşılıklı yardımı teşvik etmek.
- Üye devletleri birbirleriyle ve dış dünyayla bağlayan ulaşım ve iletişim altyapılarının gelişimini hızlandırmak.
- Ortak girişimler ve yatırımlar yoluyla özel sektörün bölgesel ekonomik kalkınmaya daha fazla katılımına yönelik olarak ekonomik serbestleştirme ve özelleştirmeye vurgu yaparak kamu ve özel sektör faaliyetlerinin entegrasyonunu teşvik etmek.
- ECO bölgesinde insan kaynakları gelişimi için ortak programlar geliştirmek.
- Başta enerji kaynakları olmak üzere ECO bölgesinin doğal kaynaklarının seferberliğini ve kullanımını yoğunlaştırmak.
- ECO bölgesinin tarımsal ve endüstriyel potansiyellerinin etkin kullanımına yönelik çabaları artırmak.
- Uyuşturucu suiistimalini ortadan kaldırmak için bölgesel işbirliğini geliştirmek.
- Bölgede ekolojik ve çevresel koruma alanlarında işbirliğini kolaylaştırmak.
- ECO ile diğer bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ve finansal kuruluşlar arasında karşılıklı yarar sağlayan etkileşimi ve işbirliğini teşvik etmek.
- ECO bölgesi halkları arasındaki tarihi ve kültürel bağları ve turizm alanındaki alışverişi daha da güçlendirmek.

3.1.2. Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün organizasyon yapısı

ECO, hükümetler arası mekanizması, Sekreterliği ve uzmanlaşmış ajansları ve bölgesel kurumları aracılığıyla çalışmaktadır. Örgütün hükümetler arası karakteri,

Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesi, Bakanlar Konseyi (COM), Bölgesel Planlama Konseyi (RPC), Daimi Temsilciler Konseyi (CPR), sektörel bakanlar toplantıları ve uzman toplantılarını içeren farklı organlar aracılığıyla temsil edilmektedir.

3.1.2.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü Zirvesi

ECO Zirvesi, ECO bölgesinin yaklaşık 550 milyon insanının refahı ve yararı için faaliyetler üstlenen üye ülkelerin en yüksek siyasi ve resmi platformudur. Zirve (Summit), Genel Sekreter ile en üst düzeyde üye devletleri (Devlet veya Hükümet Başkanları) bir araya getirir ve genellikle iki yılda bir toplanır. Tahran'daki yapılan ilk Zirvesinden bu yana, şimdiye kadar on beş zirve düzenlenmiştir ([http-5](#)).

3.1.2.2. Bakanlar Konseyi

Bakanlar Konseyi (Council of Ministers – COM), ECO'nun en yüksek politika ve karar alma organıdır ve üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşur. COM, gerekli gördüğü takdirde, sektörel veya ortak bakanlar düzeyinde toplantılar yapmak suretiyle, diğer bakanlıkların kendi alanlarındaki plan ve projelerin hazırlanmasında toplantıya çağrılmasını teklif edebilir. Bakanlar Konseyi politikaların belirlenmesinden, kuruluşun gelişiminin gözden geçirilmesinden, yeni işbirliği sektörlerine karar verilmesinden, kuruluşun genel çıkarlarını ilgilendiren diğer konularda gerekli ve nihai olarak kabul edilen diğer mekanizmaların oluşturulmasından sorumludur ([http-5](#)).

3.1.2.3. Daimi Temsilciler Konseyi

Daimi Temsilciler Konseyi (Council of Permanent Representatives – CPR), ECO'nun Tahran'da bulunan Sekreteryaya'da sürekli faaliyet gösteren bir organıdır ve sürekli temsilcilerden veya büyükelçilerden oluşmaktadır. CPR, Bakanlar Konseyi tarafından çizilen politikaları ileriye taşımaktan ziyade COM adına daimi bir ECO hükümetler arası organdır. Ayrıca, COM'un alacağı kararlar için gerekli hazırlıkları yapmaktadır ([http-5](#)).

3.1.2.4. Bölgesel Planlama Konseyi

Bölgesel Planlama Konseyi (Regional Planning Council – RPC) üye devletlerin planlama teşkilatlarının başkanlarının yanı sıra ulusal sektörel bakanlıklar ve ajanslardan yetkililer ve uzmanlardan oluşan ECO bünyesindeki ana teknik planlama organıdır. RPC, yıllık toplantılarını COM'un olağan toplantısından önce, COM'un başkanlığını yürüten üye devlet temsilcisinin başkanlığında toplamaktadır. RPC, faaliyet programlarının gözden geçirilmesinden ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesinden ve COM'a geleceğe yönelik eylem planları teklif edilmesinden sorumludur (Muhammad ve Nooreen, 2015, s. 14036).

3.1.2.5. Sekreteryaya

Sekreteryaya (Secretariat), ECO'nun genel merkezi İran'ın başkenti Tahran'da bulunmaktadır. Üye devletlerin vatandaşlarından profesyonel ve destekleyici personel Sekreteryaya'da çalışmaktadır. Özel görev(leri) yerine getirmek için geçici danışmanlar ya da uzmanlar da istihdam edilebilmektedir. Sekreteryaya, toplantılar ve programlardan dolayı sekreterlik hizmetleri aracılığıyla üyeliği ve Örgütü savunma hizmeti dahil desteklemekten sorumludur. Sekreterlik ayrıca ECO bölgesel proje ve programlarının başlatılması, uygulanması ve izlenmesi süreçlerinde de yer almaktadır. ECO'nun dış ilişkileri de Sekreteryaya tarafından yönetilmektedir (http-5).

3.1.2.6. Ekonomik İşbirliği Örgütü iştirakleri ve bağlı kuruluşları

ECO, uzmanlaşmış ajansları ve bölgesel kurumlarının yanı sıra Örgüte bağlı organlar tarafından da desteklenmektedir. Tüzel kişiliğe ve özerk yönetime sahip olan ECO'nun bu alt organları, ekonomik büyüme, kültür, bilim, teknoloji, eğitim, finans gibi bölgesel işbirliği alanlarıyla ilgilenmektedir (http-5).

- **Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret ve Kalkınma Bankası:** ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, İran, Pakistan ve Türkiye tarafından 3 Ağustos 2005 tarihinde kurulmuştur. Banka'nın Genel Müdürlük Sözleşmesi Temmuz 2007'de Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanarak kuruluş işlemleri tamamlanmıştır. Banka genel olarak, borç verme kararlarını yalnızca önerilen projelerin, programların veya diğer işlemlerin esasına göre alacak ve borçlanmayı sermaye piyasalarında mevcut olan en iyi fırsatlar doğrultusunda uyarlayacaktır. Faaliyetlerinin üye

ülkelerin kalkınma hedefleri ile ilgililiğini ve etkisini özellikle dikkate alacaktır. Yakın zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti, Afganistan İslam Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'na üye olmuşlardır.

- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Kültür Enstitüsü:*** Üye devletlerin insanlarını sosyal ve kültürel düşünce ve eylem kanalları aracılığıyla birbirine bağlayan kültürel yakınlıkları ve manevi ve kardeşçe bağları pekiştirmek amacıyla 1995'te ECO Kültür Enstitüsü kurulmuş ve Tahran merkez karargâhı olarak seçilmiştir. Enstitü, kuruluşundan bu yana, tüzüğünde belirlenen amaç ve hedefleri gerçekleştirmek için bir dizi edebi ve kültürel etkinliğe ev sahipliği yapmış, halk sanatları, geleneksel ve modern sanatlar sergileri düzenlemiş, büyük spor etkinlikleri düzenleyerek bölgesel işbirliğini teşvik etmek için önlemler almış, üye ülke halkının bölgenin mevcut kültürel, eğitimsel ve sosyal sorunlarına olan ilgisini teşvik etmek için üye devletlerin ortak kültürel mirası hakkında materyaller yayınlamıştır.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Bilim Vakfı:*** Vakıf, yüksek vasıflı bilimsel ve teknik insan gücü rezervuarı işlevi görecek ve üye devletler arasında bilimsel araştırmaların teşvik edilmesini kolaylaştıracak şekilde ECO'nun uzmanlaşmış bir ajansı olarak faaliyet göstermek üzere İzmir Antlaşması (1977) kapsamında temelleri atılmış ve 2011'de kurulmuştur. Pakistan Hükümeti, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın yeni inşa ettiği binasında Vakfa ofis alanı tahsis etmiştir.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Bilim Enstitüsü:*** 9 Mayıs 1998'de Almatı'da yapılan 8. Bakanlar Konseyi toplantısında kuruluş kararı alınmıştır. Enstitü, üye devletler arasında eğitim işbirliğini teşvik etmek ve akademik ve eğitim faaliyetlerini güçlendirmek için faaliyetlerine devam etmektedir.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret ve Sanayi Odası:*** İzmir Antlaşması'nın 30. Maddesi uyarınca 1990 yılında RCD Ticaret ve Sanayi Odası'nın adı ECO Ticaret ve Sanayi Odası olarak değiştirilmiştir. Ticaret ve Sanayi Odasının tüzüğüne göre amaç ve hedefleri, ticari ve ekonomik işbirliğini kolaylaştırmak ve üye devletlerin iş çevreleri ile daha yakın ticari ilişkileri teşvik etmektir. Ayrıca, üye devletler arasındaki ticari ilişkileri daha da güçlendirmek amacıyla ortak ticari fuarlar, sergiler, toplantılar, konferanslar, seminerler ve diğer ticari tanıtım faaliyetleri düzenleme sorumluluğunu da üstlenmiştir.

- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Sigorta Koleji:*** Kolej, 1992 yılında COM ve İran Bilimsel Araştırmalar ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Tahran’da kurulmuştur. Kolej bölgede sigortacılığın gelişmesinde yetişmiş insan gücünün arttırılmasını hedeflemekte ve sigortacılık konusunda lisans düzeyinde eğitim vermektedir.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Reasürans Şirketi:*** ECO’nun kurucu üyeleri reasürans kuruluşları 1964 yılında bir araya gelerek Reasürans Havuzları oluşturmaya karar vermişlerdir. 7 Temmuz 1985’te, ECO Reasürans Havuzu olarak anılmaya başlanmıştır. ECO Reasürans Havuzu’nun yönetimi 1996 tarihinden itibaren Pakistan Sigorta Şirketine geçmiştir. “ECO Reasürans Şirketi Sözleşmesi” 10 Şubat 2010 tarihinde üç kurucu üye tarafından onaylandıktan sonra 3 Aralık 2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ECO Reasürans Şirketi, bölgedeki mevcut reasürans hizmetlerini tamamlamakta, ulusal sigortalama ve tutma kapasitelerinin büyümesini teşvik etmekte ve bölgeden döviz çıkışını en aza indirerek bölgedeki ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Şirket, sigorta ve reasürans bilgilerinin toplanması ve sigorta ve reasürans alanında uzmanlığın geliştirilmesi için bölgesel bir merkez olarak hizmet vermektedir.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Gıda Güvenliği için Bölgesel Koordinasyon Merkezi:*** Merkez, ECO ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Gıda Güvenliği Orta Asya Alt Bölge Ofisi Bölgesel Programının uygulanması için bölgesel bir koordinasyon merkezidir. ECO ile Birleşmiş Milletlerin işbirliğinin amacı, ECO üye devletlerinde “Program” bileşenleriyle ilgili proje ve faaliyetleri koordine etmek ve tarım ve gıda güvenliği alanlarında üye devletler arasındaki işbirliğini geliştirmektir. ECO Gıda Güvenliği için Bölgesel Koordinasyon Merkezi, 02 Kasım 2012 tarihinde Ankara’da eski Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuş ve 15 Kasım 2012 tarihinde gerçekleştirilen 5. ECO Tarım Bakanları toplantısında kamuoyuna duyurulmuştur.
- ***Ekonomik İşbirliği Örgütü Tohum Derneği:*** Dernek, 2009 yılında kurulmuştur. Derneğin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:
 - Çiftçi, yetiştirici, sanayi ve tüketicilere hizmet verirken, adil ve uygun düzenlemelerle tohumun serbest dolaşımını geliştirmek ve hızlandırmak,
 - Üyelerinin, modern teknolojinin kullanımı dahil, özellikle yüksek kaliteli tohumun geliştirilmesi, üretimi ve kullanımı yoluyla dünya gıda güvenliğinin

teminine, genetik çeşitliliğe ve sürdürülebilir tarıma olan katkılarının değerinin ve öneminin fark edilmesini artırmak,

-Bitki ıslahı, bitki biyoteknolojisi, tohum teknolojisi ve ilgili alanlardan ortaya çıkan tohum, bitki çeşitleri ve ilgili teknolojiler için fikri mülkiyet haklarının oluşturulmasını ve korunmasını iyileştirmek,

-Üyelerin bilgilendirilmesi için Bölgesel pazarlardaki ticari kuralları duyurarak tohum ve bitki çoğaltım materyallerinin pazarlanmasını hızlandırmak,

-Yeni teknolojilere ilişkin bilgi ve kaynaklara ulaşımı hızlandırmak.

- **Ekonomik İşbirliği Örgütü Postacılık Koleji:** Pakistan Postacılığının önde gelen eğitim kurumudur. 2013'ten beri ECO'ya bağlı bir kuruluştur. Kolej, dünyanın her yerinden gelen posta yöneticileri için lider bir eğitim kurumu konumundadır. Kolej, tüm kursiyerleri saha zorluklarını karşılamaları için donatabilecek yenilikçi eğitim yöntemleri aracılığıyla eğitmeyi, ilham vermeyi ve motive etmeyi amaçlamaktadır.

3.1.3. Ekonomik İşbirliği Örgütü Faaliyetleri ve Hedefleri

Uluslararası kuruluşlarda her bir üye ülke, doğal olarak bölgesel hedeflerden çok ulusal önceliklere göre hareket etmekte ve buna göre ekonomik ve politik stratejiler geliştirmektedir. Ulusal ve bölgesel çıkarların uyumu nispetinde karşılıklı faydalar sağlanması söz konusu olmaktadır. Eğer ülkeler üye oldukları uluslararası organizasyona sadece kendi çıkarlarını önceliklendirmek yerine kazan – kazan stratejisi çerçevesinde bakarlarsa, çok daha büyük faydalar sağlayacakları aşikârdır. Örneğin, ECO'ya baktığımızda, sonradan dâhil olan Orta Asya devletleri teknoloji, iletişim, eğitim konularında kurucu üyelere nazaran çok geridedirler ama yeraltı kaynakları bakımından çok daha avantajlı durumdadır. Bu açıdan bakıldığında, Orta Asya devletleri, kendilerine göre sosyo-ekonomik açıdan daha ileri durumda olan diğer üyelerle işbirliklerini arttırır ve finansal zorluklar aşılabılırsa, kalkınmaları büyük ölçüde hızlanmış olacaktır.

Örgütün en önemli çalışmaları ve kazanımlarından biri ticaret alanında gerçekleştirilmiştir. 1990 tarihinde İzmir Anlaşması'nda yapılan değişiklikle, ilk aşamada ECO bölgesinde bir Tercihli Tarifeler Sistemi kurulması daha sonradan ECO Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ECO Tercihli Tarifeler Sisteminin oluşturulması için, Türkiye, İran ve Pakistan yetkilileri 1991 tarihinde ECO

Tercihli Tarifeler Protokolünü, 1992 tarihinde ise ECO Tercihli Tarifeler Hakkında Ek Protokolünü kabul etmiştir. Protokolde, kurucu üyeler İran, Pakistan ve Türkiye bazı mal veya mal grubuna ait gümrük vergilerinin karşılıklı olarak %10 oranında indirilmesi kararlaştırılmış ve daha sonra IV. ECO Bakanlar Konseyi'nde tarife indiriminin %10'dan %20'ye çıkartılması kararı alınmıştır.

2003 yılında yeni üyelerin de katılımından sonra ECO bölgesinde yeni üyeleri de kapsayacak şekilde ECO Ticaret Anlaşması (ECO Trade Agreement – ECOTA) İslamabad'da üye ülke temsilcileri tarafından imzalanmıştır. ECOTA'nın temel hedefleri, ortak ilkelere dayalı olarak bölgesel ticareti teşvik etmek, desteklemek ve artırmak ve tarife dışı engellerin kaldırılması, tarifelerin düşürülmesi ve tavizlerin değiş tokuşu yoluyla ECO üyesi Devletleri arasındaki ekonomik işbirliğini güçlendirmek olarak belirlenmiştir (http-6).

ECO Transit Ticaret Anlaşması (ECO Transit Trade Agreement- TTA) 1995 tarihinde ECO üyeleri arasında transit geçişleri kolaylaştırmak amacıyla imzalanmış bir anlaşmadır. ECO ülkeleri arasında karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığında veya bunların kombine taşımacılığında taşınan her türlü eşyadan ithalat vergisi, ihracat vergisi, gümrük vergisi ve diğer vergileri ödemediği geçiş imkânı tanıyan transit ticaret sistemi ECO TTA aracılığıyla yürürlüğe konulmuştur. Anlaşma doğrultusunda ECO Transit Ticaret Garanti Birliği oluşturulmuş ve Birlik, transit geçiş yapılan üye ülkenin geçiş sırasında herhangi bir olumsuzluk durumunda zarara uğramamasını, zarara uğraması halinde ise söz konusu zararın ödenmesini garanti altına almakla sorumlu tutulmuştur. 1998 tarihinde ECO TTA'nın uygulama çerçevesini belirlemek üzere ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması (Transit Transport Framework Agreement -TTFA) kabul edilmiştir. TTFA, anlaşmasıyla taraf olan ülke topraklarından transit geçişin hangi şartlarda yapılması gerektiğinin belirlenmiştir.

ECO'nun hedefleri şöyle sıralanabilir (ECO Vision 2025, s.2 -9):

- ECOTA tam olarak faaliyete geçecek ve bütün üyeleri kapsayacak şekilde genişletilecektir.
- ECOTA'nın kapsamı tercihli ticaretten seviyesinden Serbest Ticaret Anlaşmasına genişletilecektir.

- Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardımlaşmaya İlişkin ECO Anlaşması (ECO Agreement on Mutual Administrative Assistance in Customs Matters-AMAACM) faaliyete geçirilecektir.
- Ortak Teşvik Faaliyetlerine İlişkin ECO Anlaşması (ECO Agreement on Joint Promotional Activities-AJPA) faaliyete geçirilecektir.
- ECO Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması (ECO Trade Facilitation Agreement-TFA) faaliyete geçirilecektir.
- Vergilendirme Konularında İşbirliğine İlişkin Bölgesel Anlaşması (Regional Agreement on Cooperation in Taxation Matters-RACTM) faaliyete geçirilecektir.
- Üye lke iş adamlarına yönelik ECO Vize Etiket Uygulaması hayata geçirilecektir.
- ECO Reasürans Şirketi faaliyete geçecektir.
- ECO'ya ye ülke ekonomilerinin gelişmesinde ECO Bankasının rolü güçlendirilecektir. Bankaya ye ülkelerin sayısı arttırılacaktır.
- Üye ülkelerin ticareti teşvik kuruluşlarına yönelik Kapasite Geliştirme Programları hazırlanacak ve yürütülecektir.
- Bölgesel ticareti geliştirmek için güçlü bir ticaret finansmanı programı başlatılacaktır.
- Üye lkeleri ve bölgeyi komşu bölgelerle birbirine bağlamak ve uluslararası pazarlara ulaşmak için bölgesel transit ulaşım altyapısı iyileştirilecektir.
- Mevcut ECO Koridorları, bölge içi ve bölgeler arası ticaretin artmasını sağlamak için işletmeye alınacak ve ticarileştirilecektir.
- Ulaşım ile ilgili kolaylaştırıcı uyumlaştırılmış düzenleyici çerçeveler geliştirilecek ve desteklenecektir.
- TTFA çerçevesinde bölgeler arası taşımacılıkta idari prosedürlere ve kontroller kolaylaştırılacak ve basitleştirilecektir.
- Üye ülkelerde daha etkin gümrük uygulamaları ve modernize edilmiş gümrük tesisleri desteklenecektir.
- Transit bağlantılı faaliyetler için basitleştirilmiş vize ve konsolosluk prosedürleri ile bölgesel veya küresel ölçekte kabul gören sigorta sistemi TTFA doğrultusunda etkinleştirilecektir.

- Dijital uyumsuzluk, uygun fiyatlı yüksek hızlı internet erişiminin asgari düzeyde sağlanacak ve bireylerin yeteneklerinin geliştirilecektir.
- Dijital yerel içeriğin geliştirilmesiyle artan erişilebilirliği teşvik edilecektir. Topluluklar ve işletmeler için çevrimiçi güven ve güvenliği güçlendirmek için çaba gösterilecektir.
- Yeni teknolojilerin uygulanması ve benimsenmesi yoluyla bilgi iletişim teknoloji (BİT) altyapısı iyileştirilecek ve BİT hizmetlerinin sağlanmasında rekabetin ve özel sektörün erişiminin artırılmasına yönelik düzenleyici reformlar teşvik edilecektir.
- Daha büyük entegre sistemlerin faydalarından yararlanmak için ECO bölgesi içinde bölgesel güç piyasasına uyum için çaba gösterilecektir.
- Enerji ticareti, üretimi, tüketimi ve geçiş modelleri iyileştirilecektir.
- ECO üyesi ülkeler, enerji transferi ve ticaretinin olumsuz çevresel ayak izlerini azaltmak için çevre dostu enerji teknolojilerinin konuşlandırılması için teşvik edilecektir.
- Yenilenebilir, temiz ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş yoluyla bölgede daha çeşitli ve dayanıklı enerji mimarisi desteklenecek ve ECO Temiz Enerji Merkezi kurulacaktır.
- Yenilikçi teşviklerin savunulması ve bölgesel ve küresel uluslararası finans kurumları ve kalkınma bankaları ile yakın ilişkilerin savunulması yoluyla enerji yatırımlarının teşvik edilmesi teşvik edilecektir.
- Politika bağlantılarının oluşturulması için kurumsal danışma mekanizması kurulacaktır.
- EKO-Turizm markası, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde etkili araçlar kullanılarak ziyaretçileri çekmek için güçlendirilecektir.
- Uluslararası toplum ve ilgili kuruluşlarla işbirliği yapılarak İpek Yolu turizmi canlandırılacaktır.
- Turizm faaliyetleri sağlık/medikal, ekolojik, kültür, kış, deniz, dağ sporları, tırmanış, kayak, çöl ve dini alanlara göre çeşitlendirilecektir.
- Turizm faaliyetlerine özel sektör ve yerel halkın katılımı güçlendirilecektir.

- Tarım ticaretiyle ilgili risk araştırma ve analizlere dayalı haritalar oluşturulacak ve tehlikelerin ve bunların potansiyel aktarım yollarının belirlenmesi için nihai hale getirilecektir.
- ECO'da mevcut genel ticaret mekanizmaları çerçevesinde tarımsal ticaret politikaları konusunda diyalog ve tarım politikası konularında ortak araştırma için bir zemin sağlamak amacıyla bölgesel bir tarımsal ticaret forumu kurulacaktır.
- Bölge için tarımsal ticaret bilgi sistemi kurulacaktır.
- Seçilen ürünlerin üretim, işleme ve ihracat zincirindeki altyapı ihtiyaçları belirlenecek ve yatırım planları hazırlanacaktır.
- 2030 sürdürülebilir kalkınma gündemine katkıda bulunmak için bölgesel düzeyde yeşil endüstriyel kalkınma stratejisi benimsenecektir.
- Üye ülkelerin üretim ve ihracatlarında yüksek teknolojlili ürünlerin payı artırılabilecektir.
- Girişimleri, KOBİ'leri ve girişimcileri destekleyecek mali mekanizma oluşturulacaktır.
- Yeşil sanayilerin özellikle Sınai Mülkiyet Haklarının teşviki yoluyla geliştirilmesine yönelik hukuki ve idari destek sağlanacak ve gerekli mekanizma kurulacaktır.
- Ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için endüstriyel devrim 4.0 (Sanayi 4.0) dâhil olmak üzere yeni endüstriyel çözümler kullanılacaktır.
- Yatırımcı korumasını artırmaya yönelik yasal rejimler ve mekanizmalar iyileştirilecektir.
- Mevcut bölgesel ve küresel finansman ile ilgili uluslararası paydaşlarla ortaklık yoluyla iklim/biyoçeşitlilik alanlarında bölgesel projeler uygulanacaktır.

3.2. ECO Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Görünümü

ECO bölgesi, 8 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır ve kuzeyi güneye, güneyi ve doğuyu batıya, Asya'yı Avrupa'ya ve Avrasya'yı Arap Dünyasına bağlar. Kafkasya, Güney, Batı ve Orta Asya ülkelerinden oluşan ECO ve 10 üyesiyle önemli hükümetler arası kuruluşlardan biridir.

Şekil 3.1. ECO Haritası (<http-7>)

Şekil 3.1.'de görüldüğü gibi, Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu ve hatta Avrupa bağlantısı ile olağanüstü bir jeopolitik ve jeoekonomik hinterlanda sahip olan Örgüt'ün bölgesel işbirliği süreçleri açısından gerçekten büyük potansiyel barındırmaktadır. Toplumların refah düzeyleri, konforları ve özgürlükleri açısından devrimsel nitelikte kazanımlar getiren küreselleşmenin, ulusal ekonomiler ve yerel değerler üzerinde oluşturduğu baskıdan korunabilmenin en etkili yollarından biri bölgesel işbirliği potansiyellerinin olabildiğince doğru biçimde değerlendirebilmesinden geçmektedir.

Demografik faktörler, bölgelerin yanı sıra ekonomilerin de sürdürülebilir kalkınmasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Nüfus büyüklüğü, büyüme hızı, nüfus yapıları, ticaret gibi birbiriyle ilişkili faktörler, ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla insanların yaşam standartlarını etkilemektedir. Bu sebeplerle bu başlıkta Örgüt'e üye ülkelerin sosyo-ekonomik durumları ortaya konarak ekonomik ve sosyal potansiyeli anlatılmaya çalışılacaktır.

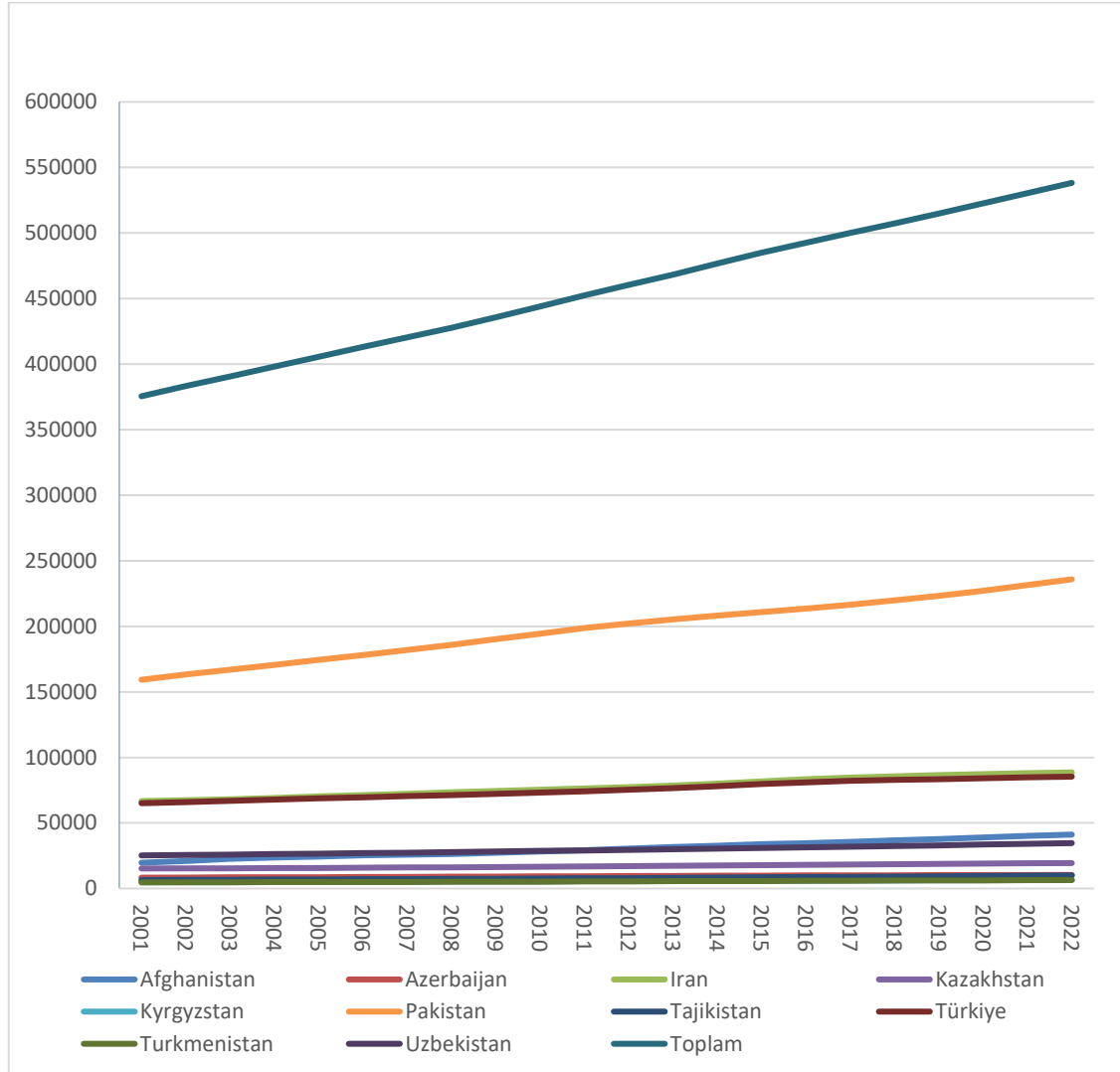
3.2.1. Nüfus ve Jeopolitik

ECO bölgesinin nüfusu büyük çoğunlukla Müslümanlardan oluşmaktadır ve üye ülkeler arasında çok yakın kültürel etkileşim ve benzerlikler vardır. Tarih bilimci Prof. Halil İnalıcık'ın belirttiği gibi, tarihsel araştırmalar Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki kültürel ilişkinin, Araplar ve Türkler arasındaki kültürel ilişkiden daha yakın ve daha güçlü olduğu göstermektedir. Diğer taraftan, Amerikan siyaset bilimcisi Prof. Samuel P. Huntington, ünlü uygarlıklar çatışması tezini açıklarken, bölgesel ekonomik kuruluşlardan uygarlıkların ulus-devlete karşı güçlenmesinin bir göstergesi olarak bahsetmekte ve ekonomik bütünleşmenin önkoşulunun kültürel yakınlık olduğunu iddia etmektedir (ORSAM, 2012, s. 37- 38).

Geo-stratejik konumu nedeniyle, ECO üye ülkeler ile diğer bölgesel ve uluslararası ekonomik gruplar arasında önemli bağlantılar vardır. Bu ülkeler aynı zamanda İslam İşbirliği Örgütü (İİÖ) üyesidir. Pakistan ve Afganistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC) üyelikleri dolayısıyla ECO bölgesini Güney Asya kıtasına bağlamaktadır. Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyeliğiyle Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlamaktadır. İran, Basra Körfezi'nden dolayı uluslararası su yollarında hayati bir rol oynamaktadır. Orta Asya bölgesine ait altı ECO üyesi, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyelikleri ve Rusya federasyonu ile güçlü tarihi ekonomik ilişkilere sahiptir. ECO ve üye devletlerin bu dış ilişkileri, küresel pazarla ekonomik bütünleşmeye yardımcı olmakta ve bölgede ekonomik aktivitenin artmasına önemli katkı sağlamaktadır (Muhammad ve Nooreen, 2015, s. 14033).

ECO üyesi ülkelere ait 2022 yılı nüfus verilerine göre düzenlenmiş Şekil 3.2.'ye göre, ECO bölgesi büyük bir coğrafi alan ve nüfus potansiyelini temsil etmektedir. Yaklaşık sekiz milyon kilometre karelik bir alana yayılmış olan bölge ülkeleri, kilometre başına düşen insan sayısı bakımından oldukça düşük nüfus yoğunluğuna sahiptirler. Özellikle Pakistan, Türkiye, Azerbaycan ve İran dışında diğer üye ülkelerin nüfus yoğunluğu o kadar düşüktür ki nüfus bakımından fakir oldukları söylenebilir. Toplamda yaklaşık 550 milyonluk önemli bir nüfusa sahip olmasına rağmen, Pakistan dışındaki ülkelerde kayda değer bir nüfus artışı yaşanmamaktadır (EK-1). Özellikle İran ve Türkiye dışarıda bırakılırsa, diğer üye ülkelerde nüfus dinamizminin oldukça düşük olduğu

görülmektedir. Nüfus yoğunluğu Pazar büyüklüğü ve ekonomik aktiviteyle doğru orantılı olarak düşünüldüğünde bu görüntünün aslında zayıf bir görünüm olduğu söylenebilir.

Şekil 3.2. ECO Bölgesinin Toplam Nüfus Gelişimi (UNCDAT)

3.2.2. Yeraltı Kaynaklar

Bu bölgenin stratejik önemi, büyük petrol, doğal gaz ve maden rezervlerini bünyesinde barındırmasında yatmaktadır. ECO üyelerinden Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan'ın çok yüksek düzeydeki hidrokarbon rezervleri ECO bünyesindeki iş birliği potansiyelini daha da geliştiren bir başka unsurdur. ECO bölgesi Jeo-stratejik konumu ve zengin enerji kaynakları nedeniyle gelecekte dünya ekonomik büyümesinin lokomotifi olma potansiyeline sahiptir. Önde gelen petrol üreticilerinden biri olan Azerbaycan aynı zamanda önemli petrol rafineri tesislerine de sahiptir. Diğer

Orta Asya ülkeleri olan İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan da çok büyük petrol, doğal gaz ve kömür rezervlerine sahiptir. ECO bölgesinin doğal kaynaklarının önemini kabul eden Aşkabat Deklarasyonu (Mayıs 1997’de), ikili ve bölgesel düzenlemeler yoluyla ulaşım ve iletişim altyapısının ve uluslararası boru hatları ağının kurulmasının önemini vurgulamıştır (Muhammad ve Nooreen, 2015, s. 14040).

Tablo 3.1. ECO Üyesi Ülkelerin 2021 İtibariyle Doğalgaz ve Petrol Rezervi ([http-8](http://8))

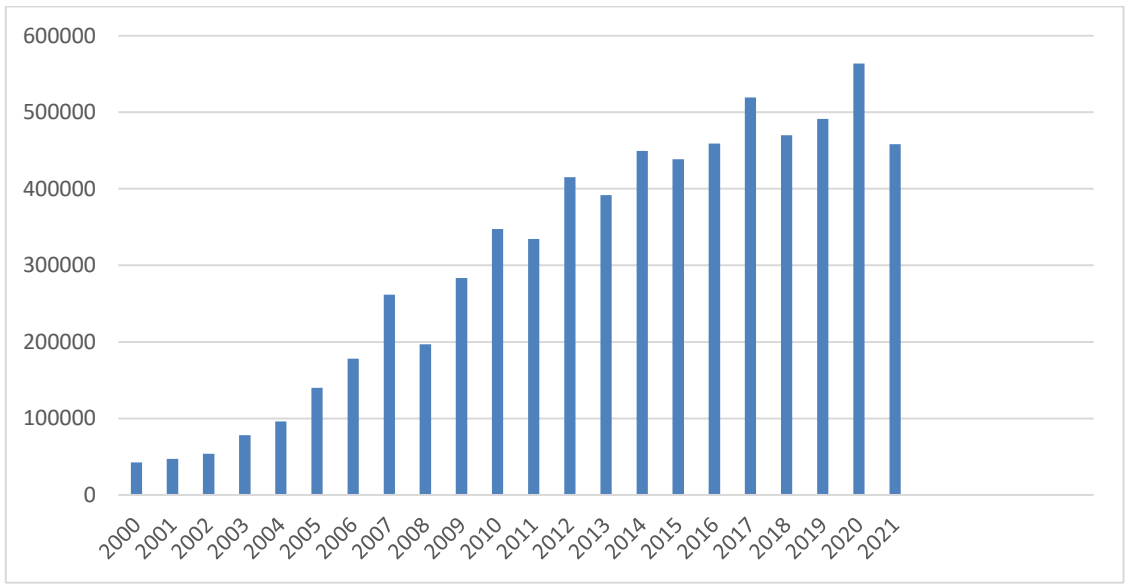
	Doğalgaz (Trilyon m³)	Toplam rezervlerdeki payı (%)	Petrol Rezervi (Milyon varil)	Toplam rezervlerdeki payı (%)
İran	32,100	17,10	208.600	11,72
Türkmenistan	13,600	7,20	600	0,036
Azerbaycan	2,500	1,30	7.000	0,39
Özbekistan	0,80	0,40	594	0,036
Kazakistan	2.300	1,20	30.000	1,69
Türkiye	0,70	0,35	340	0,02
Pakistan	0,40	0,20	353	0,021
Tacikistan	-	-	-	-
Kırgızistan	-	-	-	-
Afganistan	-	-	-	-

Tablo 3.1.’de görüldüğü gibi, ECO bölgesi dünyanın toplam yaklaşık %25 doğal gaz rezervini ve yaklaşık %12 petrol rezervini elinde tutmaktadır. Özellikle İran hem petrol hem doğalgaz rezervinde, Türkmenistan ise doğalgaz rezervinde önemli ekonomik potansiyel barındırmaktadır.

ECO’nun enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılması bakımından elverişli bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Geldiğimiz noktada üye ülkeler bu işbirliğinin meyvelerini almaya başladığı görülmektedir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) üzerinden Azerbaycan gazı Türkiye’ye buradan da Avrupa’ya satılmaya başlanmıştır. Son gelişmeler çerçevesinde Türkmenistan ve Kazakistan gazının da bu hat yoluyla dünya pazarına ulaştırılması planlanmaktadır. Eğer bu süreç devam ettirilirse ve İran da sürece dâhil olursa, ECO bölgesinin refahına önemli katkıda bulunacağı gibi teşkilatın daha da güçlenmesini sağlayacaktır. Gaz ve petrol boru hatları, elektrik hatları gibi gerekli altyapıyı geliştirerek bölge, uluslararası olduğu kadar kendi enerji gereksinimlerini de başarıyla karşılayabilecektir.

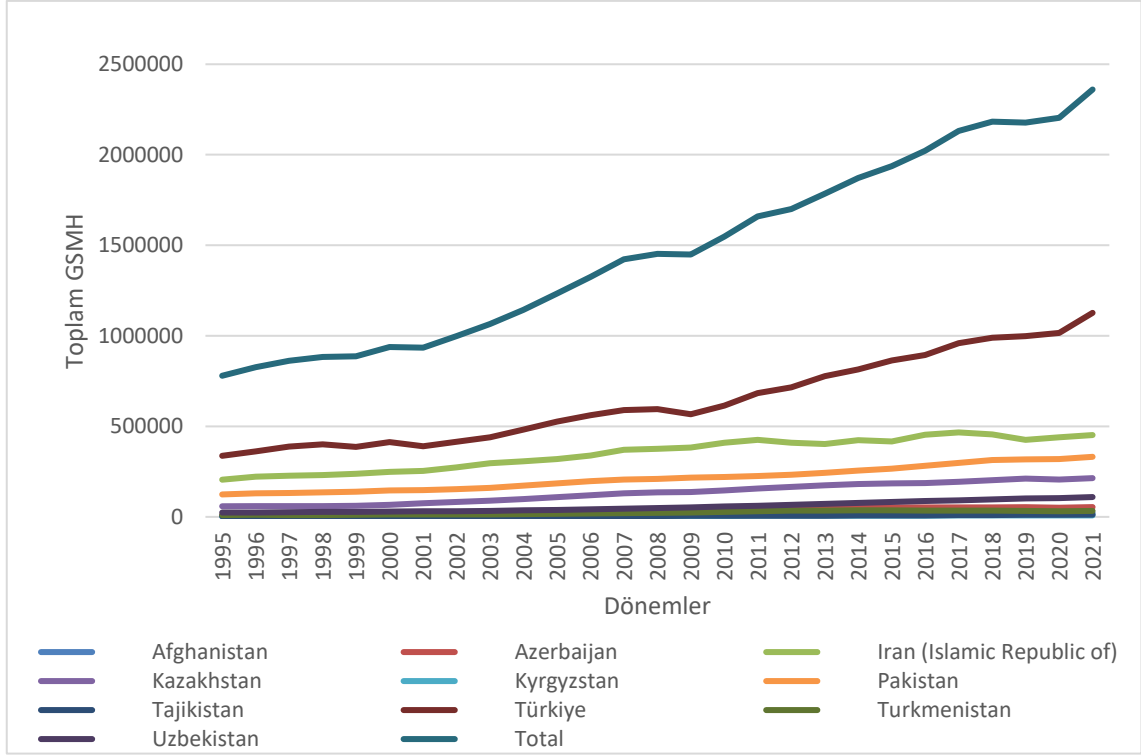
3.2.1. Ekonomik Göstergeler

ECO'ya üye ülkeler ekonomik yapıları açısından birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nden ayrılan yeni devletler merkeziyetçi bir sistemden serbest piyasa ekonomisine geçme mücadelesi vermekteyken, diğer üye ülkeler serbest piyasa rejiminde olmalarına rağmen rekabet sorunları yaşamaktadırlar. Ancak, bu sorunlara rağmen bu ülkelerin toplam GSYİH gelişimlerine bakıldığında şekil 3.3.'te görüldüğü gibi mütevazı ama istikrarlı bir büyüme söz konusudur.

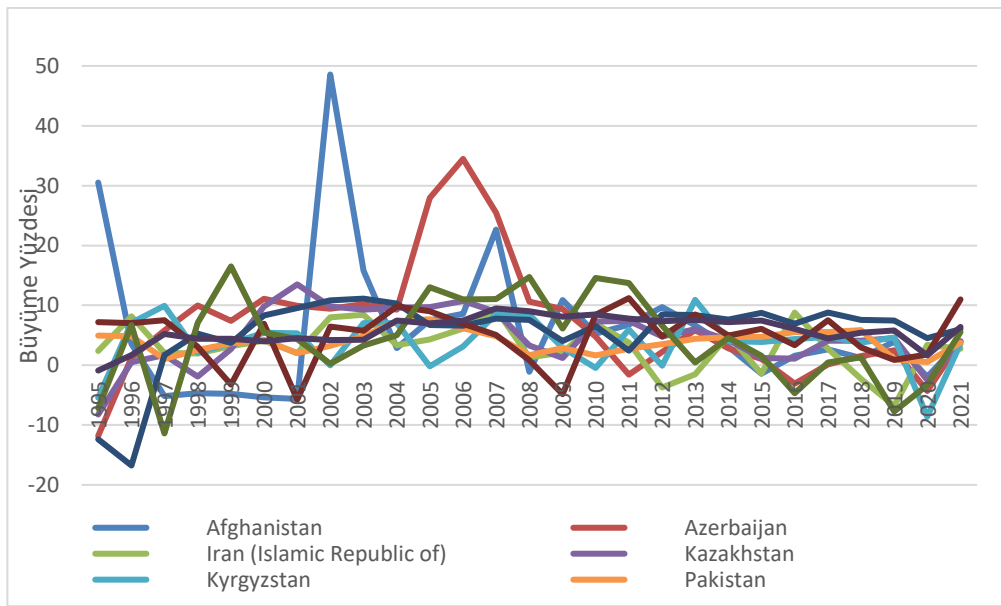
Şekil 3.3. ECO Bölgesi Yıllıklandırılmış Toplam GSYİH (milyon dolar) (UNCDAT)

Nitekim, Şekil 3.4.'e bakıldığında analize konu dönem başlangıcı olan 1995'te toplamda yaklaşık 800 milyar dolar GSMH'ye sahip olan bölge ekonomileri 2021'de 2,350 trilyon dolar ekonomik büyüklüğe ulaşmıştır. Tabii bu ekonomik büyüklüğün %80'ini Türkiye, Pakistan ve İran'ın oluşturduğunu unutmamak gerekmektedir. Diğer üye ülkelerin oldukça büyük potansiyelleri olmasına rağmen, ekonomik olarak almaları gereken daha çok mesafe vardır.

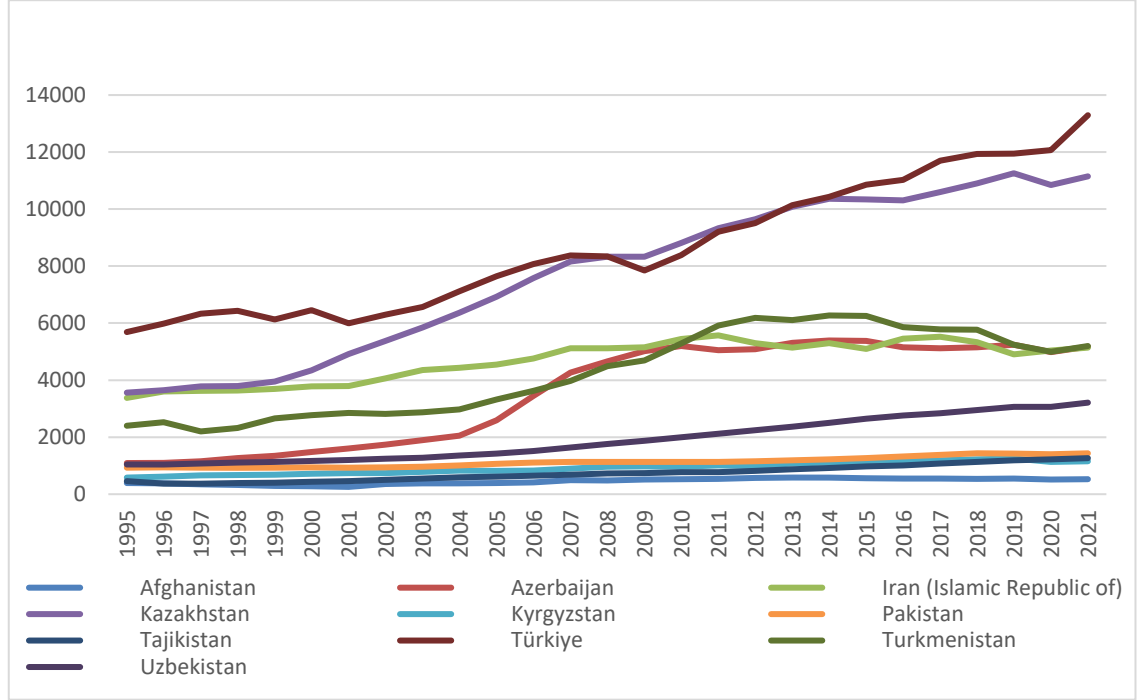
Şekil 3.4. ECO Bölgesi Üklere Bazında Yıllık GSYİH (milyon dolar) (UNCDAT)

Şekil 3.3.'te ise ECO üyesi ülkelerin yıllara göre büyüme oranları görülmektedir. Her ne kadar zaman zaman sıçramalar yaşanmış olsa da üye ülkelerin büyüme oranlarının düşük ve istikrarsız olduğu söylenebilir. Bu durum, yapısal reformlar anlamında bu ülkelerin hala çok geride olduklarını göstermektedir.

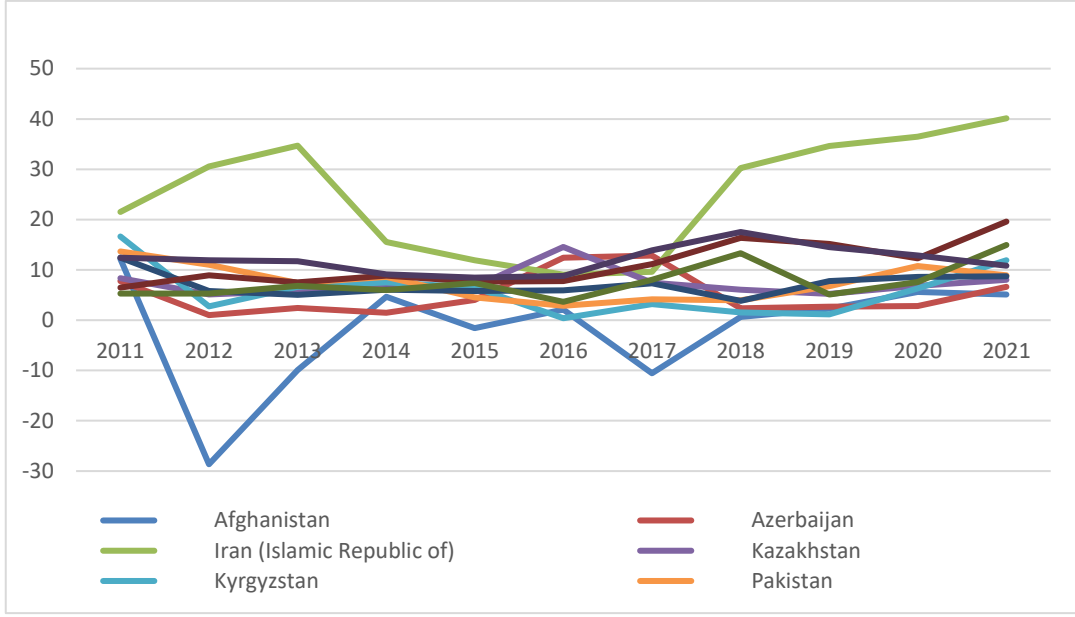
Şekil 3.5. ECO Bölgesi Büyüme Oranı (%) (UNCDAT)

Öte yandan, kişi başına milli gelirin yavaş da olsa düzenli olarak arttığı gözlemlenmektedir. Şekil 3.6’da görüldüğü gibi, ECO üyesi ülkelerin kişi başına milli gelir konusunda çok zayıf bir görünüm çizdikleri görülmektedir. Üye ülkelerden sadece Türkiye ve Kazakistan’ın orta gelir sınırında olduğu görülürken, diğer üye ülkelerin düşük gelirli ülkeler sınıfında olduğu görülmektedir.

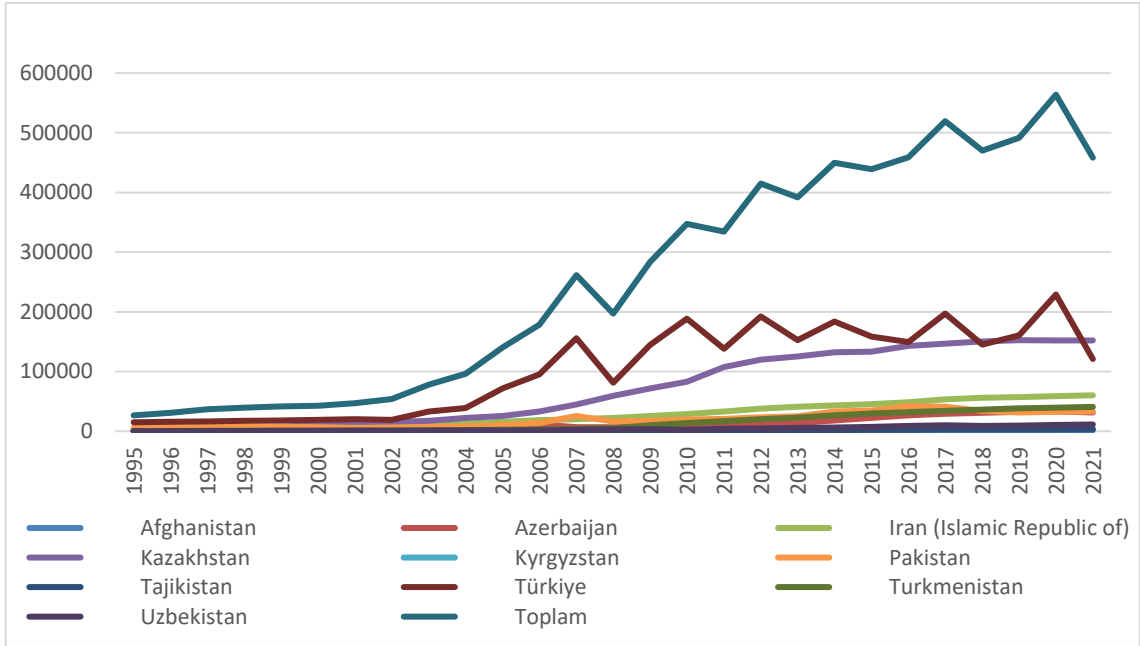
Şekil 3.6. ECO Bölgesi Kişi Başına Milli Gelir (Dolar) (UNCDAT)

ECO bölgesi ülkelerinde enflasyonun kontrol altında olduğunu söylemek mümkün değildir. Şekil 3.7.’de görüldüğü gibi, bölge ülkelerinde enflasyon genellikle yüksek oranda seyretmekle birlikte düzensiz bir görüntü çizmektedir. Bu durum, bölge ülkelerinde arz ve talep dengesinin henüz istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir.

Şekil 3.7. ECO Bölgesi Yıllara Göre Enflasyon Oranları (%) (UNCDAT)

Şekil 3.8.'de görüldüğü gibi, DYY girişleri düzenli olarak artış göstermektedir. Ancak, Türkiye ve Kazakistan dışındaki üye ülkelerde yıllar itibariyle anlamlı bir yabancı sermaye girişi görülmemektedir. Diğer yandan, yıllar itibariyle de anlamlı bir artış da gözlenmemektedir.

Şekil 3.8. ECO Bölgesi Yıllara Göre DYY (milyon dolar) (UNCDAT)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yeni bir siyasi iktidar yapılanmasına gidilmiştir. Serbest piyasa, dış ticaret ve doğrudan sermaye yatırımlarına dayalı kalkınma modellerinin benimsenmesine yönelik hızlı geçişler başlamıştır. Ekonomik liberalleşmedeki artış ve özel sektörün ekonomik kalkınmadaki artan rolü bölge ülkeleri için yeni fırsatlar sunmaya başlamıştır. Üretim ve mali piyasaların blgeselleşmesi, rekabet, teknolojidaki hızlı evrim ve küresel üretim ve ticarete ulus-ötesi şirketlerin artan önemiyle dünya ekonomisine entegrasyon konusunda bölge ülkeleri yeni zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu değişimler hiç şüphesiz daha önce bölgesel düşünen bu devletlerin ve örgütlerin bakış açılarında yeni yaklaşımlar doğurmuştur. Ortaya çıkan gerçeklerden biri, bu zorlukları bu devletlerin kendi başlarına gğslemelerinin oldukça zor olduğu, bu yüzden işbirliğine ihtiyaçları olduğu gerçeğidir. ECO bu beklentilerden yola çıkmıştır günümüze kadar önemli kazanımlar elde etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ECO ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK ÇALIŞMA

4.1. Araştırmanın Problemi

Dünya üzerinde bulunan ülkelerin tamamının gelişmişlik seviyeleri bir birinden farklıdır. Bu farklılığın birçok nedeni olmakla birlikte en önemli nedenlerinden birinin sermayeye erişim olduğu söylenebilir. Kendi tasarrufları olan ülkelerin büyümesi ve kalkınması buna paralel olarak yavaşlamaktadır. Doğal olarak sermaye sermaye birikimi yetersiz olan ülkelerde faaliyet gösteren işletmeler de büyümek için yeterli sermayeye ulaşamadıkları için küçük ölçekli iş yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durumda uluslararası sermayeye erişim en önemli problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sermaye yetersizliği problemini çözenin birçok yolu vardır. Bunlar dış borç almak, mali yardım almak ya da doğrudan yabancı yatırım çekmektir. Mali yardım almak her ne kadar ucuz bir kaynak gibi görünse de zamanla yardım sağlayan ülkeye siyasi olarak bağımlı hale gelmek ve kendi kararlarını özgürce alamamak gibi siyasi sonuçlar doğurmaktadır. Diğer alternatif olan uluslararası finans kuruluşlarından dış borç almak ise zamanla borçların faizi nedeniyle bütçelere ciddi yükler yüklenmeye başlamış ve bazı ülkeler borç batağına sürüklenmiştir. Bunun sonucunda sermaye yetersizliği olan ülkeler büyümelerini sürdürebilmek için DYY çekme rekabetine girmişlerdir.

Doğrudan yabancı yatırımlar başlangıçta portföy yatırımları şeklinde bu ülkelere giriş yapmaya başlamıştır. Ancak bu ülkelerin makroekonomik göstergelerindeki bozulmalar, siyasi ve politik istikrarsızlıklar ortaya çıkma başlayınca portföy yatırımlarının aniden ülkeleri terk etmesine yol açmıştır. Girişte ekonomiye önemli katkılar veren portföy yatırımları ani çıkışlarda büyük zararlar vermekteydi. Zamanla DYY'nin ev sahibi ülke ekonomisine sağladığı pozitif dışsallıkların farkına varılması ile birlikte gelişmekte olan ülkeler bu yatırımlara ev sahipliği yapabilmek için birbirleriyle rekabete girmişlerdir.

Günümüzde DYY, uluslararası ekonomik entegrasyonların temel itici güçlerinden biri olarak görülmektedir. Doğru politika çerçevesi ile DYY, ülkelerin birbiriyle

entegrasyonunu kolaylaştırdığı ve buna bağlı olarak ülkeler arasında refah seviyelerinin olumlu yönde yakınlaşmasına ve toplumların refahının artırılmasına katkı sağlayabileceği kabul edilmektedir. Bu anlamda tezin konusunu oluşturan Ekonomik İşbirliği rgt'nün DYY karşısındaki durumunu incelenmiştir. ECO'nun zayıf büyümesi ve düşük DYY girişleri tezin temel problemidir.

4.2. Araştırmanın Amacı

DYY girişlerini etkileyen bir dizi ekonomik, sosyal ve politik faktör bulunmaktadır ve ev sahibi ülkenin makro ekonomik göstergelerini önemli ölçüde etkilemektedir. şöyle ki, bir ülkeye DYY girişi olduğu zaman ev sahibi ülkenin istihdamına ve üretimine katkı sağlamaktadır bu da ekonomik büyümesini etkilemektedir. Bu nedenle DYY'nin ECO yesi ülkelerin büyümesine olan etkisini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

4.3. Araştırmanın nemi

DYY'nin ekonomik büyüme ve diğer makro ekonomik verilere olan etkileri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara birçok ülke ve uluslararası örgüt konu olmuştur. Ancak ECO yesi ülkeleri hakkında çok fazla akademik çalışma bulunmaması konuyu önemli hale getirmektedir. Bu çalışmayla yazındaki bu eksikliğe dikkat çekmek ve bu ülkelerle ilgili akademik çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

4.4. Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları

ECO yesi ülkelerine giren DYY'nin ekonomik büyümesine etkisini incelemek için yapılan çalışmada yer alan 10 ülkenin 2000 – 2021 dönemleri arasındaki verileri incelenmiştir. Bu lkler arasında Türkiye dışındaki lklerde kurumsal yapılar zayıf olduğu için çalışmada kullanılan ekonomik verilerin güvenilirliği zayıftır. Ayrıca bu lklerin çoğuna ilişkin veriler Dünya Bankası İMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşların yaygın kullanılan veri bankalarında bulunmamaktadır. Verilerin kaynağı sadece UNCDAT'tır. Diğer taraftan analizlerin 2001 yılından başlamasının temel nedeni ise Türkiye dışındaki diğer ye ülkelerin veri setlerinin geç tarihlerde başlaması ile ilgilidir.

4.5. Literatür Taraması

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomi üzerindeki etkisi 20. Yüzyılın son çeyreğinde önemli hâle gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomi üzerine etkisinin farklı yöntemlerle incelenmeye başlanmasından günümüze kadar geçen sürede geniş bir literatür oluşmuştur. Konuyla ilgili farklı değişkenler kullanılarak yapılan deneysel çalışmalar incelendiğinde, DYY'nin teknoloji, verimlilik ve ekonomik büyümeyi genel olarak olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrudan Yabancı Yatırım ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemek için çeşitli ekonometrik deneysel yöntemler kullanılabilir. Yaygın olarak kullanılan bazı yöntemler şunlardır:

- Difference-in-Differences (DID) Yöntemi: DID yöntemi, DYY girişlerinden önceki ve sonraki dönem ekonomik büyümedeki değişiklikleri, farklı DYY düzeyine sahip bölgeler veya ayrı bölgeler arasında karşılaştırır. DYY'nin etkisini izole ederek, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi belirlemeye yardımcı olur.
- Panel Veri Analizi: Panel veri analizi, çapraz kesitsel ve zaman serisi verilerini içeren bir panel veri setini analiz etmeyi içerir. Bu yöntem, farklı ülkeler veya bölgeler arasındaki gözlenemeyen heterojenliği kontrol etmeye ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, diğer faktörleri hesaba katarak, tahmin etmeye olanak tanır.
- Enstrümantal Değişken Regresyonu (Instrumental Variable Regression – IVR): Enstrümantal değişken regresyonu, DYY'nin ekonomik büyüme tarafından içsel olarak belirlenebileceği durumlarda kullanılır. IVR, DYY ile ilişkili, ancak ekonomik büyümeyle doğrudan ilişkili olmayan bir enstrümantal değişken kullanır ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki nedensel etkisini tahmin eder.
- Granger Nedensellik Testi: Granger nedensellik testi, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi belirlemek önceki dönemlerdeki DYY'nin sonraki dönemlerdeki ekonomik büyümeyi tahmin edip edemeyeceğini belirler. Bu test, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin yönünü anlamaya yardımcı olur.

- Büyüme Hesaplaması (Growth Accounting): Büyüme hesaplaması, DYY'nin katkısını da içeren, ekonomik büyümenin kaynaklarını, sermaye birikimi, iş gücü girişi ve teknolojik ilerlemeyi dikkate alarak analiz eder. Bu yöntem, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerini nicel olarak belirler.

Karaca, Güney ve Hopoğlu (2022) BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) grubuna dâhil yükselen ekonomiler için ticari dışa açıklık ve DYY ile büyüme arasındaki ilişkiler 1992-2019 dönemleri panel veri yöntemiyle araştırılmıştır. Panel veri analizi sonucunda ticari açıklık ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkeler için belirtilen dönemde genel olarak ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme birbirini beslemektedir. Buna karşın panelin geneli için DYY'den büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamışken, büyümeden DYY'ye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer yandan ticari açıklık ve DYY'nin birbirleri üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu bulgusuna rastlanmamıştır.

Ağır ve Rutbil (2019) vektör otoregresyon (VAR) analizi temelli etki tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve nedensellik tahminleri aracılığıyla Türkiye'de net DYY girişlerinin ekonomik büyüme üzerine olan etkileri deneysel olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu her üç ekonometrik yöntemin de işaret ettiği üzere, Türkiye'de DYY'nin ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Balasubramanyam, Mohammed ve David (1996)'da 1970-1985 dönemine ait 46 ülke üzerine panel veri analizi kullanılarak yapılmış oldukları çalışmada, DYY ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak, DYY'nin ekonomik büyümeyi, ihracatı teşvik eden politikaları izleyen ve yüksek eğitilmiş işgücüne sahip ülkelerde genişletici etkisinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Syzdykova (2019) panel gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi (ARDL) kullanarak Orta Asya ülkelerinde DYY'nin ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında Orta Asya ülkelerine gelen DYY'nin ekonomik büyüme üzerine etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve DYY'nin bu

ülkelerde %1 artması durumunda GSYH'yi yaklaşık olarak %0,9 oranında arttığı sonucuna varılmıştır.

Rand ve Tarp (2002) geliştirmekte olan ülkeler üzerine yapmış oldukları çalışmada, DYY'nin ekonomilerde diğer sermaye girişlerine oranla çok daha büyük bir dalgalanmaya yol açtığını belirtmişlerdir.

Diğer bir çalışmada ise Basu, Chakraborty ve Reagle (2003) geliştirmekte olan 23 ülkeyi analiz etmişlerdir. Panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılan bu analizin sonuçlarına göre, açık ekonomilerde doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik bulunurken, nispeten kapalı ekonomilerde ise doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru bir nedensellik bulunmuştur.

Hsiao ve Shen (2003), 1976-1997 dönemine ait 23 geliştirmekte olan ülke üzerine yaptıkları zaman serisi analizinde, ev sahibi ülkenin GSYH ile doğrudan yabancı yatırımları arasında çift yönlü bir etkileşimin olduğunu tespit etmişlerdir. Kısa dönemde, %1'lik doğrudan yabancı yatırım girişi GSYH'yi %0.048 oranında, uzun dönemde ise %7.54 oranında artırırken, GSYH'deki %1'lik artış kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımları %2.11 oranında, uzun dönemde ise %34'lük bir artış yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Alfaro ve Charlton (2007) 22 OECD ülkesi üzerine yaptıkları çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiş ve pozitif bir etki bulunmuştur.

Acet, Ashurov ve Khatır (2020), Orta Asya ülkelerinde DYY ve Ekonomik Büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisini bulmak için panel VAR modeli ile uygulanan Granger nedensellik testine göre, GSYH ve DYY arasında her iki durumda da P değeri %5'in altında olduğu için çift taraflı nedensellik tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırma testi sonuçlarına göre DYY'deki %1 artış GSYH'yi 0,78 oranında artırdığından DYY'nin GSYH üzerindeki etkisi pozitifdir.

Kahramanoğlu (2009) GSYİH ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisini, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların zayıf olduğu 1970-2002 dönemi ile girişlerin güçlü olduğu ve istikrar kazandığı 2002-2008 dönemini iki ayrı bölüm hâlinde incelemiştir. Her iki dönemde de ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Azman-Saini, Law ve Ahmad’ın (2010) yaptıkları çalışmanın en önemli katkısı, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve finansal piyasalar arasındaki zengin dinamik kazanımların eşik etkisi kavramına dayanan regresyon modelinin benimsenmesidir. Sonuç olarak, eşik düzeyinin aşılmasından sonra, doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olacağı tespit edilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulan çalışmaların aksine, bazı çalışmalarda iki değişken arasındaki ilişkinin olmadığı, önemsiz olduğu veya negatif olduğuna dair kanıtlar görülmüştür. Moran (1998), Yang (2002), Hermes ve Lensink (2003), Gorg ve Greenaway (2004), Akinlo (2004), Kang ve Du (2005), Ayanwale (2007), Choong, Baharumshah, Yusop ve Habibullah (2010), Aslanoğlu (2002), Aykut ve Sayek (2007), Yılmaz (2010) gösterilebilir (Ekinci, 2010, s.74).

4.6. Metodoloji

4.6.1. Genel Olarak Panel Veri

Çalışmanın önceki bölümlerinde, DYY girişlerinin ECO ülkelerinde ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin inceleneceğine değinilmiştir. Panel veri; bireyler, ülkeler, firmalar gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesidir. Diğer bir ifadeyle, panel veri kesit analizi ile zaman serisi analizini birleştirir. Yatay kesit veri birçok birim için sadece bir dönem hakkında bilgi verirken, zaman serisi verisi sadece bir birimin dönemlere göre bilgisini vermektedir. Hem dönemlere hem de birimlere göre bilgiler isteniyorsa, panel veri kullanılmalıdır (Baltagi, 2005, s.5).

Hsiao (2003), Klevmarken (1989) ve Baltagi (2005) panel veri yönteminin avantajlarını şu şekilde sıralamaktadırlar:

1. Panel veri analizine katılan bireyler, firmalar, bölgeler ve ülkeler gibi yatay kesit birimlerinin aynı özellikleri taşımadığı, homojen olmadıkları yani heterojen oldukları kabul edilir. Panel veri analizi, zaman serileri ve yatay kesit analizleri ile kontrol edilemeyen heterojeniteyi, teste dâhil ederek analize izin verir.
2. Panel veri araştırmacıya daha fazla sayıda gözlem sağladığından, serbestlik derecesini artırır ve açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal bağlantının derecesini düşürür. Böylece, ekonometrik tahminlerin etkinliğini ve güvenilirliğini artırır.
3. Panel veri, değişkenler arasında çoklu bağlantı (multicollinearity) sorununu minimize eder.
4. Ölçüm hatalarının ve eksik verilerin önemli ekonometrik sonuçları vardır. Panel veri hem zamanlararası dinamiklerin hem de birimlerin kendine özgü nitelikleri üzerine bilgileri kullanarak eksik veya gözlenemeyen değişkenlerin etkileri daha doğal bir yolla kontrol edilebilir.
5. Kısa zaman serisi veya yetersiz yatay kesit gözleminin var olduğu durumlarda panel veri analizi ekonometrik çalışma yapılmasına imkân verir.

Bir ekonometrik çalışmada panel verinin avantajlarının yanında dezavantajlarının da bilinmesi çok önemlidir. Bu sayede yapılmış olan çalışmalarda panel verinin sınırları bilinir ve daha doğru yorumlar yapılabilir. Hsiao (2003), ve Baltagi (2005) panel verini dezavantajlarını şu şekilde sıralamaktadırlar:

1. Panel veri analizinde, en çok karşılaşılan problem verinin doğru şekilde toplanmamasıdır. Mikro veri genelde anketlerle toplanır ve anketlere ilişkin tüm problemlere, mikro veri ile oluşturulan panel veri setlerinde de rastlanır. Örneklemin kitleyi temsil etmemesi gibi, anket sıklığı gibi ya da veri yönetiminden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmaktadır.
2. Panel veri toplanırken ölçüm hataları olabilmektedir. Açık olmayan sorular, hafıza hataları, anket uygulanan kişinin kasıtlı olarak yanlış bilgi vermesi, uygun olmayan kişilerin bilgi vermesi, cevapların yanlış kaydedilmesi, gibi nedenlerden kaynaklanan ölçüm hataları ortaya çıkmaktadır.

3. Çoğu zaman veriler her bireyden kısa zaman aralıklarında toplanmaktadır. Ancak, pek çok panel veri analizi asimptotik varsayımlardan yola çıkar ve pek çok yöntem zaman boyutunun sonsuza gitmesi durumunda geçerli olmaktadır. Bireylerden uzun zaman dilimlerinde veri toplanması durumunda ise verilerin yıpranma payı artmakta ve sınırlı bağımlı değişkenli modellerde hesaplama güçlükleri ile karşılaşmaktadır.
4. Anketle oluşturulan veri setinde yatay kesit birimlerine ait gözlemlerin devamlılığının sağlanamaması diğer bir sorundur. Eksik veriler olabileceği gibi bir sonraki dönemdeki anketler verinin doğası gereği aynı birimlere uygulanamayabilir.
5. Yatay kesit ve zaman serisi birimleri arasında parametre farklılıkları (heterojenite) dikkate alınmadığı zaman bazı sapmalar meydana gelmekte ve standart panel teknikleri kullanılması durumunda ilgili parametrelerin tutarsız ve anlamsız tahminlerinin elde edilmesine yol açmaktadır.
6. Makro panellerde de verinin toplanmasına ilişkin sorunlar görülebilmektedir. Örneklemedeki bazı birimler veri setinin dışına çıkmaya meyillidir. Ancak, panel veri analizinde kullanılan sabit etkiler modeli bu davranışı makro birime özgü karakteristiklerden biri olarak ele alır. Böylece, bu davranış modeldeki gözlenemeyen etkiler ile ifade edilebilir.

Panel veri ile ilgili bahsettiğimiz sorunlar aslında kesit veri ile zaman serisinde karşılaşılabilecek problemlerdir. Bu nedenle, avantajları da göz önüne alındığında, panel veri açıkça daha üstün analiz imkânları sunmaktadır.

4.6.2. İnteraktif Sabit Etkili Panel Veri Modelleri

İnteraktif sabit etkili panel veri modelleri, Pesaran (2006) ve Bai'den (2009) beri mevcuttur. Bu çalışmada, Pesaran (2006) ve Bai'nin (2009) yarı parametrik bir uzantısına çekirdek tabanlı bir yöntemin nasıl uygulanabileceği araştırılmaktadır. Özellikle de formun zamanla değişen etkileşimli sabit efektler (time-varying interactive fixed effects-TVIFE) modeli ele alınmaktadır (Casas ve diğerleri, 2021, s. 329–331):

$$Y_{it} = X'_{it}\beta_0(\tau_t) + \lambda'_{0i}f_{0t} + u_{it}, 1 \leq i \leq N, 1 \leq t \leq T \quad (1)$$

burada X_{it} , Ek A.1.2’de listelenen Varsayım 1 (2)’de tanımlanan $X_{it} = X_{i,t-1} + v_{it}$ ile oluşturulan d-boyutlu gözlemlenebilir bir I(1) sürecidir; $\beta_0(\tau_t)$, $\tau_t = (t/T) \in [0,1]$ ’nin bilinmeyen fonksiyonlarının vektörüdür; λ_{0i} ve f_{0t} sırasıyla $r \times 1$ bilinmeyen yükler ve faktörlerdir; u_{it} hata terimidir; ve N ve T sırasıyla enine kesit ve zaman serisi boyutlarıdır. Ek olarak, (i) r’nin sabit ve bilinmediğini ve (ii) ortak şokların büyüklüğünün (f_{0t}) bilinmediğini varsayıyoruz.

4.6.2.1. Tahmin

Eşitlik (1)’de tanımlanan model matris gösteriminde yazılabilir:

$$Y_i = \phi_i[\beta_0] + F_0\lambda_{0i} + u_i \quad (2)$$

burada $\phi_i[\beta_0] = (X'_{i1}0_i 1 \beta_0(\tau_1), \dots, X'_{iT} \beta_0(\tau_T))'$ ve diğer değişkenler uyumlu olarak tanımlanır. $F_0\lambda_{0i}$ bilinseydi, aşağıdaki dönüştürülmüş modelden $\forall \delta \in [0,1]$ için yalnızca $\beta_0(\delta)$ ’nün sıradan en küçük kareler (OLS) tahmin edicisini dikkate almamız gerekirdi,

$$K_\delta Y_i - K_\delta F_0 \lambda_{0i} = K_\delta \phi_i[\beta_0] + K_\delta u_i \approx X_i \beta_0(\delta) + K_\delta u_i \quad (3)$$

$\delta \in [0,1]$ ve $X_i = x_{i1}, \dots, x_{iT}$ olduğu yerde $K_\delta = \text{diag}\{K_h(\tau_1 - \delta)/h, \dots, K_h(\tau_1 - \delta)/h\}$ ’dir. Connor ve diğerleri (2012), çekirdek fonksiyonu $K(\cdot)$ için bir sınır ayarlaması yapılır, böylece yanlılık büyüklüğü $[0,1]$ üzerinde her yerde aynı olur. Tekdüze yakınsamayı sağlamak için tahmin prosedürünün ikinci adımında (yani Denklem 7) bu gereklidir. Denklem (3)’ün fazladan K_δ terimi dışında Bai (2009)’da ele alınan parametrik modellerle aynı olduğuna dikkat edin. Bai’yi (2009) takiben, fonksiyon şu şekilde tanımlanır:

$$Q(\beta, F) = \sum_{i=1}^N (Y_i - X_i \beta)' K_\delta M_F K_\delta (Y_i - X_i \beta) \quad (4)$$

burada $K_\delta M_F K_\delta$ terimi, (3)’ün gözlemlenemeyen $K_\delta F_0 \lambda_{0i}$ terimini açıklamak için tasarlanmıştır ve Bai (2009)’da kullanılan izdüşüm matrisinin parametrik olmayan karşılığı olarak kabul edilebilir. Buna göre, $\beta_0(\cdot)$ ve f_{0t} için üç adımlı TVIFE tahmin prosedürü önerilecektir.

4.6.2.2. TVIFE tahmin prosedürü

20. **Adım:** $\forall \delta \in [0, 1]$ şu şekilde bir ilk tahmin elde edilir:

$$(\tilde{\beta}^0(\delta), \tilde{F}^0) = \underset{\beta \in \mathbb{R}^d, F \in D_0}{\operatorname{argmin}} Q(\beta, F) \quad (5)$$

burada $D_0 = \{F \mid (1/T)F'F = I_J, J \geq r\}$ ve J kullanıcı tarafından seçilen büyük sabittir.

20. **Adım:** $\tilde{\eta}_\ell$ kovaryans matrisinin ℓ 'üncü en büyük özdeğeri olsun:

$$\tilde{\Sigma}(\delta) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N K_\delta (Y_i - X_i \tilde{\beta}(\delta)) (Y_i - X_i \tilde{\beta}(\delta))' K_\delta \quad (6)$$

Sahte bir özdeğer tanımlayalım $\tilde{\eta}_0 := \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (Y_i - X_i \tilde{\beta}(\delta))' K_\delta^2 (Y_i - X_i \tilde{\beta}(\delta))$

ve r 'yi $\tilde{r} = \sup_{\delta \in [0, 1]} \underset{0 \leq \ell \leq J}{\operatorname{argmin}} \left\{ \frac{\tilde{\eta}_{\ell+1}}{\tilde{\eta}_\ell} \cdot \mathbb{I} \left(\frac{\tilde{\eta}_\ell}{\tilde{\eta}_0} \geq \epsilon_N \right) + \mathbb{I} \left(\frac{\tilde{\eta}_\ell}{\tilde{\eta}_0} < \epsilon_N \right) \right\}$ ile tahmin edelim.

Burada $\epsilon_N = \{\ln(\max\{\tilde{\eta}_0, N\})\}^{-1}$ 'dir.

20. **Adım:** $D_1 = \{F \mid (1/T)F'F = I_{\tilde{r}}\}$ 'i tanımlayarak ve tahmini şu şekilde güncelleyelim:

$$(\tilde{\beta}(\delta), \tilde{F}) = \underset{\beta \in \mathbb{R}^d, F \in D_1}{\operatorname{argmin}} Q(\beta, F) \quad (7)$$

Yukarıdaki prosedür, durağan olmayan bir yarı parametrik panel veri modeli çerçevesinde Bai (2009) ve Ahn ve Horenstein'ın (2013) tahmin yöntemlerini içermektedir. Yukarıdaki tahmin prosedürü hakkında birkaç açıklama sunuyoruz. J sabiti kullanıcı tarafından seçilir. Uygulamada, Destekleyici Enformasyon'da bildirilen simülasyon çalışmasında yapıldığı gibi $J = \min\{\sqrt{N}, \sqrt{T}\}$ 'yi kullanılabilir. Durumu faktörsüz olarak açıklamak ve faktörlerin büyüklüğünü sağlamak amacıyla sahte özdeğer oluşturulur.

Aşağıda, tahmin prosedürünün her adımıyla ilişkili ilgili asimptotik sonuçlar sunulmaktadır. Ana metnin daha iyi okunabilmesi için gerekli varsayımlar gerekçeleriyle birlikte Ek A.1.2’de verilmiştir.

Teorem: TVIFE tahmin prosedürü için $(N, T) \rightarrow (\infty, \infty)$ olsun:

20. Adım için, Varsayım 1 bekletilir. Daha sonra

$$\sup_{\delta \in [0,1]} \|\tilde{\beta}(\delta) - \beta_0(\delta)\| = O_p \left(h^2 + \frac{1}{\sqrt{T}} \left\{ \frac{1}{\sqrt{Nh}} + \frac{1}{\sqrt{Th}} \right\} \right)$$

2. Adım için, Varsayım 1 ve 2 bekletilir. Daha sonra $\Pr(\hat{r} = r) \rightarrow 1$.

3. Adım için, Varsayım 1 – 3 bekletilir. $\forall \delta \in [0,1]$ için;

$$\sqrt{NT^2 h} \tilde{\Sigma}_x^{1/2} \left(\tilde{\beta}(\delta) - \beta_0(\delta) + O_p(h^2) \right) \rightarrow_D N(0, \sigma^2)$$

$$\tilde{\Sigma}_x(\delta) = (1/NT^2) \sum_{i=1}^N X_i' K_\delta^2 X_i \text{ ve}$$

$$\sigma^2 = \lim_{N \rightarrow \infty} (1/N) \sum_{i=1}^N \sigma_{ii} \text{ olduğu yerde } \sigma_{ii} \text{ Varsayım 2 olarak tanımlanır.}$$

Bu teorem üç sonuç ortaya koymaktadır:

- r ve $\{f_{0t}\}$ hakkında bilgi eksikliği nedeniyle optimal olmayan 1. Adım’daki tahmin edicinin yakınsama oranı (bu yakınsama oranı, tahmin prosedürüne 2. Adım ve 3. Adım eklenerek iyileştirilir);
- Adım’daki faktörlerin sayısına ilişkin tutarlı bir tahmin;
- Adım’daki nihai tahmin edicinin asimptotik normalliği.

Analiz tvReg paketiyle R’da gerçekleştirilmiştir. (Casas, ve Fernandez-Casal, 2019)

4.7. Uygulama

Bu bölümde, ECO üyesi ülkelerde doğrudan yabancı sermayenin büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir. Literatürde bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenler ve analize konu olan ülkelere göre farklı sonuçlar elde edilmiştir.

4.7.1. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Modeller

Bu çalışmada 2000–2021 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak, ECO üyesi ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada sırasıyla kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GDP), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI), Beşerî Sermaye (Human Capital), Doğal Kaynaklar (Natural Capital) ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri (ICT) değişkenleri kullanılmıştır. Bu veriler Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Değişkenlere ait detaylar Tablo 4.1'de verilmiştir.

Bazı verilerde eksiklikler olması nedeniyle veri dengesiz (unbalanced) panel niteliğindedir. Veri setini oluşturan değişkenlerin durağan olma koşulu dikkate alınmamıştır. Bu sebeple parametre tahminleri test edilirken elde edilen sonuçların daha güçlü (robust) yorumlanabilmesi için eş bütünleşme tahminci olan İnteraktif Sabit Etkiler (Interactive Fixed Effect-IFE) yöntemi test edilmiştir. Bai (2009) tarafından geliştirilen ve temel bileşenler analizine dayanan IFE yöntemi, açıklayıcı değişkenlerin içselliği ve gözlemlenemeyen ülkeye özgü etkilerin neden olduğu sorunlarla ilişkili yanlılıkları düzelten bir modeldir (Kassouri ve Altıntaş, 2020:7) Aynı zamanda IFE modeli gözlenemeyen heterojenliğin daha genel bir formunu dikkate almaktadır (Kim ve Oka, 2014). IFE yöntemi değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon probleminden kaynaklanan yanlılığı düzeltmektedir.

Tablo 4.1. Değişkenlerin açıklamaları ve kullanılan kaynaklar

Değişken	Açıklaması	Kaynağı
GDP	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	UNCTAD
lnGDP	GSYİH Doğal Logaritması	UNCTAD
lnGDPPc	Kişi Başına GSYİH Doğal Logaritması	UNCTAD
FDI	Reel Doğrudan Yabancı Sermaye	UNCTAD
lnFDI	DYY Doğal Logaritması	UNCTAD
lnFDIpc	Kişi Başına DYY Doğal Logaritması	UNCTAD
Human Capital	Beşerî Sermaye Endeksi	UNCTAD
Natural Capital	Doğal Kaynaklar Endeksi	UNCTAD
ICT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Endeksi	UNCTAD

Daha önce de belirtildiği gibi ECO; Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere 10 ülkenin (n = 10) bir araya gelerek oluşturdukları bir ekonomik iş birliği örgütüdür. Bu ülkelerle ilgili yatay kesit verileri 22 yıla dayanmaktadır ve gözlem sayımız (N= 10 x 22) 220'dir. Çalışmada kullanılan veriler ve kaynakları Tablo4.1.'de verimiştir. Çalışmada 3 farklı model kullanılmıştır.

Model-1:

Çalışmadaki bağımlı değişken, LGDP ile gösterilen t yılında i ülkesi için kişi başına reel GSYİH'nin doğal logaritmasıdır. Veriler enflasyonun etkisinden arındırılarak reel olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan tahmin modeli:

$$Y_{it} = a_i + \gamma'X_{it} + \lambda'_{0i}f_{0t} + u_{it} \quad (8)$$

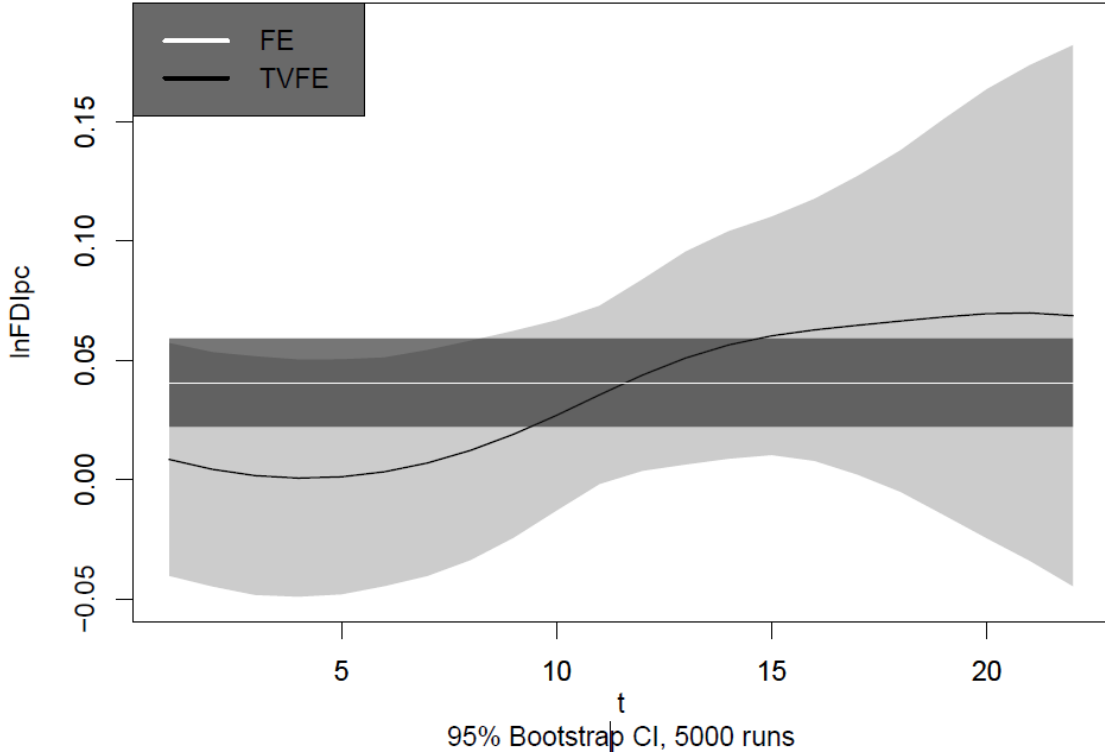
burada Y_{it} bağımlı değişkeni ifade etmektedir. Γ , modelde kullanılan açıklayıcı değişken eğim parametresini göstermektedir. Bu açıklayıcı değişkenler ECO üyesi ülkelerin beşerî sermaye, doğal sermaye ve bilgi ve iletişim teknolojileri endeksleridir. Tüm değişkenler 10 farklı ülke için $i = 1, \dots, N$ indeksi ile ve 22 yıl boyunca $t = 1, \dots, T$ olarak kaydedilir. Tablo 4.2' model 1 tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.2. Model-1 Tahmin Sonuçları

	Estimate	Std. Error	t-value	Pr(> t)		r-kare	RMSE
lnFDIpc	0,040669	0,00944	4,3081	2,55E-05	***	0,7465	0,138673
HumanCapital	0,00668	0,003445	1,939	0,05387	*		
NaturalCapital	-0,00293	0,004486	-6,53E-01	0,51461			
ICT	0,017111	0,001095	15,6235	< 2.2e-16	***		

Model- 1 tahmin sonuçlarına bakıldığında Tablo 4.2. ve Şekil 4.1.'de görüldüğü gibi doğrudan yabancı yatırımlar, beşerî sermaye endeksi ve bilgi iletişim teknolojileri endeksinin büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış kişi başına geliri %0.04 artırmaktadır. Beşerî sermaye endeksindeki %1'lik artış kişi başına geliri %0.006 artırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki %1'lik artış ise kişi başına geliri %0.017

artırmaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenlere bakıldığında kişi başına gelir üzerinde etkili olan değişken doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğal sermaye ise büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemektedir.

Şekil 4.1. Model-1 Grafikselleştirilmesi

Model-2:

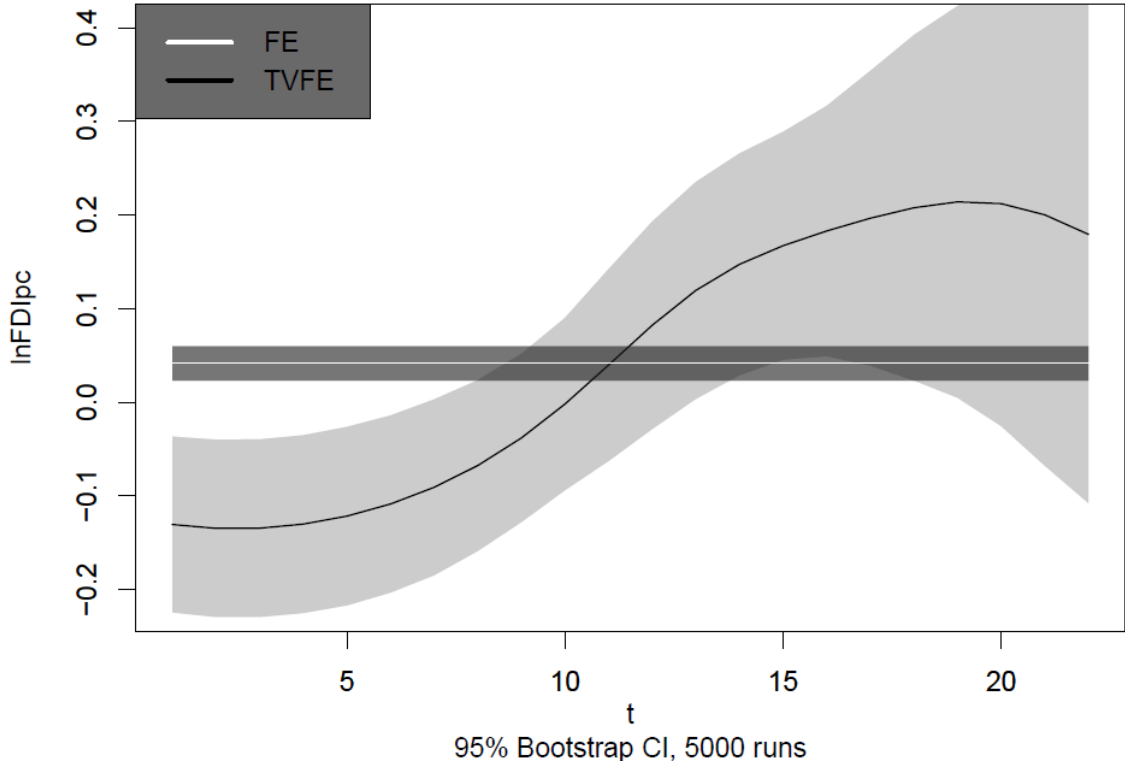
Model 2’de ise doğal sermaye değişkeni dışlanarak diğer değişkenler modele dahil edilerek tahmin yapılmıştır. Tahmin sonuçları Tablo 4.3.’te verilmiştir.

Tablo 4.3. Model-2 Tahmin Sonuçları

	Estimate	Std. Error	t-value	Pr(> t)		0,74598	0,138817
lnFDIpc	0,041425	0,009356	4,4278	1,54E-05	***		
Human Capital	0,006773	0,003437	1,9704	0,05012	*		
ICT	0,017319	0,001047	16,5472	< 2.2e-16	***		

Tahmin sonuçlarına bakıldığında Tablo 4.3. ve Şekil 4.2.’de görüldüğü gibi kullanılan tüm bağımsız değişkenlerin büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1’lik artış kişi başına geliri %0.041 artırmaktadır. Beşerî sermaye endeksindeki %1’lik artış kişi başına geliri

%0.006 artırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki %1’lik artış ise kişi başına geliri %0.017 artırmaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenlere bakıldığında kişi başına gelir üzerinde en etkili olan değişken doğrudan yabancı yatırımlardır.

Şekil 4.2. Model-2 Grafiksel Gösterimi

Model-3:

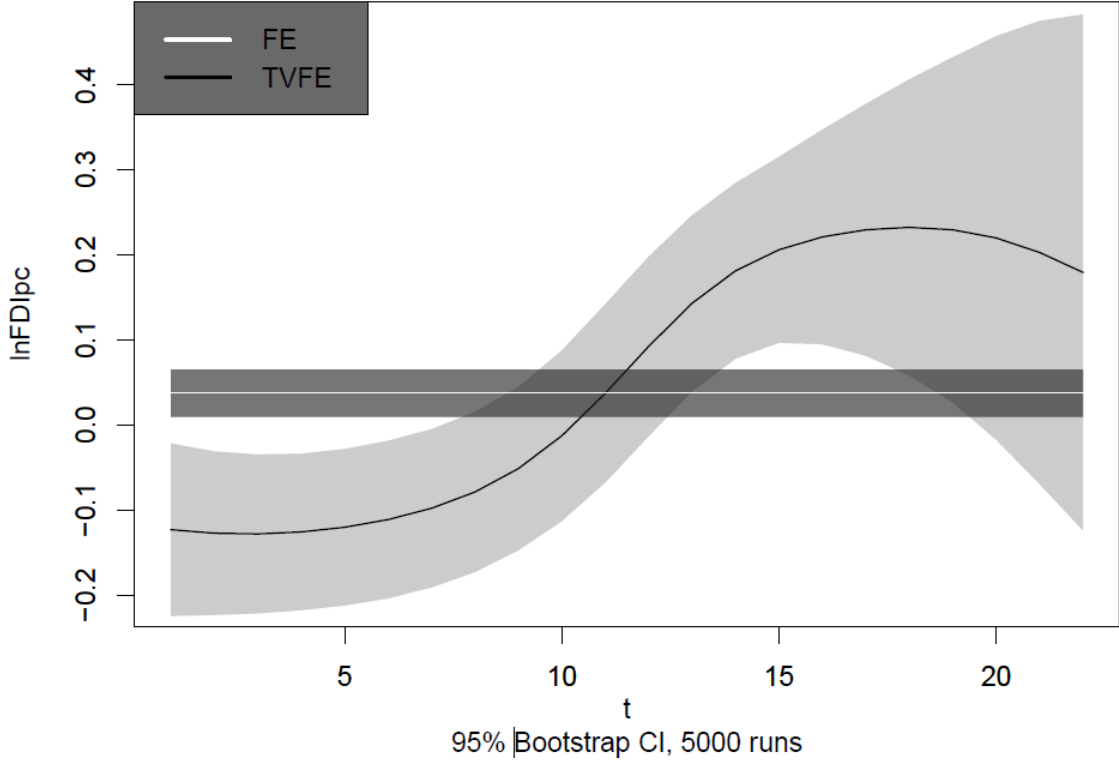
Model 3’te ise doğal kaynaklar ve bilgi, iletişim teknolojileri değişkenleri dışlanmış ve diğer değişkenler modele dahil edilerek tahmin yapılmıştır. Tahmin sonuçları Tablo 4.4’te verilmiştir.

Tablo 4.4. Model-3 Tahmin Sonuçları

	Estimate	Std. Error	t-value	Pr(> t)			
lnFDIpc	0,037155	0,014219	2,6131	0,009629	***	0,40997	0,211565
HumanCapital	0,045413	0,003835	11,8421	< 2.2e-16	***		

Tahmin sonuçlarına bakıldığında Tablo 4.4. ve Şekil 4.3.’te görüldüğü gibi kullanılan değişkenlerin büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1’lik artış kişi başına geliri %0.037

artırmaktadır. Beşerî sermaye endeksindeki %1’lik artış kişi başına geliri %0.045 artırmaktadır.

Şekil 4.3. Model-3 Grafiksel Gösterimi

4.7.2. Çalışmanın Genel Değerlendirmesi

Yapılan çalışma sonucunda ECO ülkeleri için DYY’nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Ampirik analizde İnteraktif Sabit Etkili Panel Veri Modeli kullanılmıştır.

Tablo 4.5. Uygulanan modellerin karşılaştırmalı sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
lnFDIpc	0,0396878	0,06095	0,06466
	(0.0073436, 0.0642157)	(-0.10428, 0.18200)	(-0.10809, 0.20517)
HumanCapital	0,0594	0,2272	0,2186
	(0.05171, 0.06553)	(0.2235, 0.2318)	(0.2123, 0.2250)
NaturalCapital	0,10386		
	(0.09615, 0.11262)		
ICT	0,014902	-0,010226	
	(0.010260, 0.021423)	(-0.017395, -0.002472)	
RMSE	0,9712405	1,530622	1,533533

Tablo 4.5.'te görüldüğü üzere modelden değişken dışlandıkça doğrudan yabancı sermaye değişkenin dramatik bir değişiklik olmamıştır. Ancak beşerî sermaye endeksi Model 3'te ciddi bir atış göstermiştir. Modelden değişken dışlandıkça R2 değerinin, yani modelin açıklanma gücünün düştüğü görülmektedir. Büyüme üzerinde ise genellikle en etkili değişkenin doğrudan yabancı yatırımların olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

20. Yüzyılın başlarında DYY, genel olarak sermaye hareketleri ülkeler arasındaki faiz ve kar farklılıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası portföy kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu kuramlar, göreceli olarak uzun vadeli, ev sahibi ülkeye nakdi sermayenin yanı sıra teknoloji, yönetim bilgisi gibi faktörlerin de transferini içeren DYY'yi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Daha sonra DYY, genel olarak tam rekabet piyasası ve faktörlerin uluslararası piyasalarda hareketsizliği varsayımları üzerine inşa edilmiş olan klasik ve neo-klasik dış ticaret teorileriyle açıklamaya çalışılsa da bunlar da yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine eksik rekabet ve üretim faktörlerinin serbestliğini dikkate alan yeni teoriler ortaya atılmış ve bu teoriler öncekilere nazaran DYY'yi açıklamakta daha başarılı olmuştur. Günümüzde DYY'yi açıklayan teoriler geliştirilmeye ve yeni yaklaşımlar ilave edilmeye devam etmektedir. Çünkü çok uluslu şirketlerin DYY motivasyonunu arttıran unsurlar her geçen gün değişmekte ve bu unsurlar çoğalmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin DYY'nin ekonomik kalkınmadaki rolünü anlamaya başlamalarıyla birlikte bu yatırımların önündeki engeller kaldırılmaya başlanmış ve yasal zemin bu ülkelerde DYY'ler için daha uygun hale getirilmiştir. DYY'lerin teşvikiyle birlikte uluslararası ve bölgesel işbirliği ve entegrasyon projeleri artmaya başlamıştır. İçinde bulunduğumuz bölgenin en önemli bölgesel işbirliği örgütü ECO'dur. ECO Türkiye dahil bölgenin önemli ülkelerini bünyesinde toplamıştır. Çalışmada da ortaya konulduğu gibi bu örgüt bölgenin gelişmesi ve kalkınmasında önemli potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyelin ortaya konabilmesi için gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli bir katalizör görevi gören DYY'nin örgüte üye ülkelerin ekonomilerine olan etkisi incelenmiştir.

Yapılan ampirik çalışma sonucunda ECO üyesi ülkeleri için doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Analizde kullanılan beşerî sermaye endeksi ve doğal sermaye endeksi değişkenleri de büyüme üzerinde olumlu etki göstermektedir. Modelde kullanılan değişkenlerden büyüme üzerinde en etkili olan değişken ise doğrudan yabancı yatırımlardır.

KAYNAKÇA

- Abbas, A. K. (May 2020). *Robust and fragile determinants of foreign direct investment. An extreme bounds analysis school of iraq economics finance and marketing college of business RMIT University.*
- Abu Bakar, N.A., Che Mat, S.H., Harun, M. (2012). *The impact of infrastructure on foreign direct investment: The Case of Malaysia*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 65 205 -211.
- Açıklalın, S. (2007). *Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların seçilmiş makroekonomik göstergelerle ilişkisinin zaman serisi analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Agarwal, J.P. (1980) *Determinants of foreign direct investment: A Survey*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116 (4)
- Ağır, H. & Rutbil, M. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi*, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2) , 469-488.
- Akdoğan, D. M. (2007). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ücretler ve istihdam üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü.
- Aktan, C. C. *Talep - yönlü iktisat teorisi*. <https://studylibtr.com/doc/1058804/talep-%E2%80%93-y%C3%B6nl%C3%BC-iktisat-teorisi>. (Erişim tarihi: 12.08.2022).
- Alba, Joseph Dennis A. and Park, Donghyun and Wang, Peiming, *The Impact of Exchange Rate on FDI and the Interdependence of FDI Over Time (June 2009)*. Asian Development Bank Economics Working Paper Series No. 164.
- Ali, Muhammad & Khalid, Nooreen. (2015). *An Analytical Study of Economic Cooperation Organization (ECO): Challenges and Perspectives*. EUROPEAN ACADEMIC RESEARCH Vol. II, Issue 11/ February 2015.
- Arıboğan, D. (1998). *Ülke, kabileden küreselleşmeye uluslararası ilişkiler düşüncesi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Arnal, E. and Hijzen, A. OECD. (2008). *The impact of foreign direct investment on wages and working conditions*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers.
- Balassa, B. (1966). *American direct investment in the common arket*. banco nazionale del lavoro quarterly review.
- Barclay, Lou Anne A. (2000). *Foreign direct investment in emerging economies, corporate strategy and investment behaviour in the caribbean*, routledge.
- Batmaz, N. Tunca H. (2005). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Boubakri, N., Cosset, J.C., Nassima debab and pascal valéry, *the dynamics of foreign direct investment and privatization: An Empirical Analysis* <https://www.erudit.org/en/journals/mi/2009-v13-n2-mi2897/029781ar/> (Erişim tarihi: 10.08.2022) International Management Volume 13, Number 2, hiver 2009, p. 81–92.
- Bozdağlıoğlu, E.Y. (2011) *Doğrudan yabancı yatırımları açıklayan teoriler üzerine bir inceleme, finans politik & ekonomik yorumlar*. Cilt: 48, Sayı: 555.
- Buckley, P.J., Casson, M. (1976). *The future of the multinational enterprises*, macmillan, London.
- Candemir, A. (2005). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler: Bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Candemir, A. (April 2009). *Dogrudan yabancı sermaye yatirimlerini etkileyen faktorler*, ege akademik bakis (Ege Academic Review), s. 659-675.
- Caves, R.E. (1971). *İnternational corparations: the industrial economics of foreign investment*, *Economica*, Vol.38, ss.1– 27.
- Casas, Isabel and Fernandez-Casal, Ruben, tvReg: Time-varying Coefficient Linear Regression for Single and Multi-Equations in R (April 1, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3363526>

- Casas, I, Gao, J, Peng, B, Xie, S. Time-varying income elasticities of healthcare expenditure for the OECD and Eurozone. *J Appl Econ.* 2021; 36: 328–345. <https://doi.org/10.1002/jae.2809>
- Chakrabarti, A. (2001). *The determinants of foreign direct investment: sensitivity analysis of cross-country regressions.* *Kyklos*, 54: 89-114.
- Chang, S.J. and Rosenzweig, P.M. (2001). *The choice of entry mode in sequential foreign direct investment.* *Strategic Management Journal*, 22/8: 747-776.
- Clegg, J. (1987). *Multinational enterprise and world competition.* London: The Macmillan Press.
- Coase, R.H. (1937). *The nature of the firm, economica, new series*, Volume 4, Issue 16, November, pp.386-405.
- Coe, D.T. and Helpman, E. (Aralık 1995). *International R&D spillovers*, *European Economic Review*, Vol. 39, s. 859-887.
- Deng, P. (2004). *Outward foreign investment from china: motivations and implications*, *Business Horizons* 47/3 May-June 2004 (8-16).
- Deng, P. (2013). *Chinese outward direct investment research: theoretical integration and recommendations*, *Management and Organization Review* 9:3, November 2013, 513–539.
- Dilaveroğlu A ve Ersin İ., "Kamu Yönetim Etkinliği ve Yolsuzluğun Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İlişkinin İncelenmesi: E7 Ülkeleri Üzerine Bir Analiz", *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, vol. 2, no. 1, pp. 43-54, Jun. 2021.
- Dinkar, N. & Rahul, C. N. (2014). *A selective review of foreign direct investment theories.* *Asia-Pacific Research and Training Network on Trade*, 2-26.
- DOĞANAY, M. A. & DEĞER, M. K. (2017). *Yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat ilişkisi: panel veri eşbütünleşme analizleri (19962014)*, *Çankırı Karatekin İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2): 127-145.
- Dunning, J. H., Cantwell, J. ve Carley, M. (1986). *America in the world economy: A strategy for he 1990's.* Washington.

Dunning, J. H. (1988). *The eclectic paradigm of international production: A Restatement and Some Possible Extensions*, *Journal of International Business Studies* Vol. 19, No. 1, , p.1.

Dunning, J. H. (1993) *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison Wesley, New York.

Dunning, J. H. (2008). *Multinational enterprises and the global economy*. Edward Elgar Publishing Limited.

Dünya Bankası, İş kurmak, <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/starting-a-business> (Erişim tarihi: 10.08.2022).

ECO “ECO Vision 2025 Implementation Framework”, https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3624/1506486491201cflnbtm0acra83f5arho4dgc65.pdf (erişim tarihi: 10.01.2023)

Eğilmez, M. (2012). *Yeni merkantilizm. Kendime yazılar*. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/12/yeni-merkantilizm.html> (Erişim tarihi: 05.05.2021).

Elmuti, D. and Kathawala, Y. (2001). An overview of strategic alliances - Management decision, s. 205-217.

Fırat Kalkınma Ajansı, (2010) *Yap İşlet Devret Modelinde Uygulanan Usul Ve Esasların Kalkınma Ajansları Açısından Analizi*, https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPO_RLARI/YAP%20%C4%B0%C5%9ELET%20DEVRET%20MODEL%C4%B0.pdf

Fontagné, F., *Foreign direct investment and international trade: Complements or substitutes?*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers 1999/03.

Ghazalian, P.L. & Amponsem, F. (2019). *The effects of economic freedom on FDI inflows: an empirical analysis*, *Applied Economics*, 51:11, 1111-1132.

Graham, E. M., and Krugman, P. (1989). *Foreign direct investment in the United States* Washington D.C., Institute for International Economics.

Greenfield Investment

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/strategy/greenfield-investment/>, 2020 Corporate Finance Institute.

- Grubel, H.G. (1968). *Internationally diversified portfolios: welfare gains and capital flows. the american economic review*, 58, 1299-1314.
- GWARTNEY, J. ve Lawson R. (2003). *The concept and measurement of economic freedom. European Journal of Political Economy*, Vol. 19, No. 3, s.405–430.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Jones, J. and Wren, C. (2006). *Foreign direct investment and the regional economy*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Johnson, A. (2005). *Host country effects of foreign direct investment: The case of developing and transition economies. Jönköping International Business School, Dissertation Series No. 031*.
- Kapuria-Foreman, V. (2007). *Economic freedom and foreign direct investment in developing countries*, The Journal of Developing Areas , Fall, 2007, Vol. 41, No. 1 (Fall, 2007), pp. 143-154 Published by: College of Business, Tennessee State University.
- Karaca, T. , Güney, N. & Hopoğlu, S. (2022). *Ticari Dışa Açıklık-Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği*. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 6 (1), sayfa 109-146.
- Karluk, S. R. (1983). “Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları”. İstanbul: Taştan Matbaası.
- Karluk Rıdvan, (2007) *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, Beta Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.
- Karluk, S. R. (2009). *Uluslararası ekonomi: Teori – Politika*. (9. baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Kersan-Skabic, I. (2013). *Institutional development as a determinant of FDI attractiveness in Southeast Europe*. Drustveja Istraživanja – Journal of General Social Issues, Vol. 22, pp. 215–235.
- Khandare, Vilas. (2016). *Impact of exchange rate on FDI: A comparative study of India and China*, International Journal of Applied Research 2016; 2(3): 599-602
- Kindleberger, C. P. (1969). *American business abroad*. New Haven: Yale University Pres.
- Kinoshita, Y. ve Campos, N.F. (2002). *The location determinants of foreign direct investment in transition economies*,

<https://www.researchgate.net/publication/228710889> The location determinants of foreign direct investment in transition economies.

- Kiyota, K., Urata, S. (2004). *Exchange rate, exchange rate volatility and foreign direct investment, world economy*. Vol.27.
- Kleimeiera, S. and Versteeg, R. (2009). *Project finance as a driver of economic growth in low-income countries* February 11, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1340903 (Erişim tarihi: 10.08.2022).
- Koparal, C. (2004). *Uluslararası işletmecilik*. Anadolu Üniversitesi Yayını. No:1576. Eskişehir.
- Kojima, K. (1975). *International trade and foreign direct investment: substitutes or complements, hitotsubashi journal of economics* 16: 1-12.
- Koyuncu, C., Unver, M. (2016). *The impact of infrastructure on fdi inflows: a panel data analysis, conference: 2nd International Osmaneli Social Sciences Congress*At: Bilecik-TURKEY.
- Kurtishi-Kastrati, S. (2013). *Impact of fdi on economic growth: an overview of the main theories of fdi and empirical research, european scientific journal* March 2013 edition vol.9, No.7
- Lall, S. ve Streeten, P. (1977). *Foreign investment, transnationals and developing countries, london: macmillan*.
- Li, C. ve Tanna, S. (2018). *The impact of foreign direct investment on productivity: New evidence for developing countries, Economic Modelling* 80 s. 453 -466.
- Lizondo, J. S. (1990), *Foreign direct investment*, IMF research department: Working Paper.
- Magdolna, S. (September 2011). *Offshoring and outsourcing business services to central and eastern europe: Some Empirical and Conceptual Considerations*, *European Planning Studies* Vol. 19, No. 9, s. 1593-1609.
- Marandu, E.E. *An overview of the key theories of foreign direct investment: the way forward, advances in social sciences research journal* – Vol.5, No.12

- Markowitz, H.M. (1959). *Portfolio selection: efficient diversification of investments*. <http://garfield.library.upenn.edu/classics1992/A1992JJ54000001.pdf>. New York: John Wiley. (Erişim tarihi: 12.06.2011).
- Mateev, M. (2009). *Determinants of foreign direct investment in central and southeastern europe: New Empirical Tests*. 8th Global Conference on Business & Economics. Florence, Determinants of Foreign Direct Investment: A Review 191 Italy.
- Moustafa, E. (2021). *The relationship between perceived corruption and FDI: a longitudinal study in the context of Egypt*, TRANSNATIONAL CORPORATIONS Volume 28, Number 2, s. 97-129.
- Miller, R., Glen, G., Jaspersen, F. and Karmokolias, Y. (March 1997). *International Joint Ventures in Developing Countries*, Finance & Development. Volume 34, Number 1, s. 26- 29.
- Mody, A. (2004). *Is FDI integrating the world economy?*, World Economy, 27(8), 1195–222.
- Moosa, I. (2002). *Foreign direct investment: Theory, evidence, and practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mordechai E. Kreinin, Michael G. Plummer, “*Effects of regional integration on FDI: An empirical approach*”, Journal of Asian Economics, Volume 19, Issues 5–6, 2008, Sayfa 447-454,
- Mundell, R. A. (Haziran 1957). *International trade and factor mobility*. *The American Economic Review*. Vol. 47. No: 3.
- New foreign direct investment in the united states in 2020* <https://apps.bea.gov/scb/2021/08-august/0821-foreign-direct-investment.htm>, Bureau of Economic Analysis, 2021.
- OECD, (2008). *Tax effects on foreign direct investment, policy brief*.
- ORSAM, (2012), *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (Eit) Geleceği*, Rapor No: 108
- ÖZTÜRK, L. (2004). *Serbest bölgelerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Dünyadaki uygulamalara teoriler ışığında bir bakış*, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (7) 110-128.
- Popovici, O.C., Calin, A.C. (2014). *FDI theories. a location-based approach*.

- Protsenko, A. (2003). *Vertical and horizontal foreign direct investments in transition countries. Unpublished Doctoral Dissertation*. Munchen: Ludwig- Maximillians University. Publication Date: Dec. 25, 2018.
- Rajeev J. S. (2010). *The economics of large-scale infrastructure FDI: The case of project finance*, Journal of International Business Studies 41, 1036–1055.
- Romanian Economic Journal. Vol. 17, No. 53, 3-24.
- Rugman, A.M. (1977). Risk, *direct investment and international diversification*”, review of world economics, (Weltwirtschaftliches Archiv), Vol. 113, No. 3.
- Rugman, A. (1981). *Inside the multinationals: The economics of internal markets*. New York: Colombia University Press.
- Rugman, A.M.(1980). *Internalization as a general theory of foreign direct investment: a re appraisal of the literature*, weltwirtschaftliches archiv, Bd. 116, H. 2, pp. 365-379.
- Saraç, M. (2008). *Portföy teorisi*.
<http://web.sakarya.edu.tr/~msarac/tr/icerik/dersler/dn2/PortfoyTeorisi&FVFM.pdf>
(Erişim tarihi: 12.06.2011).
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat*. (16. baskı). İstanbul: Kurtiş Matbaacılık.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama*, İstanbul.
- Stefano ELIA, Elana MAGGI ve Ilaria MARIOTTI, Horizontal, Vertical and Conglomerate Investments In Italian Logistic Industry: Drivers and Strategies, https://www.researchgate.net/publication/254457338_Horizontal_vertical_and_conglomerate_investments_in_the_Italian_logistics_industry_drivers_and_strategies (Erişim tarihi: 10.08.2022).
- UNCTAD. (1998). World investment report 1998: *Trends and determinants*, UN: New York and Cenova.
- UNCTAD. (2004). World Investment Report 2004: *The shift towards services*, geneva, United Nations.
- UNCTAD. (2015). World Investment Report 2015: *World Investment Report*, United Nations.
- UNCTAD. (2017). World Investment Report 2015: *Investment And The Digital Economy*, United Nations.

Türkiye İş Bankası. (1985). “Yabancı sermaye”. Ankara.

Vasyechko, O. (April 2012). *A review of FDI theories. an application for transition economies, international research journal of finance and economics* ·

Vernon, R. (1966). *International investment and international trade in the product cycle*, Quarterly Journal of Economics, Vol. 80, s. 190-207.

Wang, A. (2009). *The choice of market entry mode: cross-border m&a or greenfield investment*. International Journal of Business and Management, 4, 5, 239-245.

Wong Z, Chen A, Peng D, Kong Q. *Does technology-seeking OFDI improve the productivity of Chinese firms under the COVID-19 pandemic?* Global Finance Journal. 2022 Feb;51:100675.

Yu, C.J., and K. Ito (1988). *Oligopolistic reaction and foreign direct investment:*

the case of the U.S. tire and textiles industries, Journal of International Business Studies, Vol. 19, pp. 449-460.

Zebregs, H. (1998). *Can the neo classical model explain the distribution of FDI across developing countries*. IMF Working Paper. WP/98/139.

http-1: Britannica Money <https://www.britannica.com/topic/privatization> (Erişim: 10.08.2022)

http-2: UNCDAT

https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en (Erişim: 10.07.2023)

http-3: https://www.eco.int/general_content/86055-History.html?t=General-content

http-4: ECO “İzmir Anlaşması”, https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3512/1499586597300jk8s96cm6jnohhj2556coont44.pdf (erişim: 10.01.2023)

http-5: <https://eco.int/eco-organs>, (Erişim: 10.07.2023)

http-6: <https://eco.int/basic-documents>, (Erişim: 10.07.2023)

http-7: <https://eco.int/member-states/>, (Erişim: 10.07.2023)

http-8: BP-Statistical Review of World Energy 2021 ve <https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html> (: 10.07.2023)

EKLER

Ek-1: ECO Bölgesi Yıllara Göre Nüfus Seyri (bin)

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan	Toplam
2001	19689	8282	66675	15281	4981	159218	6409	65072	4635	25248	375490
2002	21000	8372	67327	15339	5027	163263	6542	65989	4699	25579	383136
2003	22645	8462	67955	15417	5078	166877	6672	66867	4759	25906	390639
2004	23554	8556	69062	15522	5137	170649	6801	67785	4820	26235	398120
2005	24411	8656	70183	15656	5193	174372	6929	68705	4886	26573	405565
2006	25443	8763	71276	15823	5247	178070	7057	69601	4954	26927	413161
2007	25903	8878	72319	16006	5295	181925	7188	70469	5025	27310	420318
2008	26427	9000	73318	16197	5345	185932	7325	71321	5100	27727	427691
2009	27385	9120	74323	16402	5414	190123	7469	72226	5181	28168	435810
2010	28190	9237	75374	16628	5484	194454	7622	73195	5268	28614	444066
2011	29249	9359	76343	16865	5552	198603	7785	74174	5361	29057	452348
2012	30466	9486	77324	17103	5632	202206	7956	75277	5459	29503	460413
2013	31541	9614	78459	17346	5720	205338	8137	76576	5560	29963	468254
2014	32716	9742	79962	17592	5814	208252	8326	78112	5663	30447	476626
2015	33753	9863	81791	17836	5915	210969	8524	79646	5766	30949	485014
2016	34636	9976	83306	18079	6018	213525	8725	81019	5869	31454	492607
2017	35643	10072	84505	18315	6121	216380	8926	82090	5968	31946	499965
2018	36687	10153	85618	18538	6223	219731	9128	82809	6065	32450	507402
2019	37769	10233	86564	18754	6324	223293	9337	83482	6158	32977	514892
2020	38972	10285	87290	18979	6425	227197	9543	84135	6250	33527	522604
2021	40099	10313	87923	19196	6528	231402	9750	84775	6342	34081	530411
2022	41129	10358	88551	19398	6631	235825	9953	85341	6431	34628	538243

Ek-2: ECO Bölgesi Yıllara Göre DYY Girişi Stoku (milyon dolar)

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	17,197	1791	2597,461	10077,68	431,8	6918,624	136,1866	18812	949,22	698,3
2001	17,877	2018	3681,936	12916,59	427,251	5545,247	145,682	20316	1119,22	781,1
2002	67,877	3410	7201,316	15464,32	479,128	6110,096	181,7484	18826	1395,22	846,4
2003	125,677	6695	10078,8	17587,11	532,409	7195	213,3982	33239	1621,22	929
2004	312,577	10251	13116,1	22376,5	582,312	7606	251,3209	38632	1974,92	1105,6
2005	583,577	11930	16005,29	25607,42	627,199	10209	17,68	71429	2393,12	1297,2
2006	821,577	11347	18322,83	32879,42	750,3892	13682	206,61	95472	3124,02	1471
2007	1010,267	6598	20340,62	44590,01	982,682	25621	618,3	155676	3980,02	2176,2
2008	678,254	6612	22320,61	59034,66	1379,564	16473	1081,25	81328	5257,02	2887,5
2009	771,8	7085	25304,03	71846,08	1428,839	17674	1119,695	144695	9810,02	3729,5
2010	962,5611	7648	28953	82647,84	1697,615	19828,23	1225,691	188324	13442,32	2563,894
2011	1014,735	9113	33229,72	107395,8	2413,367	20916,06	1327,913	137951	16833,39	4124,351
2012	1057,454	11117,6	37891,46	119943,9	3553,253	23124,81	1599,297	192110	19963	4740,384
2013	1104,68	13750	40941,4	125218,1	3319,244	25090,61	1846,157	152417	22824,42	5407,961
2014	1141,375	18181	43046,89	132127,4	3553,253	33151,11	1929,673	183702	26654,55	6159,701
2015	1293,343	22223,1	45096,89	133334,2	4637,745	34462,17	2278,958	158599	29697,52	7135,786
2016	1393,134	26415,5	48468,89	143064,6	5245,524	41968,43	2500,662	149439	31940,68	8661,32
2017	1447,814	29283,3	53487,89	146755,7	3960	40792,83	2704,629	196910	34026,63	10045,02
2018	1556,915	30795,55	55860,89	150637,9	3991	34095,72	2886,894	145265	36023,92	8993,422
2019	1575,912	32285,24	57368,89	152556,8	4626	31429,84	3046,798	160754	38153,36	9581,832
2020	1592,145	33186,18	58710,89	152092,4	4152,9	32364,59	3113,872	228978	39322,8	10288,48
2021	1612,746	31606,62	60135,89	151953,2	4233,3	32930,94	3197,91	120700	40775,3	11278,12

Ek-3: ECO Bölgesi Yıllara Göre GSYİH (milyon dolar)

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	5344,642	12110,73	248006,1	66179,33	3518,517	145375,9	2700,975	413825,6	12638,96	29098,93
2001	5043,435	13309,97	252989,9	75113,54	3705,953	148257,8	2958,678	390030,6	13187,97	30408,39
2002	7492,885	14566,28	273221,2	82474,66	3705,311	153038,3	3278,651	415178,7	13221,89	31685,54
2003	8677,279	16053,25	296187,2	90144,81	3965,805	160455	3643,129	439106,3	13654,32	33024,72
2004	8925,481	17538,79	306131,4	98798,71	4244,473	172277,3	4017,888	482120,8	14337,09	35486,79
2005	9595,644	22442,91	319309,2	108382,2	4237,024	185487,4	4287,806	525474,6	16205,79	37957,97
2006	10417,35	30178,13	338896	119979,1	4368,494	196945,9	4570,546	561984,5	17984,1	40782,58
2007	12776,13	37862,45	370495,4	130657,2	4741,689	206464	4925,075	590328,2	19972,64	44647,92
2008	12634,96	41872,62	375437,3	134968,9	5140,068	209976,7	5298,569	595139,6	22918,06	48666,23
2009	14008,17	45795,88	383316,2	136588,5	5288,425	215922,6	5511,537	566435,1	24323,63	52608,19
2010	14743,56	47988,97	409921,8	146559,5	5263,487	219391,8	5871,837	614169,1	27867,26	57079,89
2011	15740,6	47234,1	425312,8	157404,9	5576,995	225421,5	6013,459	682956,8	31693,52	61523,46
2012	17267,93	48274,64	409375,6	164960,3	5572,078	233327,2	6523,012	715660,1	33791,4	66061,23
2013	18416,38	51095,53	403145	174857,9	6180,303	243585,3	7068,049	776389,7	33949,2	71071,69
2014	18982,39	52524,97	423240,9	182202	6429,001	254972,2	7605,645	814741,1	35501,46	76174,2
2015	18713,05	53076,24	417210,2	184388,4	6678,177	267035,3	8271,432	864314	36051,6	81847,41
2016	19002,85	51450,2	453987,6	186416,7	6967,734	281793,6	8846,227	893035,8	34365	86835,35
2017	19505,85	51529,24	466510,9	194059,8	7298	297445,2	9623,186	960031,4	34529,24	90709,54
2018	19737,82	52302,38	455996,4	202016,2	7572,252	314805,4	10351,65	988639,2	34987,15	95649,99
2019	20509,89	53599,56	425060,6	211106,9	7920,623	317918,3	11122,13	997434	32285,94	101196,2
2020	20113,07	51289,43	439462,7	205829,3	7238,139	319589	11622,63	1015323	31202,83	102863,7
2021	20917,59	53341	451547,9	213959,5	7498,712	331573,6	12319,99	1126908	32934,59	109447

Ek-4: ECO Bölgesi Beşeri Sermaye Endeksi

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	10,86363	36,07625	40,53437	36,24839	35,52198	11,97579	27,48103	39,05032	30,92274	35,31202
2001	11,45072	36,66322	41,95934	35,64677	35,90259	12,27557	28,55896	40,28975	32,41369	35,85221
2002	12,67564	36,72242	41,60544	36,36987	36,51765	13,18405	28,95534	41,63693	31,59761	35,62865
2003	13,62055	36,79885	42,23091	36,96058	38,11592	13,10821	30,76634	42,27156	32,8603	36,12133
2004	16,16203	36,40974	42,22349	37,44773	38,20434	14,20812	30,90964	42,4253	34,19991	35,41351
2005	17,34986	35,46437	43,10794	38,01912	39,62647	15,78263	32,0362	43,01408	33,22647	35,5186
2006	18,79805	35,2018	43,16652	37,29128	39,96696	18,16677	32,21228	43,98555	33,13823	35,36276
2007	19,23124	35,43154	43,61651	35,63558	39,13168	19,53966	32,68343	45,40799	30,75293	34,87656
2008	20,62032	35,77094	45,0045	36,16808	38,52697	19,20495	33,55142	45,41855	32,22914	34,80012
2009	21,559	38,53954	44,55956	37,65714	38,88034	18,62469	33,59984	47,02441	31,91336	35,533
2010	21,86079	38,18034	45,09535	35,85918	38,17539	18,33732	33,41342	47,83344	33,4215	36,50144
2011	22,91145	38,28487	45,61267	36,21123	38,63707	17,66871	33,75417	48,37399	33,79101	36,85299
2012	23,20054	39,69822	47,53047	38,30083	40,27375	18,17213	34,20266	48,70846	34,25786	37,4377
2013	24,6446	40,20789	46,36261	38,12262	40,63544	18,94718	34,95019	51,46797	35,71563	37,37209
2014	25,8495	41,18043	47,65882	39,0982	40,02768	19,88058	34,94056	52,15157	36,7053	35,70142
2015	26,55525	42,81113	49,37967	39,3963	39,78594	20,68233	35,3678	52,7539	38,61156	36,20462
2016	28,04402	43,0201	51,73609	39,94022	39,87083	21,78407	35,66061	54,02181	40,04015	36,61934
2017	29,65761	43,11029	53,29248	39,56681	40,13732	22,46509	35,92391	54,88547	40,45812	37,08294
2018	30,62389	43,23036	53,69001	39,08628	38,19439	23,41565	36,26681	56,134	40,5053	37,13013
2019	31,76449	44,24025	53,07456	39,15255	37,60726	24,29297	36,43038	57,49467	40,81746	37,32925
2020	30,47211	43,34182	52,01086	39,83971	40,8837	24,51921	36,77933	57,35318	40,93649	37,3191
2021	31,26448	44,10318	52,51132	39,02209	41,18496	24,88116	37,09686	57,97556	41,11067	36,99805

Ek-5: ECO Bölgesi Doğal Kaynaklar Endeksi

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	53,17609	53,0637	50,42213	66,53922	56,71869	46,97632	43,66732	33,42819	60,3049	63,17942
2001	52,96834	52,57611	49,89442	65,65959	56,85416	46,60333	42,66089	33,65129	61,08165	64,329
2002	53,44604	52,52644	49,2877	65,2716	56,1382	47,13859	43,02352	32,57723	60,49098	63,63882
2003	51,67265	52,34822	49,30132	65,15442	56,81483	47,30386	42,85823	31,93046	60,59696	63,31078
2004	49,22866	52,85485	49,80942	65,29898	56,276	47,18715	42,32032	32,64425	60,19835	62,77097
2005	49,35617	52,95108	48,32027	64,94037	55,88431	47,11243	41,70175	32,8236	59,82014	61,36129
2006	48,62166	52,37376	48,53781	64,61007	53,84459	47,10608	42,39873	33,86914	59,74112	61,66467
2007	47,82866	51,7888	48,00792	64,65229	52,93342	46,96311	42,07945	34,89729	59,20428	60,59353
2008	47,66243	52,10045	47,56417	65,0409	56,37419	46,46163	41,82316	35,73039	58,96781	60,59066
2009	47,76979	50,87863	46,69563	64,18585	56,16947	45,93628	41,97229	34,93803	54,69819	58,30396
2010	48,39544	50,40355	46,54555	64,36596	57,93627	46,10681	44,38731	37,97892	54,87353	56,13542
2011	48,09122	50,89535	46,96516	65,14141	58,06866	47,17063	44,84488	38,30353	56,35658	56,72476
2012	47,74339	50,87033	47,14479	64,33405	55,43837	46,77052	44,59566	37,29624	56,11085	55,92471
2013	47,07421	50,67157	46,79329	63,82552	56,71631	46,69436	44,58111	36,72804	56,07689	54,99593
2014	46,87521	49,8888	46,59499	63,29989	55,19982	46,32693	47,56361	35,72009	55,02342	53,88059
2015	46,20499	48,05174	45,41362	61,62552	55,27369	45,15554	47,86185	34,1536	54,43281	52,5274
2016	47,03766	48,08453	44,50085	62,02931	55,3372	45,0824	49,84277	33,64039	52,89398	52,54024
2017	46,72096	48,95854	45,25784	62,87289	56,56897	45,51791	50,92245	33,29302	53,30335	53,04888
2018	46,54001	50,09264	47,50781	63,59432	56,71789	45,40175	51,58452	35,5364	54,26904	54,20558
2019	45,85473	49,71324	47,54876	62,89019	57,39638	45,43068	51,19104	34,957	53,33243	52,53189
2020	44,24972	48,92586	47,12695	62,32391	57,21155	45,54613	50,15544	34,55835	52,89988	53,10382
2021	46,53467	50,66332	47,64694	63,90708	58,33898	45,95022	51,32712	36,39752	52,5759	54,34976

Ek-6: ECO Bölgesi Bilgi ve İletişim Teknolojileri Endeksi

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	4,338037	13,06042	13,74124	14,42182	12,21732	7,593133	6,264344	27,01721	8,026599	6,393339
2001	4,336684	13,78147	14,80598	15,14455	13,70168	7,667985	6,302545	28,18829	8,219647	6,511006
2002	4,359661	17,135	17,34604	16,18542	13,769	8,765672	6,379393	30,63564	8,210037	6,972607
2003	4,533313	17,85214	19,11205	16,82358	14,39577	10,21602	6,461959	31,90973	8,321369	7,69267
2004	4,675093	18,85843	19,78827	18,3846	15,35145	10,96271	6,820002	34,18494	8,779764	8,261846
2005	5,953992	20,23611	21,40287	20,47243	17,81211	11,66754	7,275801	37,16538	9,13882	8,811231
2006	7,042619	22,68835	22,97137	22,5836	19,60656	12,79613	12,24403	40,1602	9,76248	10,82694
2007	7,600814	24,86359	25,3944	28,069	21,66929	14,09132	13,64189	44,44538	10,322	12,26089
2008	8,599418	28,35261	28,02013	32,54185	24,67995	15,26097	15,91605	46,04661	11,99477	15,24154
2009	10,39165	32,00103	29,87863	36,91985	26,41186	16,45242	18,10862	45,91106	13,9222	17,34693
2010	10,48823	39,48844	31,48067	41,50842	27,75451	17,04204	19,71083	46,29123	16,47725	19,77207
2011	12,07136	44,7915	34,59148	48,70594	29,668	17,98402	22,02497	47,3956	21,02437	23,80972
2012	14,09906	47,80354	37,65355	54,88153	33,37566	19,42474	23,04426	48,42758	24,45432	25,18336
2013	14,78946	51,77429	40,92284	56,10122	35,29348	20,60363	25,19629	49,18806	24,8651	26,93924
2014	15,74622	53,29561	43,58758	56,20614	38,45977	21,44602	25,69811	49,55622	28,18726	31,42486
2015	16,75742	54,0699	46,25001	56,34585	39,53562	21,02686	27,97516	50,02658	31,32566	36,13799
2016	20,51584	54,80569	50,65482	58,6386	41,72453	25,38664	29,19275	52,67706	32,73689	42,79835
2017	23,48757	56,09928	54,8309	61,68449	45,32435	27,71129	31,58271	55,62394	35,63719	45,48255
2018	23,86964	56,85766	57,20701	60,92734	46,58809	28,12808	32,1478	57,62388	31,38553	47,15445
2019	23,047	57,5973	60,70831	61,78613	47,74735	27,81433	34,52706	58,58639	33,878	53,39485
2020	21,53345	45,91127	43,15582	55,49557	43,99145	26,77745	32,02226	50,53633	36,52562	43,35332
2021	17,9955	50,7068	46,43744	59,73866	46,75427	29,26611	33,31556	53,42833	37,44667	46,28978

Ek-7: ECO Bölgesi DYY'nin GSMH'ye Oranı (%)

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	0,005087	2,464241	0,173431	7,011399	-0,17233	0,401999	2,73541	0,358009	2,655958	0,452169
2001	0,018897	3,968556	0,335842	12,79754	0,327853	0,522733	0,878472	1,661437	2,517158	0,747514
2002	1,207285	22,32875	2,34547	10,5137	0,290528	1,024229	2,95376	0,450366	3,17242	0,557081
2003	1,222235	45,14587	1,854575	6,78488	2,370196	0,586874	2,035325	0,541012	2,004163	0,685096
2004	3,468509	40,96696	1,598214	9,633951	7,931339	1,071374	13,10264	0,681153	2,909139	1,231146
2005	4,356511	12,68302	1,262215	3,45079	1,730111	1,869875	0,614534	1,981179	2,950494	1,121451
2006	3,34989	-2,78328	0,851774	7,750455	6,422447	3,134547	6,703171	3,623384	4,507672	0,842692
2007	2,004747	-14,369	0,558413	10,60472	5,46788	3,674634	10,7113	3,235919	4,628499	2,657662
2008	0,449684	0,028843	0,459986	10,7326	7,334533	3,599239	15,78593	2,576548	5,904242	2,021156
2009	1,703411	1,068592	0,679007	11,48439	4,037836	1,447341	2,637479	1,322215	22,52356	2,096068
2010	0,368739	1,064152	0,69663	7,802042	9,127096	1,158687	2,789274	1,16929	16,08411	3,544621
2011	0,332095	2,221287	0,658396	7,253972	11,18997	0,548964	3,072002	1,924568	11,6	2,842989
2012	0,213539	2,876869	0,718864	6,412063	4,420798	0,400202	3,309478	1,560946	8,899982	1,162822
2013	0,246213	3,549057	0,528097	4,361577	8,535662	0,60517	3,776942	1,40541	7,3	1,002325
2014	0,219814	5,888378	0,445706	3,834145	3,32079	0,757985	4,761578	1,381247	8,800001	1,054907
2015	0,903897	7,626199	0,491359	2,200037	17,09873	0,626509	6,911476	2,195498	8,44059	1,272122
2016	0,519387	11,8837	0,723476	6,202229	9,041412	0,928218	4,939738	1,569652	6,201812	2,033024
2017	0,272719	7,015503	0,996407	2,826089	-1,38908	0,824552	4,073955	1,293731	5,365379	3,038105
2018	0,64844	2,97798	0,450828	2,173391	1,741	0,611297	4,631263	1,615077	5,215935	1,239639
2019	0,123804	3,121793	0,230725	1,807802	4,554155	0,882698	4,390898	1,260707	4,899685	4,012856
2020	0,065528	1,18994	0,14287	2,148321	-5,19006	0,797815	1,33221	1,086102	2,729461	2,990422
2021	0,115229	-3,18147	0,100998	1,663038	2,917786	0,715124	1,038641	1,550094	2,82599	3,094056

Ek-8: Kişi Başına GSMH'nin Doğal Logaritması

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	5,611234	7,298892	8,238481	8,376446	6,569405	6,847726	6,065114	8,772544	7,925216	7,062563
2001	5,545801	7,382181	8,241277	8,500127	6,611976	6,836435	6,134824	8,698486	7,953404	7,093709
2002	5,877175	7,461557	8,308474	8,58985	6,60277	6,843082	6,216982	8,746981	7,942286	7,121843
2003	5,948518	7,548043	8,379906	8,67372	6,660492	6,868514	6,302605	8,789786	7,961776	7,150541
2004	5,937389	7,625518	8,39677	8,758586	6,716896	6,917254	6,381412	8,869608	7,997874	7,209824
2005	5,974023	7,86045	8,422815	8,842549	6,704283	6,96955	6,427794	8,942239	8,106796	7,264323
2006	6,014789	8,144294	8,466892	8,933624	6,724558	7,008508	6,473309	8,996446	8,197042	7,322888
2007	6,200964	8,358092	8,541504	9,00736	6,79743	7,034289	6,529627	9,033263	8,287714	7,399324
2008	6,169829	8,445197	8,541035	9,028003	6,868582	7,029371	6,58395	9,029364	8,410424	7,470341
2009	6,237389	8,52152	8,548199	9,027302	6,884272	7,035003	6,603892	8,967323	8,454214	7,532446
2010	6,259606	8,555487	8,601261	9,084108	6,866755	7,028416	6,646913	9,034894	8,573563	7,598303
2011	6,288148	8,526531	8,625344	9,141341	6,912187	7,034421	6,64958	9,127775	8,684752	7,657899
2012	6,339979	8,534889	8,574378	9,174214	6,897068	7,050911	6,709117	9,15978	8,730754	7,713844
2013	6,369701	8,578182	8,544476	9,218383	6,985231	7,078567	6,766966	9,224125	8,717005	7,771474
2014	6,363396	8,59261	8,574149	9,24541	7,008234	7,110163	6,817221	9,252481	8,743348	7,824806
2015	6,317892	8,590646	8,53718	9,243586	7,029112	7,143423	6,87767	9,292097	8,740653	7,880258
2016	6,307445	8,548163	8,603302	9,241013	7,054241	7,185177	6,921517	9,307693	8,675184	7,923256
2017	6,304905	8,540188	8,616225	9,268211	7,083587	7,225951	6,983016	9,366907	8,663086	7,951381
2018	6,287875	8,547075	8,58035	9,296275	7,103914	7,267304	7,03354	9,387544	8,660191	7,988763
2019	6,297161	8,563702	8,499101	9,328699	7,13293	7,261064	7,082707	9,388314	8,564567	8,029008
2020	6,246276	8,514558	8,52407	9,291456	7,026942	7,248975	7,10488	9,39829	8,515613	8,028819
2021	6,256983	8,551056	8,54397	9,318816	7,046425	7,267448	7,141704	9,494982	8,555107	8,074442

Ek-9: Kişi Başına DYY'nin Doğal Logaritması

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Türkmen istan	Özbek istan
2000	-9,32295	-0,95819	-1,13899	0,985709	0,001	-2,61851	-1,67328	-0,8651	0,751833	-1,63609
2001	-8,01845	-0,42906	-0,5148	1,699351	-3,56872	-2,4722	-2,92398	0,237644	0,568497	-1,78764
2002	-3,81673	1,35008	1,480224	1,547755	-3,66633	-1,7662	-1,72178	-0,99175	0,670593	-2,27918
2003	-3,81325	2,177251	1,121751	1,263432	-1,42147	-2,25275	-2,02158	-0,60751	0,23502	-2,17434
2004	-2,80211	2,18121	1,021172	1,873832	-0,11809	-1,58152	0,041697	-0,1861	0,590261	-1,49784
2005	-2,54461	1,329277	0,861867	1,045161	-1,58412	-1,01583	-2,99936	0,980373	0,66831	-1,53129
2006	-2,77605	0,001	0,516775	2,111657	-0,19468	-0,45163	-0,52228	1,58873	1,123388	-1,76614
2007	-3,03315	0,001	0,198258	2,571219	-0,17069	-0,2806	0,07594	1,604328	1,185042	-0,48616
2008	-4,39488	-3,90573	-0,05714	2,655933	0,191562	-0,44408	0,58484	1,351708	1,472317	-0,61628
2009	-2,96242	-0,41642	0,239023	2,495784	-0,57811	-1,48923	-1,32379	0,527812	2,668439	-0,57933
2010	-4,283	-0,31001	0,312993	2,27731	0,166469	-1,75265	-1,22734	0,52691	2,344622	-0,03085
2011	-4,36805	0,559114	0,264999	2,3729	0,455617	-2,45624	-1,1252	1,035033	2,196258	-0,19331
2012	-4,40838	0,849826	0,072407	2,2607	-0,45534	-2,88403	-0,96408	0,806135	2,01287	-1,09666
2013	-4,17163	1,085226	-0,66212	1,931421	0,224029	-2,53668	-0,78739	0,702412	1,832503	-1,29698
2014	-4,36784	1,578877	-1,1901	1,654943	-0,79424	-2,29274	-0,54742	0,589802	2,020786	-1,24382
2015	-3,01286	1,436605	-1,34257	0,836626	0,65034	-2,47824	-0,39124	0,882287	1,698871	-1,08875
2016	-3,65348	1,413592	-0,94511	1,427505	0,010125	-2,09573	-0,97703	0,500721	1,301751	-0,72172
2017	-4,16395	0,830779	-0,65328	0,750773	0,001	-2,18869	-1,19007	0,201671	1,106739	-0,79006
2018	-3,35352	0,08252	-1,68031	0,488951	-1,52699	-2,6103	-1,09421	0,185267	0,895966	-2,02439
2019	-5,02926	0,115389	-2,44451	0,253984	-0,52427	-2,44411	-1,1797	-0,14795	0,803264	-0,8649
2020	-5,69708	-1,00883	-2,88479	0,288682	0,001	-2,64846	-2,515	-0,42233	0,073235	-1,29505
2021	-5,30749	0,001	-3,17446	0,052782	-1,22068	-2,73141	-2,86012	-0,1373	0,096761	-1,24239

Ek-10: TÜFE (2015 bazlı)

	Afgan istan	Azer beycan	İran	Kazak istan	Kırgız istan	Pakistan	Tacik istan	Türkiye	Turkmen istan	Özbek istan
2000	91,56122	41,70077	9,214027	32,07225	33,47067	29,77323	20,18501	36,883	13,67692	15,48598
2001	95,56122	42,43811	10,27718	34,75766	35,78691	31,08659	27,97475	41,17313	21,096	19,70481
2002	100,5612	43,60817	11,90409	36,79201	36,5501	32,18596	31,39528	44,77719	30,61765	25,0833
2003	110,5612	44,53349	13,7578	39,16407	37,63785	33,18493	36,53018	47,2789	38,37519	28,21778
2004	124,5612	47,52085	15,86557	41,85397	39,18474	34,69909	39,16246	50,06123	41,67508	30,28483
2005	134,5612	52,07194	17,49248	45,00154	40,88468	37,91809	42,01213	55,42196	45,08395	33,52473
2006	144,5612	56,3559	19,59153	48,86368	43,15514	40,92311	46,20042	59,94271	49,41075	37,92052
2007	144,5612	65,70282	23,19863	54,13059	47,56966	44,10255	52,28419	63,69462	53,73717	42,15064
2008	134,5612	79,35764	29,06835	63,41294	59,23352	49,39251	62,96524	72,95511	59,34954	47,6835
2009	134,5612	80,42876	32,21311	68,04225	63,28318	59,05661	67,00716	71,0059	63,05927	53,54769
2010	134,5612	84,98453	36,1746	72,89061	68,32561	65,02302	71,33766	74,16352	68,46135	60,13667
2011	150,9329	91,57424	43,96236	78,97985	79,69226	73,90621	80,19925	78,07702	72,89215	67,62175
2012	107,7109	92,49591	57,40175	83,02223	81,8985	82,0389	84,84757	82,22591	79,37333	75,66784
2013	97,04448	94,73761	77,31932	87,86194	87,31535	88,07834	89,1197	87,82865	85,32072	84,52155
2014	101,5739	96,10918	89,35098	93,76323	93,89374	95,67149	94,53537	93,10581	92,87565	92,19488
2015	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2016	102,1241	112,4384	109,0505	114,5563	100,3888	102,864	105,9137	103,6453	107,7752	108,8217
2017	91,32969	126,8806	119,5643	123,067	103,5768	107,1307	113,6563	111,9793	119,7859	123,9218
2018	91,9037	129,8424	155,7007	130,4818	105,1743	111,3355	118,0236	126,8724	139,3499	145,639
2019	94,01957	133,3641	209,6098	137,3238	106,3693	118,8384	127,2178	133,3321	160,4989	166,7934
2020	99,28644	137,1304	285,9958	146,66	113,0946	131,6028	138,1337	141,4656	180,2065	188,2566
2021	104,383	146,2628	400,772	158,3956	126,5629	143,3176	150,5297	169,0218	215,5205	208,6805